

*Marcela Linková
Kateřina Cidlinská
Hana Tenglerová
Marta Vohlídalová
Alice Červinková*

Nejisté vyhlídky

*Proměny vědecké profese
z genderové perspektivy*

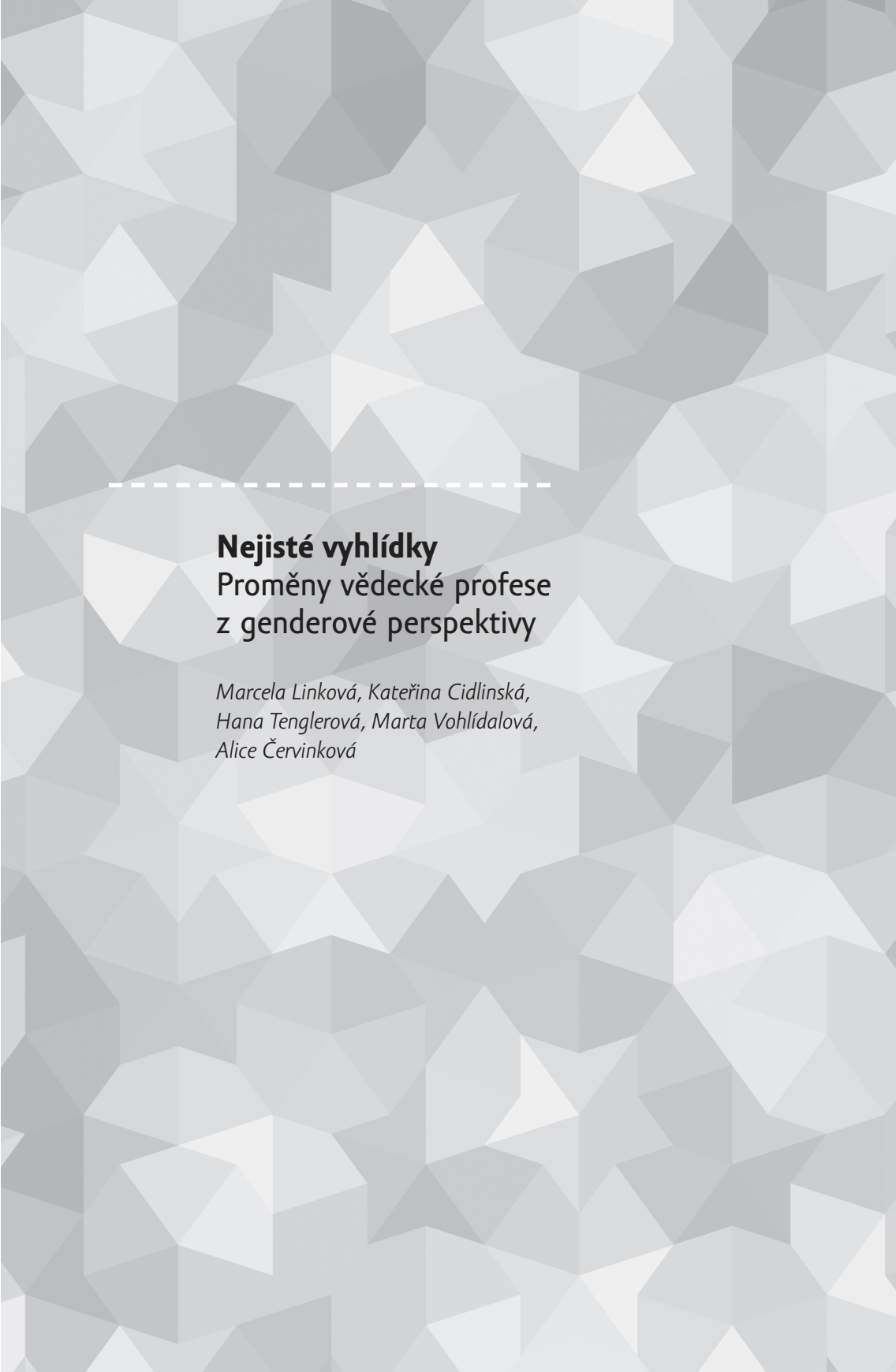
EDICE STUDIE

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

Ediční rada SocioLOGického NAKLADATELSTVÍ (SLON)

Luděk Brož, PhD. (Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.)
Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc. (Univerzita Karlova)
Prof. PhDr. Jan Holzer, Ph.D. (Masarykova univerzita)
PhDr. Helena Kubátová, Ph.D. (Univerzita Palackého)
† Prof. PhDr. Miloslav Petrušek, CSc. (Univerzita Karlova)
PhDr. Jiří Šafr, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.)
Mgr. Zuzana Uhde, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.)
Ing. Alena Vodáková, CSc.

Nejisté vyhlídky
Proměny vědecké profese
z genderové perspektivy

*Marcela Linková, Kateřina Cidlinská,
Hana Tenglerová, Marta Vohlídalová,
Alice Červinková*

*Marcela Linková
Kateřina Cidlinská
Hana Tenglerová
Marta Vohlídalová
Alice Červinková*

Nejisté vyhlídky

*Proměny vědecké profese
z genderové perspektivy*

Praha 2013

klíčová slova: akademický kapitalismus, Česká republika, epistemické životní prostory, excelence, gender, kombinace vědecké profese a soukromého života, mediální obraz vědců a vědkyň, mobilita, transformace vědy, vědní politika, začátek vědecké dráhy, ženy a věda

Odborně posoudili Mgr. Kateřina Lišková, Ph.D., a Mgr. Karel Šíma, Ph.D.

Publikace vznikla v rámci projektu *Národní kontaktní centrum – ženy a věda* (č. OK08007), financovaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci programu EUPRO, a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378025.

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)**, Praha 2013.
Vydání první.

Copyright © Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. 2013

ISBN 978-80-7419-145-9 (Sociologické nakladatelství)
ISBN 978-80-7330-231-3 (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)

Obsah

Poděkování	10
Předmluva	11
Úvod: ženy a gender v proměňujícím se světě vědy	14
<i>Marcela Linková, Kateřina Cidlinská, Hana Tenglerová, Marta Vohlídalová, Alice Červinková</i>	
Od akademické vědy k akademickému kapitalismu	17
Genderové stereotypy o vědě a ženách v ní	20
<i>Ženy se do vědy nehodí, protože postrádají logické a racionální myšlení</i>	22
<i>Ve vědě nejde o pohlaví, ale pouze o kvalitu</i>	24
<i>Ženy se nehodí do „tvrdých“ věd</i>	26
<i>Ženy se nehodí na vedoucí pozice a ani o ně nestojí</i>	27
<i>Ženy nejsou vědě dostatečně oddány kvůli péči o děti</i>	28
Vědkyně v datech	29
Politiky nečinnosti: vymístění genderové rovnosti z české vědní politiky	37
<i>Nevidět les pro stromy: Je genderová rovnost (ve vědě) jen o ženách a mateřství?</i>	38
<i>Chybí praktický návod a/nebo vůle?</i>	40
Metodologická východiska: epistemické životní prostory	42
Představení knihy	44
Zdroje dat	46
Ekonomie příslibu: pracovní nejistota a gender na počátku vědecké dráhy	51
<i>Kateřina Cidlinská, Marcela Linková</i>	
Úvod	51
<i>Historické proměny vědy, vědecké profese a diskurzů s nimi spojených</i>	54
<i>Proměny konceptualizace pracovních drah v perspektivě neoliberálního obratu</i>	55
Rozvrhování epistemických životních prostorů	58
<i>Normalizovaná nejistota</i>	58

<i>Kariérní plánování začínajících vědců a vědkyň: role autenticity a rovnováhy</i>	60
<i>Odchod není prohra, ale normální změna</i>	75
Závěr	77
Nesnesitelná lehkost mobility: osobní a profesní biografie začínajících vědců a vědkyň	81
<i>Alice Červinková</i>	
Postdoktorandské stáže, akademické dráhy a mobilita	83
Topografie akademických drah: partnerské (re)konfigurace	85
Vázané stěhování a vázané setrvání	86
Vázané setrvání, vázané stěhování a rodičovství	89
Kombinování profesních a osobních biografí: spolu, ale odděleně	91
Návrat domů – kruh se uzavírá?	93
Závěrem	95
Vědkyně mezi dvěma mlýnskými kameny: o podmínkách kombinace pracovního života a rodičovství ve vědecké profesi	99
<i>Marta Vohlídalová</i>	
Nastavení vědeckého pracovního prostředí a ideál špičkové vědecké kariéry	101
<i>O časové rozpínavosti práce</i>	101
<i>O kontinuitě vědecké dráhy</i>	106
<i>Individualizace a banalizace problému kombinace práce a rodičovství ve vědecké profesi</i>	108
Nastavení rodinné politiky a normy mateřství	109
<i>Bariéry vnější – nastavení rodinné politiky</i>	110
<i>Bariéry vnitřní – normy „správného“ mateřství</i>	114
Rozdělení domácích prací a péče a genderové ideologie v párech	116
<i>Egalitární páry</i>	117
<i>Tradiční páry</i>	120
Závěr	122
Věda jako mužská záležitost aneb mediální realita českých pop-novin	127
<i>Hana Tenglerová</i>	
Výzkumný vzorek a charakter dat: kvantitativní analýza	130
<i>Ne/přítomnost vědkyň a vědců v mediálním obsahu</i>	132
<i>Kde se vědkyně a vědci v rámci mediálního obsahu objevují?</i>	133
<i>Úlohy vědkyň a vědců v mediálním obsahu</i>	134
<i>Ne/možnost přímé promluvy skrze mediální sdělení</i>	135

Vědci a ženští tokenové ve vědě: kvalitativní analýza	136
<i>Věk a seniorita</i>	138
<i>Pečující matky, duchovní otcové: vědkyně, vědci a rodičovství</i>	139
Závěr	143
V pasti dějin: křížovatky feminismu a neoliberalismu v evropské politice genderové rovnosti ve vědě	148
<i>Marcela Linková</i>	
Režimy zhmoťňování, aneb jak zvýznamňujeme reality	150
Evropská vědní politika 1999–2005: důležitá role femokratek	155
Evropská vědní politika 2006–2008: příkopy a hradby proti genderové rovnosti	159
Evropská vědní politika od roku 2009: strukturální změny a neoliberální náboj	164
Závěr: objekt „ženy a věda“ v zónách směny	167
Závěr: důsledky stávajících proměn vědecké profese pro genderovou rovnost	174
<i>Kateřina Cidlinská, Marcela Linková, Hana Tenglerová, Marta Vohlídalová</i>	
Prekarita a mobilita: nejisté vyhlídky	175
Vědecký trh práce, nastavení rodinné politiky a uspořádání genderových rolí v párech	177
Jeho excellence: kvalita z genderového hlediska	178
Česká vědní politika: s vyloučením (ženské) veřejnosti	180
O autorkách	183
Summary	185
Jmenný rejstřík	191
Věcný rejstřík	192

Poděkování

Naše největší poděkování patří akademickým výzkumníkům a výzkumní-
cím, vyučujícím, postdoktorandům a postdoktorandkám, studentům a stu-
dentkám i osobám odpovědným za tvorbu politik výzkumu, vývoje a inovací
a politik rovných příležitostí, kteří s námi v průběhu let provedli rozhovory,
účastnili se našich projektů nebo s námi jinak spolupracovali. Za finanční
podporu děkujeme Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Za peč-
livé přečtení rukopisu knihy, velmi podrobné připomínky a podnětné kome-
ntáře děkujeme Kateřině Liškové a Karlu Šimovi. Aleně Ortenové děkujeme za
podporu při přípravě publikace, trpělivé čtení pracovních verzí textů a po-
moc při jejich stylistickém ladění.

Předmluva

Věda v našich společnostech hraje zásadní roli. Historicky se s ní pojí velká společenská očekávání – věda a výzkum mají přispívat ke společenskému pokroku, mají vytvářet lepší svět pro lidi, mají nám pomáhat chápat svět kolem nás. Jak ukazují evropské srovnávací výzkumy, v České republice tento typ očekávání na rozdíl od západních zemí stále silně přetrvává.¹ Je to patrné i z žebříčku prestiže, kterou lidé přisuzují jednotlivým profesím. Lékaři a vědci se v České republice tradičně umisťují nejvýše.²

Přes zcela zásadní roli, kterou věda hrála (nejen) v posledních třech stoletích v západních společnostech, zůstává do značné míry mužským klubem. Přestože se od jmenování první české profesorky Milady Paulové v roce 1946 počet žen působících ve vědě a výzkumu značně zvýšil, stále existují disciplíny, kde je jejich zastoupení mizivé. Jen velice málo žen pak nalzáme v rozhodovacích pozicích vědy a výzkumu. Nadále přetrvávají genderové stereotypy, které ženám a dívkám říkají, že pro ně místo ve vědě, zejména v technických a některých přírodních disciplínách, není. Obdobně jako v jiných oblastech trhu práce jsou výkony žen a mužů poměřovány jinými měřítky a ženy za výkon své práce pobírají výrazně nižší plat. Přitom se věda historicky ustavuje jako oblast, kde by předsudky, stereotypy a nerovnosti neměly figurovat, jako oblast, kde se všem měří stejně, na základě individuálního výkonu.

V rámci českého akademického prostředí se, na rozdíl od mnoha vyspělých zemí, problematika genderové rovnosti prosazuje jen velice pozvolna. V právních a strategických dokumentech týkajících se oblasti výzkumu a vývoje a hlavních institucí není otázka rovnosti žen a mužů řešena vůbec. Na rozdíl od téměř všech starých členských států Evropské unie v České republi-

¹ Eurobarometer 46.1. *The Europeans and modern biotechnology*. 1997. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Dostupné na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_108_en.pdf#search=%22The%20Europeans%20and%20modern%20biotechnology.%22, Eurobarometer 58.0. *Europeans and Biotechnology*. 2002. Dostupné na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_177_en.pdf#search=%22The%20Europeans%20and%20modern%20biotechnology%202002%22.

² CVVM. 2012. „Prestiž povolání.“ *Naše společnost 2011; v12-06*. Tisková zpráva. Praha: Sociologický ústav AV ČR. [online] Publikováno 20. 7. 2012. [cit. 21. 7. 2012]. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a6869/f3/eu120720.pdf.

ce neexistuje žádný program podpory specificky určené pro ženy ve vědě, na podporu genderové rovnosti ve vědě nebo genderového výzkumu. Samotné veřejné výzkumné organizace jsou k tématu velice vlažné, a pokud již nějaký problém uznávají, je to takzvaný hendikep, který plyne z pečovatelských povinností žen. I statistické údaje týkající se zastoupení žen a mužů ve vědě do nového milénia chyběly a v některých oblastech chybí dodnes, nebo dokonce chybí opět³. Přitom statistiky i již provedené výzkumy týkající se volby vzdělávací dráhy (Smetáčková et al. 2005, Jarkovská, Lišková, Šmídová 2010) či profesních drah ve vědě (Červinková 2010, Linková 2009, Lorenz-Meyer 2009, Tenglerová 2011) ukazují, že problematika genderové rovnosti je v České republice v oblasti vzdělávání a vědy vysoce aktuální a vyžaduje další výzkumnou práci.

Tento neuspokojivý stav byl jedním z hlavních motivů pro sepsání této publikace. Chápeme ji jako úvod do tématu gender a věda, který má představit základní pojmy a problémy. Dalším motivem byla skutečnost, že v české odborné literatuře doposud chybělo základní seznámení s genderovou problematikou ve vědě, které by se specificky vztahovalo na kontext českého akademického prostředí ve světle právě probíhajících reforem a transformací oblasti výzkumu, vývoje a inovací. Kniha vychází ze zájmu autorek o právě probíhající proměny vědy, které se snažíme reflektovat ve své výzkumné činnosti i v rámci aktivit rozvíjených v rámci projektu Národní kontaktní centrum – ženy a věda.

Cílem této knihy není představit návrhy řešení konkrétních problémů, nýbrž seznámit s tím, jak se genderový řád promítá do fungování vědeckého prostředí, jaké má dopady na pozici vědců a vědkyň, na jejich pracovní dráhy, a jaký genderový rozměr mají současné proměny systému vědy a výzkumu. Chceme podnítit čtenáře a čtenářky k genderově citlivému přemýšlení o směřování současné české i světové vědy, poukázat na úskalí, která s sebou toto směřování nese a upozornit na nezbytné předpoklady toho, aby věda mohla plnit své poslání, tedy přinášet kvalitní a společensky prospěšné vědění.

Obsah knihy se odvíjí od výzkumného zaměření jednotlivých autorek. Seznamuje s osobními zkušenostmi respondentek a respondentů realizovaných výzkumných projektů i s genderovým rozměrem vědních politik na národní i evropské úrovni. Úvodní kapitola představuje kontext současného měnícího se světa vědy a jeho genderové aspekty, jako jsou stereotypní představy

3 Viz např. ČSÚ, který přestal sledovat tak důležitý ukazatel, jakým je zastoupení žen v jednotlivých kvalifikačních stupních podle jednotlivých oborů. V současné době sleduje pouze dosažené vzdělání: Bc., Mgr., Ph.D. u vědců, data v případě profesorů a docentů tedy chybí. Za vysoké školy je sice sbírá Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, znamená to ale, že z této statistiky vypadává Akademie věd České republiky, která tato data samostatně nepublikuje ve svých výročních zprávách ani jinde.

o vědě a vědkyních, početní zastoupení žen v české vědě či přístup k genderovým otázkám v rámci české vědní politiky. Druhá kapitola obrací pozornost ke kariérním plánům začínajících vědkyň a vědců. Třetí kapitola pojednává téma akademické mobility. Čtvrtá kapitola se věnuje možnostem kombinace vědecké práce a mateřství v České republice. Pátá kapitola je sondou do prezentace vědkyň a vědců v českém tisku. Šestá kapitola ukazuje vývoj evropských politik genderové rovnosti od konce 90. let do současnosti. Závěrečná kapitola shrnuje hlavní zjištění jednotlivých kapitol a věnuje se dopadům proměňujícího se charakteru vědecké profese na genderovou rovnost ve vědě.

Vzhledem ke svému tematickému záběru je kniha určena širokému publiku. V první řadě je cílena na ty, kteří jsou v pozicích, z nichž ovlivňují pracovní podmínky vědeckých pracovníků a pracovníc – na tvůrce vědních politik, na vedoucí jednotlivých akademických institucí a vědeckých týmů či na školitele doktorandů a doktorandek. Věříme, že jim nabídne nový pohled na různé aspekty profesních drah ve vědě a organizace vědecké práce a reflexi pokračujících genderových nerovností ve vědě. Zároveň je však určena pro všechny, kdo působí v akademické sféře, i ty, kdo se o vědu a/nebo genderová studia zajímají. Byly bychom rády, kdyby publikace přispěla k větší pozornosti věnované genderovým vztahům na akademických pracovištích, k větší pozornosti k jemným nuancím, které mohou mít zásadní důsledky pro kariéry jednotlivců. Ačkoli má vědecké prostředí svá významná specifika, mnohé projevy genderového řádu, které zde popisujeme, nalezneme i v jiných oblastech trhu práce či v soukromé sféře. Doufáme, že ve vás podnítl přemýšlení o problematice genderové rovnosti a nabídne vám zajímavé a inspirativní čtení.

Marcela Linková
Kateřina Cidlinská
Alice Červinková
Hana Tenglerová
Marta Vohlídalová

Praha, říjen 2012

Úvod: ženy a gender v proměňujícím se světě vědy

Marcela Linková, Kateřina Cidlinská, Hana Tenglerová,
Marta Vohlídalová, Alice Červinková

V roce 1985 proběhlo první hodnocení výzkumu ve Velké Británii (tzv. Research Assessment Exercise). O dvě dekády později přijala i česká vláda Metodiku hodnocení výzkumu a vývoje a jeho výsledků. V mezidobí byly různé systémy hodnocení vědecké práce zavedeny téměř všude ve světě a důsledky této změny jsou dnes předmětem čilého výzkumného zájmu. Zavedení těchto auditorských praktik do vědy značí obrat, který do vědecké kultury přinesl tak zásadní změny, že byly vypracovány analytické koncepty pro jejich uchopení – jsou jimi například věda modu 1 a modu 2⁴ (Gibbons et al. 1994, Nowotny et al. 2001) nebo akademická versus postakademická věda (Ziman 2000). Jde o obrat, který vidíme i v jiných oblastech veřejné politiky směrem k tak zvané společnosti auditu (Power 2000). Různí autoři tuto transformaci reflektují jako klíčovou změnu v organizaci vědy a vědecké práce, která má dalekosáhlé důsledky pro to, jak definujeme roli vědy ve společnosti, co si ceníme na vědecké práci a jaké typy odpovědí a společenských užitků od vědy očekáváme. Jedním příkladem tohoto posunu je i symbolická změna v názvosloví: zatímco na počátku 90. let česká legislativa pracovala s pojmem vědecká činnost a vývoj technologií (Provazník et al. 1998: 56), nyní se operuje pouze se souslovím „výzkum, vývoj a inovace“. Z české legislativy a promluv odpovědných úředníků se výraz věda vytratil. Rozdíl mezi vědou a výzkumem bychom mohli vnímat v intencích výše zmíněných konceptů vědy modu 1 a modu 2. Zatímco slovo věda tedy spíše odkazuje k tradiční, disciplinární akademické vědě vytvářené v komunitě vědců, výzkum mohou provádět i další aktéři, například komerční a průmyslové subjekty.

4 Věda modu 1 odkazuje k tradiční představě akademické vědy, disciplinárně orientované, uzavřené v komunitě vědců, kde to, co se zkoumá, přichází primárně z akademické komunity, a spolupráce mezi akademickou vědou a komerčními a průmyslovými aktéry je nízká. Věda je charakterizovaná specifickým vědeckým étosem mertonovských hodnot komunalismu, nezajatosti, objektivity a organizovaného skepticismu (Ziman 1996). Věda modu 2 je oproti tomu kontextuální, orientovaná na problém, interdisciplinární, aplikovaná a otevřená spolupráci různých aktérů (průmysl, stát, občanská společnost), reflexivní a společensky vykazatelná či auditovatelná. Koncept akademické a postakademické vědy Johna Zimana vykresluje podobné posuny.

Současně s těmito změnami se projevuje i další význačný posun, a tím je pozornost věnovaná otázce genderové rovnosti a postavení žen ve vědě. Pro některé (např. Liessman 2008) je to součást výše popsanych změn vědecké kultury, která začíná být auditovaná také podle „nevědeckých“ faktorů – v některých zemích Evropy například počtem profesur udělených ženám nebo složením vědeckých týmů (k tomuto má pochopitelně Česká republika skutečně daleko). Takový pohled je ale zjednodušující a zavádějící. Proměny vědy, které dnes vidíme, se totiž obecně dotýkají něčeho, čemu se říká vztah vědy a společnosti. Namísto udržování tradiční představy vědy jako slonovinové věže, ve které si vědci svobodně bádají a komunikují jen mezi sebou, odtržení od společnosti a jejích různých partikulárních zájmů, se prosazuje pohled, který vědu ukotvuje ve společenském předi-
v a trvá na její otevřenosti a komunikaci, vzájemnosti se společností, na demokratizaci vědy a její veřejné vykazatelnosti (public accountability). Tento přístup je výsledkem několika dekád výzkumu, který poukazuje na to, že věda nemá speciální postavení, které jí umožňuje objektivně, bez zaujetí a bez předsudků generovat poznatky o našem sociálním a přírodním světě. Právě naopak, je součástí tohoto světa, utváří jej, ale je jím také utvářena a projevují se v ní společenské hodnoty, předsudky i problémy. V tomto ohledu je potom pozornost zaměřená na genderovou rovnost snahou popsat, pochopit a proměnit historické vyloučení žen z vědy, kterého se aktivně účastnila velká řada významných badatelů (jiní zase naopak vstup žen do vědy silně podporovali).⁵ Dopady stávajících transformací vědy z hlediska otázky genderové rovnosti však vidíme zejména v akcentech vědní politiky, která se zaměřuje především na technické a přírodní vědy, neboť primárně v nich vidí potenciál ekonomického profitu, který se stal úhelným kamenem vědeckého snažení. Mnoho témat a pohledů na problematiku se tak umlčuje (např. feministické trvání na rovných právech, reflexe nerovností v oborech, kde je zastoupení žen vyšší).

Mnohé z těchto změn se v posledních letech projevují i v českém vědeckém prostředí. V roce 2009 došlo k další úpravě metodiky hodnocení, která po reformě systému výzkumu a vývoje (Reforma 2008) měla vést k tomu, že značná část institucionálních prostředků na výzkum bude přerozdělována právě podle metodiky. Proti tomu vystoupila část akademické obce, bylo ustaveno občanské sdružení Věda žije! a v ulicích Prahy proběhlo několik protestů. Česká vědní politika akcentuje aspekt ekonomického dopadu výzkumu jako prakticky jediný společenský užitek, na rozdíl od jiných zemí

⁵ Výrazným zastáncem vzdělání žen byl ve Velké Británii v 18. století John Stuart Mill, v českém kontextu 19. století např. Karel Slavoj Amerling, Vojta Náprstek či Tomáš Garrigue Masaryk. Mezi těmi, kteří jsou považováni za klíčové osobnosti osvícenství, ale nárok na vzdělání ženám upírali, je např. i Jean Jacques Rousseau.

nebo Evropské unie, kde se pracuje i s přínosy z hlediska ochrany životního prostředí či zmírňování společenských nerovností. Mnozí vědci a vědkyně také poukazují na silnou uzavřenost české politiky výzkumu a vývoje a netransparentnost rozhodování. Zavedení metodiky hodnocení, krácení institucionálního financování, důraz na vysoutěžené grantové financování a geografickou mobilitu a růst smluv na dobu určitou (často velice krátkou) jsou jen některé ze změn, které důležitým způsobem posunují možnosti kariérního plánování a profesního uplatnění ve vědě v České republice, a to jak pro muže, tak pro ženy.

Tato publikace se zaměřuje na genderové aspekty akademických pracovních drah a vědních politik v České republice. Přestože v této úvodní kapitole představíme genderovou problematiku ve vědě z hlediska všech kariérních stupňů, v některých kapitolách se budeme soustřeďovat zejména na počátek vědecké dráhy, rané fáze akademických drah, kde se v současnosti projevuje nejvíce nejistoty a kde se také nejvíce projevují změny akademického prostředí, které nastíníme v tomto úvodu. Problematika profesních drah ve vědě a proměn výzkumného prostředí si v posledních dvaceti letech vysloužila ve světě značnou výzkumnou pozornost právě tím, jak se oblast výzkumu a inovací stává hlavním předpokladem společenského a ekonomického rozvoje. Genderového rozměru organizace vědy a výzkumu i vědních politik, resp. jejich přispívání k genderové nerovnosti, si začaly všímat badatelky a feministky již v 70. letech 20. století a nutno poznamenat, že od té doby se situace v mnoha ohledech příliš nezměnila. Navíc, jak ukážeme dále, stávající proměny vědy a výzkumu mohou tyto nerovnosti dále prohlubovat.

Kromě výzkumu profesních drah a analýz vědních politik existuje v zahraničí i velké množství studií, které zkoumají, jak se gender promítá do vývoje vědeckých teorií a vědeckých interpretací. V současné době se například na Stanfordské univerzitě v USA rozvíjí projekt Genderové inovace⁶, jehož cílem je na konkrétních příkladech z přírodních věd, medicíny a technických věd ukazovat, jak užitečné a důležité je pro výzkum genderové hledisko a jaké možné negativní dopady může mít opomíjení genderové dimenze. Velké množství studií se obrací k tématu pohlaví a genderu v biomedicínském výzkumu – jak totiž ukazuje historie, pokud gender do lékařského a farmaceutického výzkumu nezahrneme, může to mít fatální důsledky. Nejde jen o finanční ztráty spojené se stahováním závadných léků, ale i o poškození ještě nenarozených dětí, poškození zdraví nebo i smrt člověka. Historické studie pak zkoumají genderové předsudky v raných vědeckých teoriích a výzkumech a odkrývají zapomenutá jména žen, která byla v análech historie vynechána.⁷

6 Viz <http://genderedinnovations.stanford.edu/>.

V českém prostředí se tomuto tématu poprvé věnovala publikace z roku 2005 s názvem *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt* editorek Marcely Linkové a Alice Červinkové.⁸ Tématu se také věnují slovenské kolegyně z Centra rodových štúdií Filozofické fakulty Komenského univerzity v Bratislavě.

Předtím, než představíme témata jednotlivých kapitol, se v úvodu budeme věnovat několika tématům, která považujeme za důležitá pro vykreslení stávající situace v oblasti vědy a výzkumu a v oblasti postavení žen a mužů ve vědě. Nejprve nastíníme stávající proměny vědy, kterých jsme se již dotkly výše a které bývají analyzovány jako projevy akademického kapitalismu. Poté se zastavíme u stereotypů, které se k tématu gender a věda nebo postavení žen ve vědě vážou. V tomto úvodu i dále v knize budeme poukazovat na to, jak tyto obecně rozšířené (a nutno dodat často mylné a zavádějící) představy negativně dopadají na profesní postup žen. Naše analýzy zahrámujeme hlavními problémy, které se v této oblasti projevují a které lze ilustrovat statistickými daty. V další části se zastavíme u toho, jak mizivou, až neexistující pozornost česká vědní politika a odpovědné instituce problematice genderové rovnosti ve vědě věnují. Na závěr představíme hlavní teoretické rámování našich analýz, *epistemické životní prostory* (epistemic living spaces) (Felt 2009), které obývají vědci a vědkyně, ale také vědní politiky, organizační praktiky, systémy hodnocení vědecké práce a další skutečnosti, které tyto epistemické životní prostory spoluutvářejí.

Od akademické vědy k akademickému kapitalismu

Západní společnosti byly dlouhou dobu označovány za industriální, neboť klíčovým faktorem jejich fungování a rozvoje byla průmyslová výroba. S postupným oslabováním role průmyslu a nárůstem sektoru služeb a informačních technologií v druhé polovině minulého století se pak podle sociálních vědců začala ustavovat společnost postindustriální či znalostní (Bell 1973, Böhme, Stehr 1986). Společnost vědění představuje na jednu stranu analytický, sociálně-vědní pojem, který slouží jako výkladový rámec současných společností, na stranu druhou se stala politickým tématem a projektem. To, že je vědění pro chod společnosti důležité, není nic nového, každá společnost je postavena na nějaké formě vědění. Rozdíl spočívá v tom, jak je v různých

7 Přehled feministických kritik a teorií poznání obsahuje Stanfordská encyklopedie filozofie na <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology/>. Další díla uvádíme dále v textu tohoto úvodu věnujícího se stereotypům.

8 Kniha je k dispozici ke stažení na adrese <http://www.cec-wys.org/docs/finalCZ.pdf>.

společnostech vědění vytvářeno, rozšiřováno a užíváno (Petrušek 2006: 408), a také v tom, jaký typ vědění je za znalost považován.

Ve slovníku znalostní společnosti (jako politického projektu) zastávají důležité místo pojmy jako inovace, aplikace, intelektuální vlastnictví. Znalost může mít – ve vztahu k tomu, jak je předávána a šířena – buď status veřejného statku, nebo ji lze proměnit na zboží a obchodovat s ní jako s intelektuálním kapitálem (Fuller 2001: 180). A právě tento druhý přístup ve veřejném politickém diskurzu znalostní společnosti (někdy úzeji a zřejmě přesněji znalostní ekonomiky) převažuje. Věda je zásadním místem tvorby vědění a s narůstajícím důrazem na ekonomicky chápanou znalost se nejen posiluje role průmyslového výzkumu, ale proměňuje se i akademický výzkum a jeho instituce. Už na konci 70. let argumentoval Francois Lyotard ve svém pojednání *Postmoderní situace* (1978, česky 1993), že znalost ztrácí emancipační potenciál a její tvorba bude sloužit spíše zisku. Autor předznamenává procesy v akademickém prostředí, které nastoupily ve Spojených státech a Velké Británii v 80. letech, naplno se rozvinuly v 90. letech a rozšířily se do dalších zemí.

Posun od režimu vědění jako veřejného statku k jeho komodifikaci zachycuje koncept akademického kapitalismu (Slaughter, Leslie 1997, 2001; Slaughter, Rhoades 2004), který umožňuje analyticky uchopit nové podoby a organizaci vytváření znalosti. Autoři rozeznávají dva režimy tvorby vědění přítomné v akademických institucích: režim veřejných statků a režim akademického kapitalismu, který definují jako způsob, jak veřejné výzkumné instituce reagují na neoliberální tendence v zacházení se vzdělávacími politikami jako podsouborem ekonomických politik (Slaughter, Leslie 2001: 154). Jinak řečeno, hospodářství má navrch nad vzděláváním. Nejde o to, že by se na vědění v akademickém prostředí rezignovalo, režim akademického kapitalismu nenahradil režim veřejných statků, a oba režimy tak fungují paralelně vedle sebe.

Slaughter a Leslie (1997) se zabývali akademickým kapitalismem především ve vztahu k těm oblastem akademického života, které stojí blízko trhu (jako je například aplikovaný výzkum). V další publikaci, na které Slaughter spolupracovala s Rhoadesem (2004), došlo k posunu v pojetí a zkoumání akademického kapitalismu a autoři obrátili svoji pozornost přímo do centra akademického bádání a výuky a začali používat akademický kapitalismus jako koncept, který vysvětluje uspořádání oblastí ústředních pro vznik a předávání vědění. Koncept akademického kapitalismu funguje po několika osách. Za prvé se v jeho rámci rozlišuje tržní a kvazitržní chování akademických institucí. Tržní chování popisuje přímé zapojení akademických institucí do podnikání a kvazitržní chování popisuje situaci, kdy akademické instituce mezi sebou

soutěži o prostředky z externích zdrojů⁹. Je to princip soutěže – ať už o zdroje privátní (školné, spolupráce s průmyslem) či veřejné – který proměňuje akademické instituce. Respektive je to nárůst externího financování akademických institucí, který je nutí vstupovat do soutěže s ostatními institucemi.

Za druhé, autoři rozlišují výzkumné a vzdělávací podnikání. Tato dvě odvětví fungují na souřadnicích tržní/kvazitržní chování. Výzkumné podnikání se orientuje na zisk, který plyne z výzkumu, v rámci tržního chování se jedná o orientaci na aplikovaný výzkum a patentování vědění, v rámci kvazitržního chování pak orientaci na takový výzkum, který je podporovaný z veřejných zdrojů. V českém kontextu můžeme uvést příklad par excellence – tzv. kafemlejnek, tedy bodové hodnocení vědeckých výsledků, které je přímo navázané na financování institucí. Vzdělávací podnikání zahrnuje vytváření takových kurzů, které budou v co nejvyšší míře finančně návratné pro pořádací instituci. Vzdělávací podnikání v tržním režimu zahrnuje například přímo hrazené letní školy, v kvazitržním režimu pak takovou organizaci výuky, která povede k co nejvyšší finanční alokaci zdrojů na danou katedru či ústav. Autoři uvádějí příklad otevírání velkých kurzů určených studujícím na celouniverzitní škále, které vedou doktorandi v tzv. „sexy oborech“, jako je výpočetní technika. Autoři, kteří zakládají své výzkumy především na univerzitních institucích ve Spojených státech, došli k tomu, že se univerzity díky systému alokace financí orientují více na vzdělávací podnikání. Hlavní kritika vzdělávacího podnikání nespočívá v tom, že by kurzy musely být nutně méně kvalitní, i když autoři uvádějí, že zachytili snižování standardů, spíše jde o to, že hlavní motivací pro vytvoření kurzu je zvýšení zisku.

Tato parciální kritika vzdělávacího podnikání, kdy je jako hlavní motiv identifikován zisk, je v souladu s postojem Slaughter a Rhoadese k proměně univerzitního prostředí jako celku. Nekritizují proměny akademického prostředí jako takové, hovoří o tom, že jistá adaptace je smysluplná. Kritizují však především to, že se akademické prostředí omezeně zaměřuje na krátkodobé ekonomické priority, a za další, že jsou zároveň omezovány další role, které má vysoké školství ve společnosti sehrávat – napomáhat sociální mobilitě, podílet se na demokratizaci společnosti a zabývat se sociálními problémy, které sebou nese přechod ke znalostní ekonomice.

Vliv akademického kapitalismu se projevuje také v tom, jak je organizován výzkum a výuka z hlediska akademických pozic a drah. Herald Bauder

⁹ S podobným definičním aparátem přišli i další výzkumníci, například Joyce E. Cnaan a Wesley Shumar (2008) odlišují *marketizaci* a *komodifikaci* akademického prostředí. Jedná se o dva odlišné, souběžně probíhající procesy. Marketizace odkazuje k takovým procesům, kdy stát používá tržní principy a politické nástroje, aby se instituce stojící mimo trh staly více výkonnými, a komodifikace odkazuje k procesu proměny veřejných statků a procesů ve zboží.

(2006) používá ve své analýze teorii segmentace pracovního trhu a ukazuje, k jakým proměnám v akademickém prostředí dochází. Podle teorie segmentace pracovního trhu je pracovní trh rozdělen do dvou oblastí – primární a sekundární. Pozice pracovníků v primárním segmentu jsou stabilní, váží se na ně vyšší platy a zaměstnanecké výhody, pozice pracovníků na druhotném trhu práce jsou oproti tomu charakteristické nízkou mírou zabezpečení, nižšími platy a menšími či žádnými zaměstnaneckými výhodami. Ti, kdo působí na druhotném trhu práce, zažívají vysokou míru flexibilizace – mohou být snadno najati i propuštěni, pracují na krátkodobé, časově omezené smlouvy většinou navázané na nějaký konkrétní úkol. Dostupnost této skupiny flexibilních pracovníků umožňuje stabilitu těch, kteří obsazují pozice na primárním trhu práce. Jak uvádí Bauder, bez této „rezervní armády“ práce by byla stabilita zaměstnanců v primárním segmentu ohrožena. Posun spočívá v tom, že druhotný trh práce narůstá a segmentace tak už neslouží k tomu, aby stabilizovala pozice na primárním trhu práce, ale stala se spíše strategií snižování pracovních standardů na celém akademickém trhu práce. Hrozí tak, že druhotný trh práce nahradí ten primární.

Například v Británii, kde je kultura smluvního výzkumu velmi rozšířená, představují smluvní výzkumníci, tedy výzkumníci pracující na časově omezené kontrakty, 42 % mezi akademickými zaměstnanci univerzit (Court 2004 in Oliver, Ackers 2005: 4). Také v dokumentu Národní politika výzkumu, vývoje a inovací na léta 2009–2015 (2009) se počítá s nárůstem účelového financování na úkor financování institucionálního v oblasti mzdových prostředků. Politika tedy cíleně projektuje a generuje rozvoj druhotného akademického trhu práce, který je spojený s nárůstem prekarity akademického povolání.

Genderové stereotypy o vědě a ženách v ní

Vidíme tedy, že dochází k důležitým proměnám vědecké profese a organizace vědecké práce. Přes tyto posuny se ve vědě nadále projevují tradiční stereotypy, a to jak ve vztahu k vědě a vědecké profesi samotné, tak k roli žen v ní. Ostatně, jak si nyní ukážeme, oba tyto druhy stereotypů jsou provázané. V následujících kapitolách se pak budeme věnovat tomu, jak se tyto tradiční stereotypy mají ke stávajícím proměnám vědy a společnosti a jaké důsledky to může mít pro vědeckou profesi a postavení žen ve vědě.

V předmluvě ke své knize *Nadvláda mužů* se francouzský sociolog Pierre Bourdieu ptá, „jaké dějinné mechanismy způsobily, že se struktury dělení podle pohlaví a principy tohoto dělení *vymkly z chodu dějin* a staly se *relativně věčnými*“ (2000: 7). Argumentačně silnou odpověď nabízí Sandra Bem ve své

knize *The Lenses of Gender (Prizmata genderu)* (1993). Bem argumentuje, že kultury západního světa jsou historicky ovládnány třemi klíčovými představami o mužích a ženách: 1) muži a ženy mají zásadně odlišnou psychosexuální povahu, 2) muži jsou od přírody dominantní a ženám nadřazení a 3) rozdíly mezi muži a ženami i mužská dominance jsou přirozené. K tomu, jak se tyto tři stereotypy ustávají a udržují, používá Bem metaforu genderových „čoček“ neboli prizmat. Prvním prizmatem, které Bem analyzuje, je *androcentrismus*. Tento pojem „mužstřednosti“ poukazuje na strukturaci společnosti, kdy jsou muži a mužská zkušenost definováni jako neutrální standard, jako norma, vůči které je žena ustavována jako určitá odchylka, jako „ta Druhá“ (*the Other*) a, nutno dodat, horší. Druhým prizmatem je *genderová polarizace*, tj. představa absolutní protikladnosti a odlišnosti žen a mužů, která se netýká pouze jednotlivých žen a mužů, ale prakticky všech aspektů společenského života, které jsou bipolárně genderované. Třetím prizmatem, které strukturuje realitu, je biologický *esencialismus*, tj. představa, že rozdíly mezi muži a ženami jsou dané biologicky, a jsou tudíž nahlíženy jako fundamentální a neměnné, a ospravedlňují tak nerovné postavení žen a mužů ve společnosti. Přístup biologického esencialismu pak „obě předešlá prizmata racionalizuje a legitimizuje, protože s nimi zachází jako s přirozenými a nevyhnutelnými důsledky skutečné biologické povahy mužů a žen“ (1993: 2). Současný genderový pořádek západních společností je pak založen na nadvládě a moci, přičemž moc se reprodukuje v důsledku genderových prizmat, skrze která se učíme vidět sebe samé a společenské vztahy v procesu socializace. Jak to pregnantně vyjádřil francouzský sociolog Pierre Bourdieu:

„Není to vůbec tak, že by se symbolické uspořádání dělby práce podle pohlaví a s ním pak i celý sociální a přirozený řád řídily nutnostmi biologické reprodukce, ale naopak arbitrární konstrukce biologického [...] slouží za zdánlivě přirozený základ jak rozdělení pohlavní aktivity, tak dělení práce, a odtud pak celého kosmu, v duchu androcentrismu. Neobyčejná síla mužského pojetí sociálního světa pramení z toho, že se v něm kumulují a koncentrují dvě operace: že totiž *legitimuje vztah nadvlády tím, že z něho činí součást logické přirozenosti, jež sama je přitom naturalizovanou sociální konstrukcí.*“ (Bourdieu 2000: 24)

Genderová prizmata tak slouží k osvojování a udržování genderových stereotypů jako typizovaných, běžně opakovaných a zjednodušujících souborů představ o mužích a ženách, které jsou vůči sobě komplementární, doplňují se, přičemž mužům je vždy připisována vyšší a ženám nižší hodnota. Díky genderovým prizmatům genderové stereotypy často považujeme za přiro-

žené, vrozené a neměnné a používáme je jako disciplinační nástroj k dosažení toho, že ženy a muži budou dodržovat předepsané genderové role. Prostřednictvím tzv. procesu somatizace nadvlády přecházejí mocensky nerovné sociální vztahy nadvlády do těl (Bourdieu 2000: 25), což vede k účinné reprodukci genderového řádu i těmi, kteří v něm zastávají podřízenou roli, tj. primárně ženami, ale i některými skupinami mužů, kteří nedostávají tzv. hegemonní maskulinitě¹⁰. Genderové stereotypy nejsou pouze deskriptivní, nepopisují pouze, jací muži a ženy jsou, ale i preskriptivní, normotvorné, říkají nám, jací by muži a ženy měli být. Vzhledem k tomu, že existuje řada prostředků, jak genderový řád vynucovat, dochází k tomu, že genderové stereotypy mají tendenci naplňovat i osoby, které by se jimi jinak neřídily, chtějí se ale vyhnout společenským sankcím (např. posměch, vyloučení či násilí). Zaměříme se nyní na některé genderové stereotypy, které se promítají do oblasti vědy, tvorby vědění a toho, komu je přiznávána epistemická autorita, tj. moc autoritativně vytvářet vědecké poznatky.

Ženy se do vědy nehodí, protože postrádají logické a racionální myšlení

Moderní věda historicky těží z pečlivě budované představy vlastní objektivity, racionality a nezaujatosti. Je proto ve vědecké i obecné společnosti často považována za oblast, kde se genderové ani jiné stereotypy neprojevují, protože se předpokládá, že věda existuje jaksí mimo společnost a její problémy, které naopak pomáhá řešit. Obrázek je to jistě přitažlivý a do určité míry se ho vědecká komunita snaží propagovat i v dnešní době i přes rostoucí počet vědeckých prací a teoretických přístupů, které poukazují na opak (Anderson 2000, Bleier 1984, Code 1991, Daston 1992, Fine 2010, Harding 1987, 1991, Lloyd 1993).

V genderovém řádu západní společnosti je věda historicky asociována s objektivitou, racionalitou a nezaujatostí, které se pojí s maskulinitou. Ženy a femininita jsou oproti tomu komplementárně konstruované jako emocionální, neschopné racionálního a logického uvažování, vždy již součástí vzta-

¹⁰ Koncept hegemonní maskulinity se objevil v odborné literatuře na konci 70. a na počátku 80. let 20. století jako součást kritiky pohlavních rolí. V zásadním článku z roku 1985 Carrigan, Connell a Lee hegemonní maskulinitu pojímali jako „určitou varietu maskulinity, které jsou ostatní – mezi nimi mladí a zženštilí stejně jako homosexuální muži – podřízeni. Jsou to určité skupiny mužů, ne muži obecně, kdo jsou v rámci patriarchálních pohlavních vztahů utlačováni a jejichž situace se jinak váže k obecné logice podřízení žen mužům“ (1985: 586). V dnešní době je koncept chápán jako „konfigurace genderové praxe, která zahrnuje běžně přijímanou odpověď na problém legitimacy patriarchátu, která garantuje (nebo se má za to, že garantuje) dominantní pozici mužů a podřízenou pozici žen“ (Connell 1995: 77). Hearn et al. (2006: 37) argumentují, že „je potřeba se více zaměřit na mužské praktiky, moc a privilegia jak ve vztahu k těm mužům s určitými mocenskými zdroji, tak k hegemonickým způsobům, jak být mužem. Spojení mezi nešťěstím některých mužů a mocí a privilegii jiných mužů je důležitou oblastí budoucího výzkumu“.

hů, a proto zaujaté. Pokud je tedy femininita na symbolické úrovni spojována s přírodou a vyloučena z poznávacích procesů, pak jsou také na symbolické, ale i institucionální a individuální úrovni vylučovány z těchto procesů ženy jako skupina. Právě proto, že je věda definována jako objektivní a racionální, je také maskulinní.

Svoje výlučné pozice vědci často udržovali právě pomocí údajně nezaujatých a racionálních vědeckých poznatků. Když tedy ženy začaly v 19. století bojovat o přístup ke vzdělání, na univerzity a do vědecké profese, přispěchala věda s teoriemi o tom, že intelektuální činnost povede u žen k hysterii, že jim zakrní dělohy a naruší se jejich mateřská funkce, neboť energii, kterou by měly vynakládat na těhotenství, porod a péči o děti, budou směřovat do intelektuální oblasti. Dnes se nám tyto teorie mohou zdát úsměvné a nevinné, tehdejší vědecké kapacity je ale často velice aktivně používaly pro to, aby ženám zamezily ve vstupu do škol a laboratoří. Takové přímé genderově stereotypní výroky dnes věda většinou nepředkládá, neustále však vidíme snahu nacházet vědecky podložené rozdíly mezi muži a ženami, a to zejména v oblasti přírodních a medicínských nebo psychologických věd. Tyto údajně vědecké výsledky pak mají potvrdit prizma esencialismu, jak o něm hovoří Bem (1993). V roce 2010 vydala Cordelia Fine vysoce ceněnou knihu *Delusions of Gender: The Real Science Behind Sex Differences (Přeludy genderu: Skutečná věda stojící za pohlavními rozdíly)*, kde systematicky odhaluje, jak se věda skrze pochybný výzkum snaží neustále předkládat důkazy o rozdílech mezi ženami a muži z hlediska jejich kognitivních schopností a struktury mozku.¹¹ Je nutné si ale uvědomit, že výzkumná pozornost, kterou vědci a vědkyně neustále napínají ke zkoumání rozdílů mezi ženami a muži, tento rozdíl pomáhá ustavovat jako relevantní kategorii organizace společnosti. Podobnosti jsou pak spíše opomíjeny.

Na druhou stranu je také příznačné, že z důvodu nerovné genderové organizace společnosti bylo až donedávna více pozornosti věnováno mužským realitám, například mužské typy rakoviny byly zkoumány intenzivněji a na tento výzkum byly vynaloženy značné finanční prostředky, zatímco výzkum rakoviny prsu byl opomíjen. Stále se setkáváme s praxí, kdy jsou testy prováděny pouze na samcích pokusných zvířat (a to ještě takových, kteří odpovídají lidskému věku cca 25 let). Výsledky klinických testů, do nichž jsou zahrnuti pouze muži, jsou aplikovány i na ženy. Podobně jsou technologie implicitně testovány a navrhovány s předpokladem mužského subjektu jako uživatele

11 Stejně tak se stále uskutečňují psychologické výzkumy, jež se snaží vysvětlit rozdíly mezi muži a ženami a jejichž výsledky se vysvětlují na základě biologie. Jak uvádí americká feministická filozofka Janet A. Kourany (2010), mezi lety 1968 a 2008 bylo publikováno v USA více než 15.000 takových studií, z toho více než 4.000 jen mezi rokem 1998 a 2008! A výzkumy nadále pokračují...

(viz např. automobilový průmysl, letecký průmysl atd.). V dnešní době se ale rozvíjejí analýzy, které poukazují na důležitost genderu jako analytické kategorie ve všech fázích výzkumu od definování výzkumných otázek a hypotéz, přes definování výzkumného vzorku po analýzu a interpretaci dat, a některé odborné časopisy či grantové agentury zvažují zavést povinně analýzu na základě pohlaví a genderu, a to zejména v biomedicínském výzkumu.

Ve vědě nejde o pohlaví, ale pouze o kvalitu

Další stereotyp se váže k výše zmíněnému androcentrismu, tj. normotvornosti mužského standardu, vůči kterému jsou ženy poměřovány a který je považován za bezpříznakový, neutrální. S tímto stereotypem se v České republice často setkáváme i dnes, zejména v diskusích o nerovných příležitostech vědkyň a vědců. Je jím tvrzení, že ve vědě nejde o to, zda je vědec muž, či žena, ale pouze o to, zda daná osoba dělá kvalitní vědu.

V roce 1997 způsobily zemětřesení v lékařském výzkumu dvě vědkyně, Christine Wennerås a Agnes Wold, když publikovaly svoji studii nazvanou *Nepotism and Sexism in Peer Review* (*Nepotismus a sexismus ve vědeckém hodnocení*). Díky zákonu o svobodném přístupu k informacím získaly hodnocení uchazečů a uchazeček o postdoktorské granty u Švédské grantové agentury pro lékařský výzkum a na základě indikátorů prokázaly, že ženy musely mít 2,5krát více publikací v nejprestižnějších časopisech, jako jsou *Science* a *Nature* (to jsou ty, které v českém systému hodnocení vědecké práce mají nejvyšší hodnotu, tzn. 500 bodů), aby byly hodnoceny stejně jako muži. Od té doby vzniklo několik dalších studií, které genderové předsudky v hodnocení kvality vědecké práce vědců a vědkyň prokazují (Benshop a Brouns 2003; Brouns 2000). Merchant, Bhattacharya a Carnes (2007) se například zaměřují na analýzu hodnocení v procesu udílení stálých pozic v USA (tzv. tenure). Jejich výzkum ukazuje, že v souvislosti s muži jsou systematicky používány jiné hodnotící výrazy než v případě žen. Muži jsou v hodnocení konstruováni jako analytičtí, soutěživí, nezávislí, individualističtí, jako ti, kteří jsou schopni vést a ochotni riskovat. Na druhou stranu ženám jsou v hodnocení systematicky připisovány vlastnosti jako citlivá, chápatelá, poddajná. Heilman (2001) zkoumá stereotypy z hlediska dopadu na hodnocení a poukazuje na horší hodnocení žen ve srovnání s muži. Jako důvod uvádí nejasnosti hodnotících kritérií (podobně právě i Merchant et al. 2007 výše) a rozdílné hodnocení stejné práce (podobně Wennerås, Wold 1997). Heilman ale také poukazuje na to, že úspěch je v případě mužů připisován dovednostem, kdežto v případě žen náhodě či štěstí. Trix a Psenka (2003) zase zkoumaly doporučující dopisy přijatých členů a členek jedné americké lékařské fakulty.

Zjistily, že dopisy pro ženy jsou kratší, méně zacílené k účelu, pro který jsou psány, přiznávají ženám nižší kredit (např. používání křestního jména versus titulu Dr. před příjmením), obsahují více zpochybňujících výrazů (24 % versus 12 %), odkazují k osobnímu životu žen (6 % versus 1 %) a zmiňují, jak se ženy vztahují k lidem okolo (16 % versus 4 %). Dopisy pro muže naopak obsahovaly více informací o jejich výzkumu (62 % versus 35 %) a publikacích (13 % versus 3 %).

V dnešní době už tedy existuje množství důkazů o tom, že v důsledku fungování genderových prizmat se ženám a mužům ve vědě i při stejném vědeckém výkonu neměří nutně stejně, že práce vědkyň je hodnocena jinak a hůře než mužská. Dokládají to například i studie, kdy je hodnotitelům předložen stejný vědecký článek nebo stejná žádost o grant, je ovšem uvedeno jiné jméno (např. Steinpreis et al. 1999). Tato studie prokazuje, že v případě, že se hodnotitel domnívá, že hodnotí práci ženy, je hodnocení výrazně horší než hodnocení práce údajného muže.¹² Je tedy jistě důležité, aby se dělala věda kvalitní, co ovšem kvalitní vědou je, se v našich interpretacích liší i podle toho, zda výsledek vytvořila žena, nebo muž.

Jiní autoři a autorky (Ceci a Williams 2011) ale argumentují, že diskriminace v náborech, publikování a financování mizí a nahrazují ji jiné formy znevýhodnění, které se týkají nerovnosti v distribuci zdrojů. Tato nerovná distribuce pak může ovlivňovat všechny osoby, které se nacházejí v pozicích s nižším přístupem ke zdrojům, tedy ženy i muže. Studie ale uznává, že jsou to především ženy, které tyto pozice zastávají (jde o osoby pracující na částečný úvazek, osoby pracující na primárně pedagogických pozicích, osoby odpovědné za reprodukční a pečovatelskou péči). Například u žen a mužů, kteří pracují na vysoce prestižních výzkumných univerzitách v USA, rozdíly v přijímání článků k publikaci nalezneme jen malé (ibid.: 3158). Ceci a Williams (2011) dále analyzují úspěšnost mužů a žen v grantových soutěžích a dospívají k názoru, že ani zde nenacházíme zásadní rozdíly v úspěšnosti, ale především v tom, že se ženy grantových soutěží účastní mnohem méně než muži.

Zde je ovšem nutné podotknout, že Ceci a Williams zřejmě pracují s představou vědy oddělené od společnosti a domnívají se, že pokud bude možné nastavit například kariérní žebřík tak, aby bral v potaz reprodukční a pečovatelské povinnosti žen, bude dosaženo rovnosti. S tímto názorem lze ale jen velice obtížně souhlasit. Genderové stereotypy, se kterými se setkáváme

12 Ve studii Steinpreis et al. (1999) byla při stejném CV Karen Miller přijata v 43,9 %, zatímco Brian Miller v 56 %, na úrovni permanentní pozice (tenure) byla Karen Miller přijata v 77,4 % a Brian Miller v 86,6 %. Nutno dodat, že stereotypní hodnocení nebylo závislé na pohlaví hodnotitele, tj. genderové rozdíly v hodnocení se projevují u hodnotitele i hodnotitelů.

obecně ve společnosti, nemizí a vyskytují se také ve výzkumných a vysokoškolských institucích. I zde je patrný předpoklad, že ženy budou preferovat nevedoucí pozice, kolegiální a péči uvnitř týmu, jak uvidíme v následujících částech knihy. Zkrátka, vědecká kultura je stejně genderově podmíněná jako svět za branami univerzit a výzkumných institucí. Proto jsou to především ženy (a v malé míře muži, kteří porušují stereotypní představy maskulinity), kdo se na těchto postech nachází. A je nutné dodat – nejde o svobodnou volbu, neboť prizmata genderu si somatizujeme všichni, muži a ženy, což potom určité volby činí velice obtížné a jiné naopak snadné.

Ženy se nehodí do „tvrdých“ věd

Třetí stereotyp, který má za následek horizontální segregaci vědecké profese a trhu práce obecně (tématu horizontální segregace se budeme věnovat i v další sekci), je představa komplementární preference mužů a žen pro určité oblasti výzkumu, které jsou kompatibilní s genderovými představami, kde je tvrdost asociována s maskulinitou a měkkost s femininitou.

Jen těžko bychom dnes hledali člověka, který by veřejně deklaroval, že ženy do vědy nepatří, protože na to nemají mozek či inteligenci. Jemnější genderové stereotypy však nevymizely. Od základních přes střední až po vysoké školy jsou ženy konfrontovány s tím, že do „tvrdé“ vědy, zejména do technických, inženýrských oborů, nepatří (Smetáčková 2005, Jarkovská, Lišková, Šmídová 2010, Jarkovská, Lišková 2008). A podobně jsou chlapci a muži konfrontováni s předsudky, pokud si zvolí tzv. měkký obor, v němž převažují dívky (např. sociální práci).

Tento stereotyp se opět váže k asociaci maskulinity, racionality a tvrdosti na straně jedné, a femininity, emocionality a měkkosti na straně druhé. V této logice stále převažuje názor, že ženy se na matematické a fyzikální vědy nehodí, na druhou stranu je vnímáno jako přinejmenším zvláštní, když se například genderovým studiím nebo sociální práci věnuje muž. Značná vědecká pozornost je navíc i dnes věnována snaze dokázat, že ženy určitý typ myšlení nemají. Jsou publikovány studie, jež tvrdí, že ženy nemají prostorovou představivost, že nemají tak silné logické myšlení, a u mužů že se naopak nepropojuje dostatečně levá a pravá hemisféra, což má důsledky v oblasti komunikace a např. při učení cizích jazyků (viz Fine 2010 výše). Tím se pomáhá budovat představa protikladného a doplňujícího se obrazu sfér určených pro muže a pro ženy, které odpovídají jejich mentálnímu naturelu a kognitivním schopnostem. Podle této představy se tedy muži mají realizovat v přírodních a technických vědách, ženy naopak v medicíně, vybraných sociálních vědách a humanitních vědách. Přitom ale i v rámci jednotlivých disciplín vidíme di-

ferenciaci: filozofie a historie si udržují maskulinní orientaci. K hierarchizaci dochází i v rámci jednotlivých oborů: obchodní či ústavní právo versus právo rodinné, nebo chirurgie versus pediatrie v rámci medicíny.

Je výmluvné, že pokud se soustředíme na zdroje, vidíme zásadní nepoměry v jejich rozdělení mezi muže a ženy. Jak ilustruje následující sekce Vědkyně v datech, je na obory, kde je zastoupení žen vyšší, vynakládáno nepoměrně méně prostředků než na obory, kde dominují muži, a to jak z hlediska oborů bádání, tak z hlediska sektoru. Například soukromý sektor v České republice, jehož prostředky jsou investovány zase zpět v soukromém sektoru (a ne na vysokých školách nebo ve veřejných výzkumných institucích, jak tomu je v zahraničí), provádí výzkum téměř výlučně v technických a přírodních oborech. Tento stav odráží a udržuje symbolickou nerovnováhu mezi maskulinními a femininními oblastmi výzkumu a přispívá k pokračujícímu vylučování žen z oborů „tvrdých“.

Ženy se nehodí na vedoucí pozice a ani o ně nestojí

Čtvrtý stereotyp je spojen s vertikální segregací (podrobněji viz níže) a vylučováním žen z vedoucích pozic. Názory, že ženy nejsou dost průbojné a soutěživé a že jim nejde o vedoucí pozice, zastává jak mnoho vědců, ale i vědkyň, tak spousta žen a mužů v širší společnosti. Naopak se předpokládá, že ženy preferují spolupráci v týmu, kde se cítí bezpečně a kde mohou budovat spolupráci a kolegiálníitu. Komplementárně k tomu pak o mužích panují stereotypní představy o tom, že jsou soutěživí a jde jim o prvenství. Tento typ stereotypů nám tedy říká nejen to, že ženy na vedoucí pozice nepatří a že pokud tam jsou, jsou to podivné bílé vrány, které se vymkly preferencím svého pohlaví. Říká nám také to, že ženy pořád – i v práci – pečují. Ženám je připisována vzájemnost, spolupráce, starost o společný výsledek, ne o jejich vlastní výsledky. Znamená to tedy, že ženy dělají jinou vědu než muži, že upřednostňují týmový výzkum, kdežto muži vědu osamělých vlků, kteří soutěží mezi sebou navzájem?

Ženy a muži pochopitelně dělají stejnou vědu pospolu, tento stereotyp však příhodně vytváří představu o genderové dělbě práce a rolí ve výzkumném týmu, přičemž některé z rolí – ty vedoucí, na které se údajně hodí pouze muži – jsou vidět, a jiné, ty uvnitř týmu, kde se sítuje a jde o společný výsledek, vidět nejsou a na ty se hodí spíše ženy. Zcela zásadně pak dochází k tomu, že vidět je nakonec práce mužů, vedoucích, kdežto práce žen je méně viditelná, uschovaná v kolektivitě výzkumného týmu.

Tento stereotyp vede k několika skutečnostem. Protože je nadvláda so-
matizována a genderové předsudky osvojujány, dochází k tomu, že některé

ženy se skutečně samy vylučují z toho, aby se o vedoucí pozice ucházely. Je-li vám opakovaně sdělováno, že na vedoucí pozici nemáte, a nemáte na ni ani aspirovat, je pravděpodobné, že na ni aspirovat nebudete. Stereotyp o tom, že ženy se na vedoucí pozice nehodí a nemají o ně zájem, vede také k negativní disciplinaci těch žen, které tento stereotyp porušují. Ambiciózní žena totiž nesplňuje stereotypy a nároky na ženskost, feminitu (Heilman, Wallen, Fuchs, Tamkins, 2004, v českém prostředí viz Jarkovská, Lišková, Šmídová 2010, Lorenz-Meyer 2009). Být ambiciózní a aspirovat na vedoucí posty se proto ženám může vymstít. Výzkumy zmiňují ostrakizaci, vylučování, posměch a negativní nálepkování, což může v důsledku znamenat, že vysoce kompetentní, ambiciózní ženy nepostupují v rámci hierarchie příliš vysoko. V této souvislosti bychom neměli zapomenout ani na efekt mužských sítí, tzv. sítí starých známých (old boys' networks). Jejich neformální vliv a fungování totiž vede dále k tomu, že ženy nejsou na vedoucí pozice nominovány, neboť pro muže na vedoucích pozicích, kteří tyto nominace činí, zůstávají neviditelné přesně v intencích stereotypu, že se na vedoucí pozice nehodí.

Ženy nejsou vědě dostatečně oddány kvůli péči o děti

Pátým stereotypem, který je spojen s výše diskutovaným stereotypem předchozím, je asociace žen s péčí. Předpoklad, že ženy nejsou kvůli dětem a péči o ně tak oddanými pracovníci jako muži, je v českých podmínkách velice běžný, a navíc je často i posilován, například když vedoucí výzkumných týmů trvají na tom, že v životě vědkyň není nic důležitějšího než rodina. Jak podrobně ukazuje Marta Vohlídalová ve své kapitole o kombinaci pracovního a rodinného života ve vědecké profesi, projevuje se v České republice velice konzervativní ideologie mateřství, totiž představy o tom, co to znamená být správná matka a jaké potřeby mají malé děti. V publikaci *Péče o předškolní děti: boření mýtů* editoři Hana Hašková a Steven Saxonberg (2012) analyzují množství mýtů, které se s mateřskou péčí o malé děti v České republice pojí, a přesvědčivě ukazují, že značná část našich představ o mateřství a rané péči o děti je v Evropě unikátní.

Tyto stereotypní představy o správné matce a správné mateřské péči mají pro ženy působící ve vědě negativní důsledky. Spolu s nízkou porodností od počátku 90. let minulého století vedly k zásadnímu poklesu počtu jeslí i mateřských škol¹³, takže v dnešní době bývá velmi komplikované dítě do

13 Tlak na odchod žen z trhu práce a prodloužení rodičovské dovolené byly po roce 1989 promyšleným politickým tahem, který souvisel se snahou snížit porevoluční nezaměstnanost a byl Československu doporučen i Světovou bankou (Křížková, Vohlídalová 2008, Vohlídalová v této knize).

veřejného zařízení péče o děti umístit. Zařízení pro děti do tří let prakticky zanikla. Ženy jsou tak nuceny zůstat na rodičovské „dovolené“ po dobu tří (a stále častěji i více) let. A pokud představitelé státu tvrdí, že je možné si zaplatit soukromé služby péče o děti, pak to jistě neplatí pro většinu českých rodin a už vůbec ne pro rodiny začínajících vědců a vědkyň, protože jejich platy na soukromé služby péče o děti nedosáhnou. Problém proto nebude ani tak v tom, že by ženy nebyly vědě oddány, ale svoje rozhodnutí činí v podmínkách, kdy jsou strukturálně nuceny zůstat doma. Pokud k tomu přičteme platový rozdíl mezi muži a ženami, je zřejmé, že se rodinám nevyplatí, aby doma zůstal otec. Navíc nepoměrně více pečovatelské práce (o děti i domácnost) leží na bedrech žen a muži v převážné většině nefungují v poskytování péče dětem jako rovnocenní partneři svých manželek a partnerek. Zabezpečení péče tak zůstává na ženách, které tuto nerovnost ve sdílení mohou, pokud v dnešní době mají štěstí, řešit sdílením pečovatelských povinností se zařízením péče o děti. V neposlední řadě je tento problém dále zhoršován tím, že pro většinu české populace je představa rodiny, kde matka pracuje a otec zůstává na rodičovské „dovolené“, vlivem působení genderových stereotypů stále problematická (CVVM 2011). A vzhledem k vyššímu konzervatismu mužů než žen je pro ženy obtížnější nové způsoby uspořádání rolí v domácnosti prosadit (Hašková 2005).

Všechny tyto stereotypy jsou i v současné době funkční a ovlivňují vědecké prostředí a profesní možnosti žen a mužů v něm. Ovlivňují to, jaké studijní dráhy si dívky a chlapci vybírají, k jakým drahám je směřují učitelky a učitelé, rodiče i jejich vrstevníci. Ovlivňují i to, jak o vědě přemýšlíme, jaký obraz vědy se utváří například v masových médiích. Tyto stereotypy je proto těžké nabourávat. Jak uvidíme v jednotlivých kapitolách, jsou to i tyto genderové stereotypy, které hrají důležitou roli v utváření a budování vědeckých kariér, ať již z hlediska profesních plánů, geografické mobility, fungování akademických párů nebo právě obrazu a rolí vědců a vědkyň v mediálním obsahu. Nyní se podíváme, jak se odráží působení těchto stereotypů v zastoupení žen a mužů ve vědě v České republice.

Vědkyně v datech

Vzdělanostní úroveň žen se za posledních 150 let radikálně proměnila (Jarkovská, Lišková 2008). Zatímco před 150 lety byly ženy z vysokoškolského vzdělávání téměř vyloučeny, dnes představují více než polovinu studujících na vysokých školách. Názorně tento trend ilustruje výsledek srovnání podílu žen mezi držiteli vysokoškolských diplomů podle věkových skupin: zatímco

ve věkové skupině lidí nad 65 let tvoří ženy pouze 37 % všech držitelů vysokoškolského diplomu, ve věkové skupině 25–34 let představují ženy celých 54 % všech lidí s dokončeným vysokoškolským vzděláním (ČSÚ 2011b). Ženy tedy dohnaly muže, pokud jde o vzdělanostní úroveň, a začínají převažovat mezi studujícími na vysokých školách i mezi absolventy: ve školním roce 2010/2011 ženy představovaly 56 % všech studujících na VŠ a téměř 60 % všech absolventů VŠ (ÚIV 2011a). A pomalu se také vyrovnává zastoupení mužů a žen mezi studujícími a absolventy doktorských studijních programů. Zatímco v roce 2001 tvořily ženy pouze 36 % lidí s doktorským titulem, v roce 2010 to bylo již téměř 43 % (ÚIV 2011a). Na první pohled mají tedy ženy a muži v ČR stejnou startovací pozici pro to, aby mohli uspět v oblasti vědy a výzkumu, na což poukazují i indikátory sledující lidské zdroje ve vědě, podle nichž má Česká republika vyrovnaný podíl mužů a žen, kteří mají kvalifikaci pro práci v oblasti výzkumu a vývoje (Tenglerová 2011a). Přesto však jejich podíl mezi zaměstnanci v této oblasti nedosahuje ani jedné třetiny (přesně 32 %, údaje z roku 2010, ČSÚ 2011b). Pokud se zaměříme pouze na pozici vědeckých pracovníků a pracovnic, je jejich podíl ještě nižší a pohybuje se pouze kolem 26 % (v přepočtu na plné pracovní úvazky, Tenglerová 2011a: 11).

Tento údaj je však třeba interpretovat v širších souvislostech. Mezinárodní data Evropské komise z roku 2006 (European Commission 2009: 28) totiž dokládají, že vysoký podíl žen ve vědě nutně nemusí znamenat, že mají pro svou práci dobré podmínky. Je sice pravda, že relativně vyššího poměru žen mezi výzkumníky dosahují země, které věnují tématu genderové rovnosti obecně velkou pozornost, jako je například Island, Norsko nebo Švédsko (kde se podíl žen mezi výzkumníky pohybuje mezi 33–37 %). Země, v nichž je podíl žen ve vědě nejvyšší, však zároveň často patří k těm, kde je tento sektor značně podfinancován. Jako příklady můžeme uvést Litvu (49 % žen mezi výzkumníky), Lotyšsko (47 % žen), Bulharsko (45 % žen), Rumunsko (43 % žen) nebo Slovensko (42 % žen), které mají jedny z nejvyšších podílů žen mezi výzkumníky v rámci Evropy. Na vědu a výzkum je však v těchto zemích alokováno pouze kolem půl procenta HDP¹⁴, tedy nejméně peněz v rámci Evropy. Pokud tedy chceme charakterizovat postavení žen v české vědě z hlediska statistických indikátorů, je třeba se věnovat především otázkám horizontální a vertikální segregace, jež mají dopady nejen na genderové odlišnosti v objemu peněz, který mají vědci a vědkyně k dispozici pro svůj

14 V případě Litvy je to o něco málo více – HDP alokováno na vědu v Litvě odpovídá 0,84 % HDP. Průměr EU-27 byl v roce 2009 1,9 %, přičemž ČR se se svými 1,53 % nachází v podprůměrných hodnotách (ČSÚ 2011), ale výrazně výše než uvedené země.

výzkum, ale v neposlední řadě se promítají i do genderových mzdových rozdílů ve vědecké profesi.

Tabulka 1: Podíly žen mezi výzkumníky podle vědních oblastí (údaje v %)

	HC (fyzické počty)	FTE (přepočteno na plné úvazky)
Lékařské vědy	48,5	51,0
Humanitní vědy	42,6	43,9
Sociální vědy	40,7	41,7
Zemědělské vědy	38,4	40,0
Přírodní vědy	27,2	26,6
Technické vědy	13,6	12,6
ČR celkem	28,1	25,4

Zdroj: ČSÚ 2011a, údaje z roku 2010

Pokud jde o „**horizontální pohled**“, tedy sledování rozdílů týkajících se zastoupení mužů a žen v jednotlivých oborech a sektorech, statistiky ukazují, že ženy jsou častěji zastoupeny v tzv. měkkých oborech: humanitních a sociálních vědách (viz tabulka 1). Z hlediska sektoru působí nejméně často v podnikatelské sféře (ženy tvoří pouze 15 % výzkumníků v tomto sektoru), nejčastěji je najdeme naopak v neziskovém (38 % žen) a vládním sektoru (37 % žen).¹⁵ Skutečnost, že se ženy koncentrují v určitých oborech a sektorech, má za následek, že mají k dispozici menší množství prostředků na vědu a výzkum (Tenglerová 2011a: 21). Celkem 60 % všech výdajů na vědu a výzkum bylo v roce 2009 alokováno do podnikatelského sektoru a téměř 57 % do technických věd, tedy oblastí, v nichž je žen nejméně (Tenglerová 2011a: 21). Pro kvantifikaci míry nerovností rozdělování peněz výzkumníci a výzkumníkům používá Evropská komise tzv. Indikátor hrnce medu, který udává poměr mezi skutečnými a očekávanými výdaji výzkumníkům a výzkumníci, přičemž jako očekávané výdaje jsou počítány finance, které by připadly na výzkum vědcům a vědkyním v případě, že by jejich zastoupení bylo vyrovnané v jednotlivých sektorech a vědních oblastech.¹⁶ Podle exper-

¹⁵ V posledním – vysokoškolském – sektoru tvořily ženy v roce 2009 33,2 % všech výzkumných pracovníků.

¹⁶ Stöckelová a Linková (2007: 57) vysvětlují hodnotu indikátoru následovně: „...udává, o kolik procent se skutečné výdaje per capita pro ženy odchyľují od situace, kdy by ženy byly rovnoměrně rozloženy mezi sektory, resp. vědními oblastmi s nízkými a vysokými výdaji.“ Přesný vzorec pro výpočet indikátoru je následující (citováno dle Tenglerová 2011a: 21):

$$H = \frac{[\sum (O \times O_i)] - E \times E_p}{E \times E_p} \times 100$$

kde H = indikátor hrnce medu; E = celkové výdaje; E_p = celkové procento výzkumníků; O = celkové výdaje v každém sektoru, resp. vědní oblasti; O_i = procento žen v každém sektoru, resp. vědní oblasti.

tů Evropské komise svědčí čísla, která v absolutní hodnotě přesahují 10 %, o významném znevýhodnění žen (případně mužů). V České republice přitom tento indikátor dlouhodobě dosahuje hodnot kolem -13 % z hlediska sektorů a kolem -11 % z hlediska vědních oblastí v neprospěch žen (Tenglerová 2010: 21). Ženy tak v důsledku horizontální genderové segregace přicházejí o nemalé finanční prostředky na svůj výzkum.

Příčinu genderové horizontální segregace ve vědě je třeba spatřovat zejména v působení genderových stereotypů, které přisuzují ženám a mužům odlišné schopnosti i priority a směřují je do odlišných studijních a kariérních drah. S těmito stereotypy se setkávají ženy a muži již od útlého věku v rámci procesu socializace v rodině i ve škole (Smetáčková 2005). Dívky, které jsou nadané na genderově netradiční obory, zejména technické, proto často volí tradičnější studijní obory a profesní uplatnění, než techniku a vědeckou profesi. Například dívky vynikající v matematice a fyzice jdou častěji než stejně nadaní chlapi studovat tyto předměty v rámci pedagogických oborů. Silná nerovnováha v zastoupení mužů a žen v jednotlivých oborech a to, že se jednotlivé obory profilují jako ženské nebo naopak mužské, zpětně působí na přitažlivost těchto oborů pro muže a ženy (Faulkner 2001).

Pokud jde o „**vertikální pohled**“ – tedy to, jak jsou ženy zastoupeny v jednotlivých stupních akademické hierarchie a v rozhodovacích pozicích, používá se příznačný termín „**děravé potrubí**“ (leaky pipeline). Tento termín vyjadřuje situaci, kdy se s vyšším postavením dané pozice v akademické hierarchii snižuje podíl žen na této pozici. Zahraniční i domácí studie ukazují, že k nejvyššímu odlivu žen dochází mezi doktorským a postdoktorským stupněm studia (Kahlert 2010, Tenglerová 2009). K nejvyššímu úbytku dochází v raných fázích vědecké dráhy, přičemž na nejvyšší posty pronikne jen velmi nízké procento z žen, které zůstávají. Názorně to ilustrují statistiky týkající se postavení žen na českých vysokých školách (viz tabulka 2), ale také údaje o jejich zastoupení ve vedení vědeckých institucí.

Tabulka 2: Zastoupení žen v rámci akademické hierarchie (veřejné vysoké školy)

	Podíl žen (v %)
Lektoři a lektorky	59
Asistenti a asistentky	48
Odborní asistenti a asistentky	39
Docenti a docentky	23
Profesoři a profesorky	13

Zdroj: ÚIV, údaje z roku 2009.

Zatímco na pozici lektorek na vysokých školách představují ženy nadpoloviční většinu, v nejvyšších akademických pozicích je jich stále velice málo – docentek je na veřejných vysokých školách pouze 23 % a profesorek dokonce jen 13 %. Podíl žen mezi docentkami a profesorkami se sice mírně zvyšuje, jak ale podotýká Hana Tenglerová, pokud půjde vývoj stejnou rychlostí jako dosud, vyrovnaného postavení mužů a žen na pozicích profesorů a docentů bude patrně dosaženo až někdy koncem 21. století (Tenglerová 2011a: 22).

Ze statistik je pak patrné i to, že možnosti žen v České republice ovlivňovat směřování české vědy, výzkumných institucí a vysokých škol jsou velice omezené. Pokud jde o jejich zastoupení v rozhodovacích orgánech vysokých škol, v roce 2009 se jejich podíl pohyboval okolo 21 %, přičemž i v tomto případě platí, že čím vyšší úroveň řízení, tím menší podíl žen je v těchto pozicích: mezi 25 rektory veřejných vysokých škol je možné v současné době najít pouze 2 rektorky¹⁷ a jen minimum žen se nachází ve správních radách vysokých škol (12,3 % žen) a v jejich vědeckých nebo uměleckých radách (15,5 % žen) (Tenglerová 2011a: 23). Pokud jde o postavení žen ve vedení veřejných výzkumných institucí, pouze 12 z celkem 62 ústavů (tj. 16,2 %) vedla v roce 2011 žena. Ve vedoucích orgánech AV ČR pak mají ženy pouze 12% zastoupení (Tenglerová 2011a: 23). V klíčové instituci, která v ČR ovlivňuje směřování vědy a výzkumu, tj. Radě pro výzkum, vývoj a inovace, působily pouze 2 ženy. Ve vedení GA ČR nebo TA ČR, které rozdělují nemalé finanční prostředky na vědu a výzkum, nejsou téměř žádné ženy¹⁸ a v orgánech, které v těchto agenturách posuzují granty, se jejich podíl pohybuje jen kolem 14 % v GA ČR a 17 % v TA ČR (Tenglerová 2011a: 24).

Příčiny vertikální segregace akademického pracovního trhu spočívají v několika různých faktorech. Hlavním z nich je zejména tzv. nepřímá diskriminace¹⁹ žen, která spočívá v tom, že způsob organizace vědecké profese předpokládá vědeckého pracovníka, který se může plně věnovat výkonu své profese nezatížen péčí o děti a domácnost a který buduje ničím (tj. zejména rodičovstvím) nepřerušovanou vědeckou kariéru. Je přitom zřejmé, že v našem kulturním kontextu odráží tento model spíše mužské životní biografie než ty ženské, které bývají častěji přerušovány obdobím péče o děti či jiné členy rodiny. Vědkyně, které mají děti, takto nastavené podmínky a priori znevýhodňují. V důsledku mateřství jsou matky většinou nuceny na delší

17 Jde o rektorky Západočeské univerzity v Plzni a Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. (<http://www.hrad.cz/cs/prezident-cr/rozhodnuti-prezidenta/jmenovani-odvolani-rozhodnuti/rektori-vysokych-skol.shtml>)

18 K červenci 2012 nebyla ve vedení GA ČR žádná žena a ve vedení TA ČR byla žena pouze jedna.

19 Různé studie (Ceci a Williams 2011) se shodují, že přímá diskriminace pomalu ustupuje, avšak nepřímá, méně viditelná diskriminace přetrvává.

či kratší dobu přerušit svou pracovní kariéru, čímž vůči nim jejich mužští kolegové získávají určitý náskok. Náskok se však prohlubuje i poté: vzhledem k tomu, že v našem kulturním kontextu tráví ženy péčí o děti a domácnost mnohem více času než muži, jsou nuceny svůj čas a energii dělit mezi práci a rodinu v daleko větší míře než muži. To je však v profesi, jejímž typickým znakem je dlouhá pracovní doba, značně znevýhodňuje. V českém kontextu jejich situaci dále ztěžuje také nastavení rodinné politiky, jež ženy nutí zůstat s malými dětmi dlouho doma z důvodu nedostatku veřejných zařízení péče o předškolní děti (více viz kapitola Marty Vohlídalové). Je však třeba dodat, že (nejen) s ohledem na domnělé či budoucí rodičovství mohou být diskriminovány stejně tak i bezdětné ženy. Jejich okolí totiž často bez ohledu na jejich reálné preference předpokládá, že se dříve či později stanou matkami. Je k nim pak a priori přistupováno jako k těm, které *nebudou* schopné naplnit výše zmiňované požadavky vědecké profese, případně vedoucí pozice. Na tuto skutečnost přitom poukázala i řada vědkyň v rozhovorech v rámci projektu Akademické duety (Vohlídalová 2010).

Určitou roli hraje i tlak na akademickou mobilitu. Získání (nejen) vedoucí pracovní pozice je v současné době stále častěji podmíněno i tím, že má daný vědec kontakty a spolupracuje s prestižními pracovišti v zahraničí, což většinou předpokládá absolvování zahraniční stáže. Akademická mobilita je přitom vyžadována zejména na počátku vědecké dráhy, jež se překrývá s obdobím, kdy lidé obvykle zakládají rodiny. Dostát povinnosti mezinárodní akademické mobility tak může být nesmírně složité právě pro ženy. Obvykle se totiž na rozdíl od mužů nemohou spolehnout na partnera, který by s nimi vycestoval do zahraničí a poskytoval jim potřebné zázemí, případně se staral o děti (RSC 2002, Červinková 2010). Díky působení tradičních představ o muži jako primárním živiteli rodiny bývá také kariéře žen přičítána menší priorita než kariéře muže, což způsobuje menší ochotu jejich partnerů následovat je do zahraničí a zároveň také častější případy stěhování žen za svými partnery (RSC 2002).

Další významnou položkou v profesním životopise vědců, která přispívá k případnému postupu do vyšších pozic, jsou zejména granty a dále stipendia, stáže či ocenění. Pravidla pro jejich obdržení však často odpovídají normativní představě nepřerušené lineární pracovní dráhy. Granty pro začínající vědce bývají omezeny věkem, popřípadě jsou ohraničeny stanoveným počtem let od ukončení doktorského studia. Obvykle nepočítají s dobou strávenou na mateřské a rodičovské, čímž diskvalifikují vědkyně, které se staly matkami a strávily s dětmi určitou dobu v domácnosti (Linková, Tenglerová 2008). Ocenění za vědeckou práci jsou zase často udělována na základě nominačního procesu, kterého se mohou účastnit pouze osoby na vedoucích pozicích,

tj. prakticky pouze muži. Jak ukazují údaje o oceněních (např. akademická prémie AV ČR nebo Purkyněho stipendium AV ČR), vede tento stav k vylučování žen – ani jedno z těchto ocenění zatím nebylo uděleno ženě.

Pro posun na vedoucí pozice není důležitý pouze talent a píle, ale důležité je také budovat kontakty a znát ty správné lidi. Přístup ke zdrojům a pozicím totiž závisí do značné míry na kontaktech s tzv. strážci bran (gate-keepers; např. členové grantových komisí, redakcí nebo i nadřízení) a zapojení do pracovních sociálních sítí (Husu 2004). Ženy však mají ztíženou možnost si tyto sociální vazby vytvářet. Gate-keepers mají jednak tendenci upřednostňovat sobě podobné vědce, což vzhledem k tomu, že drtivá většina z nich jsou muži, znamená významnou výhodu pro vědce-muže (Brouns 2004), a jednak ženy mívají z důvodu péče o rodinu méně času na udržování pracovních sociálních vazeb (např. jít na pivo nebo si s kolegy zasportovat) (RSC 2002).

Nerovné zapojení žen do těchto sociálních vazeb spolu s faktem, že věda je stále především mužským prostředím, představuje také překážku žen v získávání neformálního odborného vedení, neoficiálního mentoringu, který je důležitý pro zdárné nastartování vědecké dráhy a další postup po akademickém žebříčku. Neoficiální mentoři, podobně jako gate-keepers, mají tendenci upřednostňovat sobě podobné studenty či podřízené.²⁰ Nižší počet žen mezi seniorskými vědci znamená pro začínající vědkyně menší okruh potenciálních mentorů/ek. Zároveň ne všechny zkušenější vědkyně představují potenciální mentorky. Osoby z řad podprezentovaných skupin, které dosáhly vyššího postavení v netradiční oblasti, mohou být méně nakloněny podporování dalších členů a členek ze stejné skupiny kvůli pocitu výjimečnosti či obavě z konkurence (Chandler 1996).²¹ V případě žen se k tomu specificky přidává ještě nedostatek času způsobený náročným sladováním pracovních a rodinných povinností a potřebou udržet si a dále budovat vlastní pozici, pro což musejí v maskulinizovaném prostředí vyvinout větší úsilí než muži (Chandler 1996).

K nepřímé diskriminaci je možné řadit i skutečnost, že současné systémy hodnocení vědecké práce zcela opomíjejí činnosti, jako jsou například administrativa projektů, péče o každodenní chod pracoviště nebo v případě univerzit výuka a péče o studenty – tedy činnosti, které jsou častěji vykonávány ženami (RSC 2002).²² Ženy pak mají v akademických institucích méně času na samotnou výzkumnou činnost, která je předpokladem pro produkování

20 Expertka na mentoringové vedení Bernice Sandler popisuje tzv. faktor klonu, podle kterého mají vedoucí pracovníci a školitelé tendenci podporovat mladší verze sebe samých (Gibbons, Morell 1992).

21 Ztížený přístup k neformálnímu mentoringu nemívají tedy jen ženy, ale také příslušníci/ce dalších marginalizovaných skupin, zejména etnických (Wright, Wright 1987, Ehrich, Hansford, Tennen 2004, Voytko 2006).

22 Vykonávání těchto nevýzkumných a v rámci systému hodnocení nezohledňovaných činností ženami přitom není náhodné, nýbrž odráží působení genderových stereotypů, které ženám připisují pečovatelské činnosti.

výstupů (hlavně publikací), podle nichž se hodnotí kvalita jejich vědecké práce. Výzkumy navíc ukazují, že muži jsou spíše schopní se z těchto pracovních činností vyvázat (RSC 2002).

Kromě nepřímé diskriminace však brání postupu žen do vyšších pozic také projevy přímé diskriminace, které spočívají například v rozdílném hodnocení ženské a mužské práce. Jak již bylo řečeno v úvodu této kapitoly, na ženy jsou uplatňována jiná měřítka než na muže (některé studie uvádějí, že musejí vykázat vyšší produktivitu, aby dosáhly stejného hodnocení jako muži) (Benshop, Brouns 2003, Wennerås, Wold 1997).²³ Výzkumy také ukazují, že se ženy často ocitají na pozicích s nejasnou možností kariérního postupu (na rozdíl od výzkumných pozic s jasnou hierarchií a jasnou perspektivou postupu) kvůli častému zastávání nevýzkumných úkolů (RSC 2002).

O diskriminaci žen ve vědecké profesi přitom vypovídá i genderový mzdový rozdíl mezi vědci a vědkyněmi. Česká republika patří k zemím, kde je v rámci EU vůbec největší mzdový rozdíl v příjmech mužů a žen. Zatímco průměrný rozdíl mezi hodinovou mzdou mužů a žen v EU-27 se pohybuje okolo 16 %, v ČR je to podle dat z Eurostatu z roku 2010 celých 25,5 %. Největší genderová mezera je přitom patrná u zaměstnanců s vysokoškolským vzděláním, kam náleží i vědci a vědkyně (vysokoškolačky vydělávají v průměru pouze 67,2 % příjmu vysokoškoláků, což je o téměř 8 procentních bodů méně než je český průměr pro celou populaci). Z hlediska věku je pak největší genderový mzdový rozdíl ve věkové skupině mezi 30–39 rokem věku, tedy v období, kdy většina žen pečuje o malé děti.

Pokud jde specificky o mzdové rozdíly v rámci profese výzkumných a vědeckých pracovníků, v České republice bohužel chybí potřebná data. Jistý odhad však poskytují statistiky týkající se mzdových rozdílů v zaměstnanecké skupině vědeckých a odborných duševních pracovníků, kde v roce 2010 pobíraly ženy v průměru pouze 70,6 % průměrného příjmu mužů. Hůře na tom byly už jen ženy v nejvyšší kategorii „zákonodárci, vedoucí a řídicí pracovníci“, které v průměru vydělávaly pouze 63,1 % příjmu mužů a kde je genderový mzdový rozdíl o 12 procentních bodů vyšší než český průměr. Právě do této skupiny přitom náleží také vedoucí pracovníci ve výzkumu a vývoji (ČSÚ 2011b). Poměrně unikátní data o příjmech mužů a žen v akademické oblasti publikoval v roce 2011 dnes již zrušený Ústav pro informace ve vzdělávání (ÚIV 2011b), který sledoval průměrné příjmy akademických a vědeckých

²³ Například v doporučovacích dopisech jsou u žen podtrhovány kvality, které nepotvrzují jejich vědeckou excelenci, ale spíše sociální dovednosti či píli. Ženy jsou také díky působení stereotypních představ o „správném“ mužství a ženství sankcionovány za projevování kariérních ambicí a úspěch. Pokud ženy mají v institucích kariérní aspirace a jsou úspěšné, odráží se to na jejich negativním osobním hodnocení a dalším profesním rozvoji (Heilman et al. 2004).

pracovníků a pracovníc na veřejných vysokých školách. Tato studie vyčíslila rozdíl v příjmech mužů a žen na 16,4 procentních bodů. Ženy působící ve veřejných výzkumných institucích vydělávaly v průměru pouze 83,6 % mzdy svých mužských kolegů. Je však třeba vzít v úvahu, že jde o mzdy bez odměn a financí vyplacených na dohodu o pracovní činnosti či dohodu o provedení práce. Skutečné rozdíly ve mzdách mužů a žen tak mohou být mnohem větší. Potvrzuje to i studie Evropské komise z roku 2007, podle níž dosahuje v ČR rozdíl mezi příjmy mužů a žen v oblasti výzkumu a vývoje rekordních 36,5 %, což je po Portugalsku druhá nejvyšší hodnota mezi sledovanými evropskými zeměmi (European Commission 2007: 48).

V tomto stručném statistickém exkurzu jsme se snažily shrnout nejdůležitější data charakterizující postavení žen v české vědě. Nejde přitom pouze o poměr zastoupení žen a mužů, který sám o sobě vypovídá jen málo o jejich skutečné pozici. Mnohem důležitější je totiž to, jaké jsou jejich pracovní podmínky, zda mají přístup k penězům na výzkum, zdali mohou rozhodovat o tom, kam bude výzkum směřovat a zdali nejsou diskriminovány například v podobě mzdového rozdílu nebo v možnostech postupu na vyšší kariérní příčky. Výše uvedené statistiky přitom ukazují, že postavení žen v české vědě je ve srovnání s muži značně znevýhodněné. V následující podkapitole se zaměříme na to, jakým způsobem na tyto genderové nerovnosti (ne)reagují veřejné vědní politiky.

Politiky nečinnosti²⁴: vymístění genderové rovnosti z české vědní politiky

Když se zeptáte osob v rozhodovacích pozicích vědy a institucí, které mají v agendě vědní politiky, co si myslí o genderové rovnosti nebo co si pod genderovou rovností ve vědě představují, dostanete obvykle velmi neurčité vyjádření, že jde o významnou hodnotu či princip. Mlhavá představa o tom, co genderová rovnost vlastně znamená, bývá doplněna o poznání vyhraněnějším názorem, že pro její dosažení není vhodné nebo potřebné nic podnikat, případně jaké z nástrojů jejího dosahování jsou nepřijatelné:

„Genderovou rovnost je třeba respektovat, není však produktivní prosazovat ji umělými cestami a prostředky.“ (JAMU, dotazník 2008).

24 Arnošt Veselý (2007) vysvětluje pojem politiky nečinnosti následovně: „Jak vědomé, tak nevědomé rozhodnutí nečinit nic, je druhem *policy*. V praxi se často setkáváme s tím, že některý problém není shledán ‚hoden‘ samostatné politiky [...]. Ještě častější je však to, že veřejná instituce nevyvine žádnou snahu, nebo jen velmi malou, na realizaci určitého záměru, formulovaného například ve formě strategie či koncepce a de facto nečinit nic [...]. Skutečnou *policy* je zde tedy spíše politika nečinnosti.“ (Veselý 2007: 36).

„Uplatnění tohoto principu nejen v oblasti vědy, ale i dalších společenských oblastech je zásadou. V těchto oborech není možné stanovit nějaké kvóty. Je to otázka odbornosti a sebeprosazení každého jednotlivce v rámci volné soutěže v oboru.“ (Senát ČR, 2010).

„Genderová rovnost je u nás dostatečně zajišťována obecně závaznými právními předpisy (zvláště zákoníkem práce). Dosažení optimálního stavu v některých otázkách [...] je věcí dlouhodobějšího vývoje, který přes některé výkyvy a nedostatky pozitivně probíhá a nebylo by moudré snažit se jej urychlovat administrativními a direktivními opatřeními.“ (AV ČR, dotazník 2008).

Spíše než termín genderová rovnost používají osoby, jež mají vliv na utváření vědních politik, slovní obraty jako rovné příležitosti žen a mužů, případně rovnost žen a mužů. Tyto koncepty však odkazují k individuální úrovni a odklánějí pozornost od nastavení a chodu vědy jako instituce, jež není – navzdory častému přesvědčení – genderově neutrální nebo sebe napravující. Právě perspektiva zaměřená výlučně na ženy (a muže)²⁵ představuje významné zúžení problematiky genderové ne/rovnosti, které má své důsledky v oblasti vědních politik a v důsledku toho také ve vědě samotné.

Nevidět les pro stromy:

Je genderová rovnost (ve vědě) jen o ženách a mateřství?

V práci nazvané „Politiky nečinnosti: Genderová rovnost v české vědní politice“ (2011b) Hana Tenglerová popisuje, jak genderově stereotypní uvažování osob na rozhodovacích pozicích (de)formuje, zužuje a vytěsňuje téma genderové rovnosti jako okrajové a jak je nečinnost institucí přirozeným důsledkem takovýchto praktik. Celá šíře témat spojených s genderovou rovností ve vědě, jako například definice toho, co je vynikající výkon ve vědě, předpoklad nepřerušené profesní dráhy, nároky na mobilitu či genderové aspekty vzniku znalosti, jsou v promluvách těchto osob redukovány čistě na téma ženy ve vědě.²⁶

Nejsilněji je v souvislosti s ženami ve vědě osobami v rozhodovacích pozicích vědních politik tematizováno jednak nízké zastoupení žen mezi osobami na vysokých postech manažerského či rozhodovacího charakteru, jednak ma-

25 Neboť i rovné příležitosti nebo rovnost žen a mužů předpokládají spíše vyrovnávání postavení žen s postavením mužů či podporu žen, aby dosáhly postavení mužů. Muži zde slouží jako standard, vůči kterému je třeba ženy porovnat.

26 Ke stejnému závěru dospěla ve svém výzkumu také Lorenz-Meyer (2009), která se dotazovala vědkyň a vědců v jedné české přírodovědné instituci.

teřství, které je také nejčastěji zmiňovaným důvodem, proč vědkyně nemohou dostat nastaveným kritériím excelence a/nebo proniknout do rozhodovacích pozic či kvalifikačních stupňů. Zatímco první ze zmíněných aspektů nebývá osobami s vlivem na vědní politiky nutně vnímán sám o sobě jako problém, mateřství vědkyň tematizují jako problémovou okolnost všichni. Děláním dobré vědy a mateřství (být dobrou matkou) jsou často popisovány jako neslučitelné. Zaostávání žen ve vědě má tedy jasnou příčinu. Problém je tím zároveň lokalizovaný mimo vědu, do sféry zaměstnanecké politiky, rodinné politiky a soukromí. Je to problém žen, nikoli problém vědy a jejího charakteru.

Takové pojetí genderové rovnosti dle Tenglerové (2011b) značně zužuje prostor, v němž je možné provádět konkrétní politické kroky, a také předurčuje, jaké aktivity jsou přijatelné, a jaké nikoli. Proto je nejběžnějším opatřením na lokální úrovni fakult a výzkumných institucí zřízení školek či dětských koutků, které mají „pomoci ženám“ zapojit se do vědeckého pracovního procesu, aby tak mohly úspěšněji napodobit tolik žádanou oddanost vědě. Připravenost pomáhat vědkyním-matkám v dílčích otázkách na úrovni státních institucí a legislativy se redukuje na více či méně ochotné odstranění diskriminujících praktik, prostřednictvím zavádění výjimek. Takové příklady najdeme v České republice dva. Jednak dílčí úprava grantového schématu pro postdoktorátské granty GA ČR a jednak stávající navrhovaná novela vysokoškolského zákona. Obě se pokouší narovnat diskriminaci vyplývající z absolvování rodičovské a/nebo mateřské dovolené. Ve skutečnosti tato diskriminace ale vychází z nastavení vědy, která sankcionuje jakékoli přerušení kariéry. Opatření, jež by se zaměřovala na vědkyně bez přímé linky k mateřství, či ta, která by vedla k reflexi genderové organizace vědeckých institucí a jejich proměně, pak vyvolávají rozpaky nebo rezistenci, neboť maskulinní charakter vědy je vnímán jako neutrální, vytvářející nediskriminační prostředí rovných příležitostí, v němž mohou obstát ženy stejně jako muži bez pomoci. Takové pojetí genderové rovnosti se pak nutně promítá jednak do samotných dokumentů a strategií vědních politik, jednak do institucionální úrovně zaštiťující téma navenek.

Pokud je problém genderové rovnosti ve vědě u většiny osob, které rozhodují o podobě vědních politik, převážně vnímán jako problém vědkyň-matek, pak je logické, že se s tématem genderové rovnosti ve stěžejních dokumentech českých vědních politik, či přesněji politik výzkumu, vývoje a inovací, nikde nesetkáme. Ty totiž řeší tzv. lidské zdroje jen ve velmi omezené míře, navíc agenda spjatá s mateřstvím spadá do kompetence zcela jiných státních institucí, zaměstnanecká politika pak převážně do činnosti jednotlivých výzkumných a vzdělávacích ústavů.

Chybí praktický návod a/nebo vůle?

Četné závazky na národní i mezinárodní úrovni (OSN 1995; European Commission 2010; ÚV 1998/2011; ÚV 2001; ÚV 2011), které povínají vládu a státní instituce provádět genderový mainstreaming, tzn. prakticky se snažit o dosažení genderové rovnosti, a to ve všech fázích rozhodování i tvorby všech politik, nutí většinu institucí odpovědných za vědní politiky tvářit se, že genderový mainstreaming provádí. Až na ministerstvo školství pro to však žádná ze státních a veřejných institucí, které mají ve své agendě výzkum, vývoj a inovace, nemá žádné hmatatelné důkazy. Jiné instituce naopak sebevědomě nezastírají, že by takový přístup vůbec praktikovaly. Pokud je genderová rovnost skutečně chápána v zúženém významu mateřství, jak bylo nastíněno výše, jinak to ani být nemůže.

Mezi hlavní aktéry politik výzkumu, vývoje a inovací – mimo politických představitelů – patří především (vládní) Rada pro výzkum, vývoj a inovace, která je autorem hlavních strategických dokumentů. Ačkoli se Rada honosí pravomocemi, jaké běžně zastává ministerský úřad, zůstává jí zároveň status vládního poradního orgánu, který ze své definice není podřízen povinností, jež vyplývají z vládní strategie Priority a postupy vlády při prosazování rovných příležitostí žen a mužů (viz např. ÚV 2011) (Tenglerová 2011b). Tím, že většina pravomocí v oblasti výzkumu a vývoje spadá pod ničím a nijak nekontrolovatelnou Radu pro výzkum, vývoj a inovace, jež se zodpovídá pouze premiérovi, je vytvořen prostor pro to ignorovat téma genderové rovnosti úplně. Pravda však je, že ani většina ministerstev Priority v oblasti své rezortní kapitoly výzkumu a vývoje nijak zásadně neplní a nerozvíjí je. Nelze tedy předpokládat, že by tak Rada pro výzkum, vývoj a inovace činila, i kdyby to měla v popisu práce. Zaměstnanci sekretariátu Rady pro výzkum, vývoj a inovace, kteří jsou zodpovědní za přípravu materiálů pro jednání Rady, pak otevřeně přiznávají, že nevědí, co si pod genderovou rovností v kontextu své práce představit. Jednací řád vlády, který nařizuje, že „[k]aždý materiál pro schůzi vlády musí vždy obsahovat zhodnocení současného stavu a dopadů navrhovaného řešení ve vztahu k rovnosti mužů a žen [...]“ (ÚV 1998/2007), není nijak naplňován:

„[T]akových noticiek je tam více a väčšina z nich, obávám se, je často brána formálně, nikoliv ze zlé vůle, ale prostě proto, že ti, kdo tyto materiály zpracovávají, si nedovedou představit, jak by se jich to mohlo týkat. Jo? Tam k této deklaráci chybí praktický návod nebo praktické vyjádření toho, co to je [...].“ (rozhovor se zaměstnancem sekretariátu Rady 2009).

Pokud je genderová rovnost v pojetí vědních politik tak okrajovým a nesrozumitelným tématem, jak bylo vylíčeno výše, podobně okrajový status mají i instituce, které se jí zabývají. Stranou hlavních mocenských center politik výzkumu, vývoje a inovací a bez možnosti cokoli ovlivnit byla v minulosti na ministerstvu školství (MŠMT) ustavena Pracovní skupina pro ženy ve vědě, jejíž vznik byl vázán na dění v Evropské unii (Linková 2006 a zde kapitola V pasti dějin), v roce 2010 byla však její činnost ukončena, aby byla nahrazena Pracovní skupinou pro lidské zdroje ve výzkumu a vývoji. V rámci své agendy se tématu na MŠMT částečně věnuje také sekce Pracovní skupiny pro rovné příležitosti žen a mužů. Jak Pracovní skupina pro ženy ve vědě, tak Pracovní skupina pro rovné příležitosti žen a mužů jako poradní orgány nijak zásadně nemohly/nemohou ovlivňovat situaci na úrovni celé ČR. Pracovní skupina pro lidské zdroje ve výzkumu a vývoji takové ambice má, je orgánem pro určování strategií, stanovování pozic ČR a vypracovávání systému podpory v oblasti rozvoje lidských zdrojů a rovného přístupu mužů a žen ve výzkumu a vývoji. Konkrétní výsledky její činnosti na úrovni vědních politik státu však zatím k dispozici nejsou. Dalším orgánem, který nově v roce 2010 vůbec poprvé začal tematizovat genderovou rovnost ve vědě, je Rada pro rovné příležitosti žen a mužů, jež se však v současném funkčním období vlády začala scházet teprve na jaře roku 2012. Tento dnes již bývalý vládní poradní orgán (od roku 2012 přešel z gesce Úřadu vlády zpět pod Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR) má čistě konzultační charakter a schází se obvykle dvakrát do roka. Možnosti Rady jsou také velmi omezené. Naopak instituce, které mají na vědní politiku nejsilnější vliv, mají nejvíc pravomocí a nejvyšší rozpočty, Rada pro výzkum, vývoj a inovace, jež je Jednacím protokolem vlády vázána vyhodnocovat své politiky z hlediska dopadu žen a mužů (ÚV 1998/2007), ministerstva s rozpočtovou kapitolou na výzkum, vývoj a inovace s výjimkou ministerstva školství, jež mají povinnost stanovovat priority a postupy v oblasti rovných příležitostí žen a mužů v rámci svých agend, a grantové agentury, se genderové rovnosti nevěnují vůbec.

Výsledkem je nečinnost většiny nejvýznamnějších institucí vědní politiky, odsunutí problému genderové ne/rovnosti v redukované podobě na okraj zájmu a místo práce na systémové změně vědy a vědních politik zavádění jednotlivých speciálních – co do rozsahu i dopadů relativně omezených – opatření.²⁷ Dlužno dodat, že podobný přístup volí také nestátní instituce typu univerzit či Akademie věd ČR a jejich ústavů a jejich reprezentace.

27 Vedle výše zmíněných kroků na odstranění diskriminace vědkyň matek sem patří např. Cena Milady Paulové, kterou od roku 2008 uděluje MŠMT ve spolupráci s NKC – ženy a věda. Cena se uděluje vědkyni za celoživotní přínos a je spjata s odměnou ve výši 150 tisíc Kč. Cena České hlavy, která je udělována od roku 2003 Radou pro výzkum, vývoj a inovace jako cena za mimořádné výsledky (celoživotní přínos vědě) byla ve své historii udělena jen mužům vědcům (konkrétně deseti), každý za ni získal jeden milion korun.

Neochotu většiny státních institucí provádět genderový mainstreaming v minulosti kritizovala řada autorek (Tenglerová 2011b; Lorenz-Meyer 2009; Linková, Tenglerová 2008; Smetáčková, Linková 2004, 2006) i Národní kontaktní centrum – ženy a věda jako celek²⁸, zatím většinou bez valné odezvy. Pokud v dnes již neplatících strategiích dříve zazněla alespoň určitá zmínka k tématu, bylo to v omezené míře či na neurčité, čistě deklaratorní úrovni, bez snahy o vytvoření prostoru pro jeho implementaci (Smetáčková, Linková 2006; Lorenz-Meyer 2009). Dnes podobné deklarace chybí docela (Linková, Tenglerová 2008; Tenglerová 2011b; NKC 2009).

Výše řečené neznamená, že všechny osoby mají takové chápání genderové rovnosti a že všechny instituce jsou naprosto neaktivní. Neznamená to také, že mateřství nepředstavuje pro vědkyně vážnou životní okolnost, která jim v mnoha případech komplikuje další profesní rozvoj. Také všechny kapitoly této knihy se jím jako tématem do značné míry zabývají. Mateřství je ale pouze jedním z celé šíře aspektů, kterého se problematika genderové rovnosti dotýká. Na jeho příkladu se v mnohém hmatatelně zjevuje problémové nastavení vědy jako takové. To, co vnímáme jako problematické a jakým způsobem, určuje nástroje a cesty, které se k řešení nabízejí. Pokud je určitý aspekt přehlížen nebo není považován za palčivý, řešení se logicky najít nemůže. Mateřství ani ženy-vědkyně problémové nejsou, je to sama věda, z níž je pomocí diskurzivních praktik (nejen) v oblasti vědních politik vytěšňován komplexní problém, kterým genderová rovnost ve vědě je.

Metodologická východiska: epistemické životní prostory

V této knize chceme ukázat, že zastoupení žen a mužů ve vědě podle oborů i v hierarchii vědeckého uspořádání, jejich vědecké kariéry a sítě či jejich zobrazování v médiích jsou výsledkem genderového uspořádání, na kterém se podílejí veřejné politiky, instituce, symbolický řád a v neposlední řadě aktéři samotní. Tři z pěti kapitol jsou založeny na kvalitativních výzkumech uskutečněných v akademickém prostředí. Měly jsme možnost pozorovat práci vědců a vědkyň na jejich pracovištích, hovořit s nimi o jejich profesních i osobních životech, zkušenostech a plánech v rámci vedených rozhovorů. V této knize nám ale nejde pouze o to přiblížit život vědců a vědkyň, chceme zachytit vědu jako genderovanou a genderující instituci a přiblížit, jak dochází k tomu, že se v jejím rámci reprodukuje genderově založené nerovnosti.

²⁸ Viz http://old.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=3&s3=24&s4=1&s5=0&s6=0&m=1&typ=clanky&recid_cl=2404.

K tomu, abychom zachytily a popsaly propojenost a souvislosti mezi výše jmenovanými prvky, které se podílejí na reprodukci genderového řádu, zvolily jsme koncept epistemických životních prostorů (Felt 2009, Felt, Fochler 2010). *Epistemické životní prostory* jsou totiž založeny na představě neustálého přeuspořádávání sociální skutečnosti a umožňují symetricky uchopit tak rozdílné škály, jako jsou vědní a veřejné politiky a osobní zkušenost, aniž by pracovaly s kauzální logikou příčiny a následku.

Ulrike Felt a Max Fochler (2010) charakterizují epistemické životní prostory pěti dimenzemi: epistemickou, prostorově-materiální (spatial/material), časovou, symbolickou a sociální. Epistemická dimenze se vztahuje k tomu, co ústí do vytváření *dobré znalosti* (good knowledge): definice ústředních výzkumných otázek, způsoby tvorby znalosti atd. Materiálně-prostorová dimenze souvisí jednak se zdroji, které jsou vědcům a vědkyním dostupné k jejich práci (technologie, zázemí atd.) a dále sem v abstraktnějším smyslu slova patří „geografické a symbolické mapy“, které vědci a vědkyně používají k tomu, aby navigovali svůj výzkum a své výzkumné dráhy v síti vědeckých institucí. Časová dimenze odkazuje k různým časovým režimům vědecké práce (více viz Ylijoki, Mäntylä 2003) a k rychlosti, se kterou je výzkum odváděn. Symbolická dimenze zahrnuje jednak hodnoty a způsoby uspořádání navázané na vědecký provoz a jednak hodnoty a kvality, které jsou očekávány od individuálních vědců a vědkyň. Sociální dimenze zahrnuje vztahové uspořádání výzkumné práce, například jak je nastavena spolupráce při výzkumu, zároveň sem patří socialita v širším smyslu slova – co od sebe vědci a vědkyně navzájem očekávají, v jakých situacích jsou kolegové a v jakých situacích spolu spolupracují či soupeří. A nakolik sdílejí hodnoty obsažené v symbolické dimenzi a nakolik se rozcházejí? V této publikaci pracujeme především se symbolickými, sociálními a materiálně-prostorovými dimenzemi epistemických životních prostorů.

Tento koncept nám tedy dává příležitost pracovat s bohatým, biograficky nasyceným materiálem, získaným při kvalitativní výzkumné práci, aniž by sklouzával do metodologického individualismu či naopak bral lidským aktérům jejich možnost jednání. Tento koncept produktivně propojuje osobní, institucionální, epistemické a politické. Výhoda použití epistemických životních prostor v analýze se netýká jen oblastí, které jsme často v sociálních vědách zvyklí chápat v systému škál (nadřazené – podřazené, jako např. vědní politiky činné v oblasti kariérních drah a kariérní dráhy v biografickém smyslu), ale zároveň i prostorů, které vnímáme na jedné rovině, ale zato odděleně. Zde se nabízí příklad konceptu „work life balance“, který vychází z představy pevné demarkační linie mezi pracovním a soukromým životem. Koncept epistemických životních prostorů má ambici takové demarkační linie překročit a podívat se na problém novým pohledem.

Představení knihy

V první kapitole se Kateřina Cidlinská a Marcela Linková zaměřují na kariérní plány začínajících vědců a vědkyň v doktorské a postdoktorské fázi. Na pozadí současných proměn akademického prostředí v České republice i jinde ve světě a genderové kultury české společnosti zkoumají to, jaké představy si lidé na počátku akademické dráhy utvářejí o své budoucnosti ve vědě a jaké faktory a hodnoty ovlivňují rozvrhování jejich epistemických životních prostorů. Ukazuje se, že plánování profesní dráhy ve vědě je silně genderovaný proces. Začínající vědci a vědkyně jsou v dnešních podmínkách navíc konfrontováni s rostoucí mírou nejistoty. Neustále přítomnou variantou se tak stává případný odchod z akademické vědy. Profesní aspirace žen a mužů se do značné míry liší. Muži mají tendenci aspirovat spíše na samostatné vedoucí pozice, ženy svoje uplatnění plánují spíše na středních výzkumných pozicích. Rodina a její zabezpečení do plánování epistemických životních prostorů vstupují silně, přičemž v případě vědců je akcentována otázka finančního zabezpečení rodiny, zatímco v případě žen spíše zajištění každodenní péče o domácnost a děti. Vědci a vědkyně tak při vytváření svých profesních plánů apelují na genderově podmíněné a společensky dostupné rámce na výkon genderové role, přičemž těmito svými volbami genderově podmíněná společenská očekávání dále utvrzují. V důsledku rostoucí nejistoty a značných požadavků na flexibilitu pro začínající vědce a vědkyně věda přestává být jediným životním „posláním“, navzdory stále živým dominantním představám o vědecké profesi, a stává se „prací“, jež má sice významná specifika, ale je to stále „jen“ práce.

Kapitola Alice Červinkové se věnuje tématu geografické mobility. Sleduje vzájemné ustavování profesních a osobních biografii na pozadí transnacionální akademické dráhy. Mobilita se stává běžnou součástí akademické kariéry (minimálně v některých vědních oblastech), takže se požadavky na stěhování a pohyb mezi institucemi týkají narůstajícího počtu začínajících vědců a vědkyň. Postdoktorandi jako „novodobí tovaryši“ putují mezi akademickými institucemi v očekávání v budoucnosti ustavených trvalejších a nezávislých samostatných vědeckých pozic. Jejich pohyb mezi institucemi je výsledkem socio-materiálních praktik, které vytyčují trasy pohybu a místa setrvání. Autorka pohyb vědců sleduje v disciplinárních a především genderových souřadnicích. Argumentuje, že výsledkem akademické mobility jsou různé re-konfigurace partnerských soužití a zároveň na konkrétních příkladech ukazuje, jak začínající vědci a vědkyně navigují pohyb mezi výzkumnými institucemi v závislosti na praktikách péče. V kapitole rozvíjí koncept vázaného hybatele (Mincer 1978) a předkládá koncept vázaného stěhová-

ní, které překračuje dyádu partnerského páru a bere v úvahu další aktéry a praktiky ovlivňující mobilitu vědců. Jedná se především o praktiky a politiky péče. Ukazuje, že rodičovství má důsledky pro volbu místa, která následně ovlivňuje ustavování další profesní dráhy (kapacitu k dalšímu pohybu a vědeckému postupu).

V kapitole třetí si Marta Vohlídalová položila otázku, jaké mají v České republice vědkyně podmínky pro kombinaci pracovního života a mateřství. V kvalitativní studii, která vychází z analýzy hloubkových rozhovorů se 16 akademickými páry, v nichž se oba partneři věnují vědě, výzkumu, případně působí na vysoké škole, se zaměřuje na tři vnitřně úzce provázané oblasti: na nastavení vědecké profese vzhledem k potřebám vědců a vědkyň kombinovat pracovní život a rodičovství, dále pak na oblast institucionálních podmínek rodičovství a norem vztahujících se k výkonu mateřské role, a v neposlední řadě také na oblast genderových vztahů uvnitř akademických párů. Dochází přitom ke zjištění, že podmínky pro kombinaci práce a rodičovství ve vědecké profesi nejsou vůbec uspokojivé. Vědkyně se nalézají mezi dvěma mlýnskými kameny, mezi dvěma protichůdnými systémy hodnot. Na jedné straně stojí institucionální podmínky a obecné ideologie mateřství, které preferují dlouhou rodičovskou dovolenou a přítomnost ženy v domácnosti po dobu tří a více let. Na druhé straně po vědkyních jejich profese, ušitá na míru mužským pracovním biografiím, vyžaduje rychlý návrat zpět do práce. Pokud se rozhodnou pro delší kariérní pauzu, jsou zpochybňovány jejich profesní role a vědecké kompetence. Jejich reálné možnosti svobodné volby mezi uspořádáním práce a péče jsou tedy značně omezené a podmínky kombinace práce a rodičovství značně nevyhovující, což se odráží (nejen) v jejich možnostech plně rozvinout své pracovní kariéry ve vědě a proniknout do vyšších akademických pozic.

Hana Tenglerová se zabývá analýzou obsahu českých pop-novin z pohledu prezentace postav vědkyň a vědců. Text je jednou z prvních sond do této problematiky v českém prostředí, má proto spíše deskriptivní charakter. Inspiruje se zahraničními výzkumy a sleduje, jaká sdělení o vědkyních a vědcích předávají čtenářům a čtenářkám deníky Mladá fronta Dnes, Právo, Hospodářské noviny a Lidové noviny. Výsledky kvantitativní sondy konstatují výraznou míru zneviditelňování vědkyň. Vědkyně jsou prezentovány podstatně méně než muži, zmínky o nich se koncentrují na zadních stranách novinového obsahu. Vědci také častěji než vědkyně vystupují jako autority. Zatímco drtivá většina článků neobsahuje hodnotící nebo stereotypní prezentace, neboť se nevěnuje přímo postavám vědkyň a vědců, ale jejich práci či expertním komentářům, ty, jež toto pravidlo prolamují, naznačují, že odkazy na věk, vzhled či mateřství se výrazně podílejí na konstruování vědkyň jako výjimek. V případě vědců články relativně často odkazují na duchovní

otcovství ve smyslu autorství a objevitelství, v případě žen se tematizují jejich mateřské povinnosti. Téma dětí se v případě vědců objevuje jen málo, pokud ano, jsou děti inspiračním zdrojem bádání a objevování. Tato disproporce, jak Tenglerová ukazuje, vede k tomu, že jsou muži prostřednictvím otcovství symbolicky do vědy vtahováni, případně do ní za nimi vstupují jejich děti, zatímco vědkyně mateřství od vědy odvádí a odpoutává. Reprodukují se tím ne-patřičnost nebo problematičnost žen ve vědě, neboť jí nejsou nikdy cele oddány kvůli péči o děti, a zároveň oddělenost vědců-mužů od reálných starostí rodinného života.

V poslední kapitole Marcela Linková analyzuje evropské politiky genderové rovnosti ve vědě od konce 90. let, kdy se tato oblast poprvé dostala do zorného pole vědních politik, do současnosti. S použitím konceptu režimů zhmotňování (modes of matter-ing) Johna Lawa autorka kapitoly zkoumá, jak byla tato problematika v tomto období utvářena v rámci Evropské komise od způsobů, které měly přislíbit transformačního potenciálu, po zhmotnění, která takový potenciál neměla a naopak se zasazovala o udržení statu quo. V poslední části se Linková zaměřuje na stávající program tzv. strukturální změny. Ta na jednu stranu odkazuje ke strukturální povaze genderové organizace vědeckého provozu, a tudíž nutnosti pracovat na proměně těchto strukturálních podmínek tak, aby nebyly diskriminační. Na stranu druhou je ale tento koncept pevně ukotven v neoliberálním programu strukturálních změn, jejichž cílem rozhodně není dosahování genderové rovnosti, ale naopak využití veškerých dostupných lidských zdrojů na trhu práce bez ohledu na genderovou organizaci společnosti. V závěru kapitoly se Marcela Linková zamýšlí nad feministickým transformačním potenciálem tohoto programu ve vztahu k současné evropské politice výzkumu, vývoje a inovací a nad implikacemi pro Českou republiku.

Zdroje dat

Dotazníkové šetření Monitoring stavu rovných příležitostí pro ženy a muže a genderové rovnosti ve vědeckých a výzkumných organizacích ČR (viz http://old.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=6&s3=9&s4=0&s5=0&s6=0&m=1&typ=clanky&recid_cl=2270).

Rozhovory se zaměstnanci/kyněmi ministerstev průmyslu a obchodu, kultury, zemědělství, obrany, vnitra, životního prostředí, zdravotnictví, se zaměstnanci/kyněmi Úřadu vlády, zástupci/kyněmi odborových organizací pro vědu a vysoké školy, pracovních skupin pro vědu Senátu ČR a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, reprezentanty/tkami RVŠ, AV ČR, SPD.

Literatura

- Anderson, E. 2000. *Feminist Epistemology and Philosophy of Science* [online]. Stanford Encyclopedia of Philosophy [cit. 13. 11. 2001]. Dostupné z WWW: <<http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology/>>.
- Bauder, H. 2006. Segmentation of Academic Labour. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies* 4 (2): 228–239
- Bell, D. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books Inc.
- Bem, S. 1993. *Lenses of Gender. Transforming the Debate on Sexual Inequality*. New Haven: Yale University Press.
- Benshop, Y., M. Brouns. 2003. „Crumbling Ivory Towers: Academic Organising and Its Gender Effects.“ *Gender, Work and Organization* 10 (2): 194–212.
- Bleier, R. 1984. *Science and Gender: A Critique of Biology and its Theories on Women*. New York: Pergamon.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Böhme, G., N. Stehr (Hrsg.). 1986. *The Knowledge Society. The Growing Impact of Scientific Knowledge on Social Relations*. Reidel: Dordrecht.
- Brouns, M. 2004. „Gender and the assessment of scientific quality.“ Pp. 147–154 in European Commission. *Gender and Excellence in the Making*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Brouns, M. 2000. „The Gendered Nature of Assessment Procedures in Scientific Research Funding: The Dutch Case.“ *Higher Education in Europe* 25 (2): 193–199.
- Canaan, J.E., W. Shumar. 2008. „Higher Education in the Era of Globalization and Neoliberalism.“ Pp. 3–30 in J. E. Canaan, W. Shumar. *Structure and Agency in the Neoliberal University*. New York, London: Routledge.
- Carrigan, T., R.W. Connell, J. Lee. 1985. „Toward a new sociology of masculinity.“ *Theory and Society* 14 (5): 551–604.
- Ceci, S. J., W. M. Williams. 2011. „Understanding current causes of women’s underrepresentation in science.“ *Proceedings of the National Academy of Sciences* 108 (8): 3157–3162.
- Code, L. 1991. *What can she know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Connell, R. W. 1995. *Masculinities*. Cambridge, UK: Polity Press.
- CVVM. 2011. „Role mužů a žen – listopad 2011“ [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. [cit. 22. 8. 2012]. Dostupné z WWW: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a6656/f3/ov111219b.pdf>.
- Červinková, A. 2010. „Postdokovat po světě“: genderové politiky akademické mobility.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11 (1): 49–59.
- ČSÚ. 2011a. *Ukazatele výzkumu a vývoje za rok 2010* [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 1. 8. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/9601-11>>.
- ČSÚ. 2011b. *Zaostřeno na ženy a muže 2011* [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 1. 8. 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r_2011-14>.
- Daston, L. 1992. „Objectivity and the escape from perspective.“ *Social Studies of Science* 22: 597–618.
- Ehrich, L. C., B. Hansford, L. Tennen. 2004. „Formal mentoring programs in education and other professions: a review of the literature.“ *Educational Administration Quarterly* 40 (4): 518–540.
- European Commission. 2010. *Strategy for equality between women and men 2010–2015*. [online]. Brussels [cit. 16. 7. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010DC0491:EN:NOT>>.
- European Commission. 2009. *She Figures 2009. Statistics and Indicators on Gender Equality in Science*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission. 2007. *Study on the Remuneration of Researches in the Public and Private Commercial Sectors*. Service Contract REM 01. Final Report. Luxemburg: European Commission.
- Faulkner, W. 2001. „The Technology Question in Feminism: A View from Feminist Technology Studies.“ *Women’s Studies International Forum* 24 (1): 79–95.
- Felt, U. (ed.) 2009. *Knowing and Living in Academic Research. Convergences and Heterogeneity in Research Cultures*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Felt, U., M. Fochler. 2010. „Re-ordering Epistemic Living Spaces: On the Tacit Governance Effects of the Public Communication of Science.“ Department of Social Studies of the University of Vienna, October 2010. Accepted for publication in Weingart P. et al. (eds.): *The ‘Medialisation’ of Science*.

- Theoretical Reflections and Empirical Investigations. Yearbook of the Sociology of the Sciences. Dordrecht: Kluwer.
- Fine, C. 2010. *Delusions of Gender: The Real Science Behind Sex Differences*. Icon Books.
- Fuller, S. 2001. „A Critical Guide to Knowledge Society Newspeak: Or, How Not to Take the Great Leap Backward.“ *Current Sociology* 49 (4): 177–201.
- Gibbons, M., C. Limoges, H. Nowotny, S. Schwartzman, P. Scott, M. Trow. 1994. *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage.
- Gibbons, A. 1992. „Key Issue: Mentoring.“ *Science*, New Series 255 (5050): 1368–1369.
- Harding, S. 1987. *Feminism and Methodology*. Indianapolis/Milton Keynes: Indiana University Press/Open University Press.
- Harding, S. 1991. *Whose science? Whose knowledge?*. Ithaca: Cornell University Press.
- Hašková, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hašková, H. 2005. „Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 6 (1): 22–27.
- Hašková, H., S. Saxonberg (eds.). 2012. *Péče o předškolní děti: boření mýtů*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hearn, J., K. Pringle. 2006. „Academic Research.“ Pp. 23–52 in J. Hearn, K. Pringle (eds.). *European Perspectives on Men and Masculinities. National and Transnational Approaches*. London, UK: Palgrave Macmillan.
- Heilman, M., A. Wallen, D. Fuchs, M. Temkins. 2004. „Penalties for Success: Reactions to Women Who Succeed at Male Gender-Typed Tasks.“ *Journal of Applied Psychology* 89 (3): 416–427.
- Heilman, M. 2001. „Description and Prescription: How Gender Stereotypes Prevent Women’s Ascent Up the Organisational Ladder.“ *Journal of Social Issues* 57 (4): 657–674.
- Husu, L. 2004. „Gate-keeping, gender equality and scientific excellence.“ Pp. 69–76 in European Commission. *Gender and Excellence in the Making*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Chandler, C. 1996. „Mentoring and Women in Academia: Reevaluating the Traditional Model.“ *NWSA Journal* 8 (3): 79–100.
- Jarkovská, L., K. Lišková. 2008. „Genderové aspekty českého školství.“ *Sociologický časopis* 44 (4): 683–701.
- Jarkovská, L., K. Lišková, I. Šmídová. 2010. *S genderem na trh. Rozhodování o dalším vzdělání patnáctiletých*. Praha – Brno: Sociologické nakladatelství.
- Kahlert, H. 2010. „Fragile Career Choices: (Gendered) Risks in the Transition from The Dissertation to the Post-doc-phase.“ Příspěvek přednesený na konferenci *Beyond the leaky pipeline. Challenges for research on gender and science*. Brusel, 19.–20. října 2010.
- Kourany, J. 2010. „How Do Women Fare in Philosophy Journals: An Introduction.“ *American Philosophical Association Newsletter on Feminism and Philosophy* 10 (1), special section p4.
- Křížková, A., M. Vohlídalová. 2008. „Kdo se bojí zaměstnané matky?“ Pp. 85–104 in A. Křížková, R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková, Z. Uhe. *Práce a péče: Proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Liessman, K. P. 2008. *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Praha: Academia.
- Linková, M. 2006. „Co si neuděláš, to nemáš, aneb ženský aktivismus, produkce znalosti a gender.“ Pp. 143–164 in H. Hašková, A. Křížková, M. Linková (eds.). *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Linková, M., A. Červinková (eds.). 2005. *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Linková, M., H. Tenglerová. 2008. „Genderová rovnost ve vědě.“ Pp. 88–100 in P. Pavlík (ed.). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Open Society Fund Prague.
- Lorenz-Meyer, D. 2009. „Nový pohled na problém „žen ve vědě“: Tři mody genderového jednání v akademickém výzkumu.“ Pp. 101–133 in T. Stöckelová (ed.). *Akademické poznávání, vykazování a podnikání. Etnografie měnící se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lloyd, G. 1993. *The Man Of Reason: ‚Male‘ and ‚Female‘ in Western Philosophy*. London: Routledge.
- Liotard, J.-F. 1993. *Postmoderní situace*. Praha: Filosofia.
- Merchant, A., A. Bhattacharya, M. Carnes. 2007. „Can the Language of Tenure Criteria Influence Women’s Academic Achievement?“ *Journal of Women’s Health* 16 (7): 998–1003.
- Mincer, J. 1978. „Family Migration Decisions.“ *The Journal of Political Economy* 86 (5): 749–773.

- NKC. 2009. Přípomínky k 5. pracovní verzi Národní politiky výzkumu, vývoje a inovací České republiky na léta 2009–2015 [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. [cit. 16. 7. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.zenyaveda.cz/html/downloaddoc.php?id=226>>.
- Nowotny, H., M. Gibbons, P. Scott. 2001. *Re-thinking science: Knowledge and the public in the age of uncertainty*. Oxford, UK: Polity Press.
- Oliver, L., Ackers, L. 2005. „Fixed Term Positions in the Academic Career Trajectory.“ *CSLPE Working paper 2005–3*. Leeds: University of Leeds
- OSN. 1995. *Pekingská akční platforma* [online]. [cit. 16. 7. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform>>.
- Petrusek, M. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Power, M. 2003. „Evaluating the Audit Explosion.“ *Law & Policy* 25 (3): 185–202.
- Provazník, S., A. Filáček, E. Křížová-Frydová, J. Loudín, P. Machleidt. 1998. *Transformation vědy a výzkumu v České republice*. Praha: Filosofia.
- Reforma systému výzkumu, vývoje a inovací v České republice [online]. 2008. Rada pro výzkum, vývoj a inovace [cit. 7. 7. 2008]. Dostupné z WWW: <<http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=495405>>.
- RSC. 2002. *Recruitment and retention of women in academic chemistry* [online]. [cit. 18. 6. 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.rsc.org/images/Recruitment%20and%20Retention%20of%20Women%20in%20Academic%20Chemistry_tcm18-12807.pdf>.
- Slaughter, S., L. Leslie. 1997. *Academic capitalism: Politics, policies and the entrepreneurial university*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Slaughter, S., L. Leslie. 2001. „Expanding and Elaborating the Concept of Academic Capitalism.“ *Organization* 8 (2): 154–161.
- Slaughter, S., G. Rhoades. 2004. *Academic capitalism and the new economy: Markets, State, and Higher Education*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Smetáčková, I. (ed.). 2005. *Genderové aspekty přechodu žáků a zákyň mezi vzdělávacími stupni*. Výzkumná zpráva. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Smetáčková, I., M. Linková. 2004. „Rovnost žen a mužů v rezortu MŠMT včetně problematiky vědy a výzkumu.“ Pp. 81–99 in P. Pavlík (ed.). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Gender Studies.
- Smetáčková, I., M. Linková. 2006. „Rovnost žen a mužů v rezortu MŠMT včetně problematiky vědy a výzkumu.“ Pp. 97–109 in P. Pavlík (ed.). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Open Society Fund.
- Steinpreis, R. E., K. A. Anders, D. Ritzke. 1999. „The Impact of Gender on the Review of the Curricula Vitae of Job Applicants and Tenure Candidates: A National Empirical Study.“ *Sex Roles* 41 (7/8): 509–528.
- Stöckelová, T., M. Linková. 2007. „Statistický přehled: Financování výzkumu a vývoje a ženy v AV ČR.“ Pp. 54–59 in M. Linková (ed.). *Trans/formace: gender, věda a společnost*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Tenglerová, H. 2011a. *Postavení žen v české vědě a aktivity na jejich podporu. Monitorovací zpráva za rok 2010*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Tenglerová, H. 2011b. „Politiky nečinnosti: genderová rovnost v české vědní politice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (1): 63–73.
- Tenglerová, H. 2010. *Postavení žen v české vědě a aktivity na jejich podporu. Monitorovací zpráva za rok 2009*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Tenglerová, H. 2009. *Postavení žen v české vědě a aktivity na jejich podporu. Monitorovací zpráva za rok 2008*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Trix, F., C. Psenka. 2003. „Exploring the color of glass: letters of recommendation for female and male medical faculty.“ *Discourse & Society* 14 (2): 191–220.
- ÚIV. 2011a. *Statistická ročenka školství 2010/11 – Výkonové ukazatele* [online]. [cit. 1. 8. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.uiv.cz/rubrika/98>>.
- ÚIV. 2011b. *Statistická ročenka školství 2010 – Zaměstnanci a mzdové prostředky* [online]. [cit. 1. 8. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.uiv.cz/rubrika/731>>.
- ÚV. 1998/2011. *Jednací řád vlády* [online]. [cit. 16. 7. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.vlada.cz/cz/ppov/lrv/dokumenty/jednaci-rad-vlady-91200/>>.

- ÚV. 2001. *Usnesení č. 456 z 9. května 2001 k Souhrnné zprávě o plnění Priorit a postupů vlády při prosazování rovnosti mužů a žen v roce 2000* [online]. [cit. 16. 7. 2012]. Dostupné z WWW: <http://racek.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/87583366F322678BC12571B6006CC09A>.
- ÚV. 2011. *Priority a postupy vlády při prosazování rovných příležitostí žen a mužů v ČR*. [online]. [cit. 16. 7. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.vlada.cz/assets/ppov/rada-pro-rovne-prilezitosti/oddeleni/dokumenty/Usneseni-Priority-2011.pdf>>.
- Veselý, A. 2007. „Veřejná politika.“ Pp. 13–41 in A. Veselý, M. Nekola (eds.). *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Vohlídalová, M. 2010. *Akademické duety: O profesním a soukromém životě ve vědě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Voytko, M. L. 2006. „Mentoring for women and underrepresented minority faculty and students: experience at two institutions of higher education.“ *Journal of the National Medical Association* 98 (9): 1449–59.
- Wennerås C., A. Wold. 1997. Nepotism and Sexism in Peer Review. *Nature* 387: 341–343.
- Wright, C.A., S.D. Wright. 1987. „The Role of Mentors in the Career Development of Young Professionals.“ *Family Relations* 36 (2): 204–208.
- Ylijoki, O–H., H. Mäntylä. 2003. „Conflicting Time Perspectives in Academic Work.“ *Time & Society* 12 (1): 55–78.
- Ziman, J. 2000. *Real Science: What it Is and What it Means*. Cambridge University Press.
- Ziman, J. 1996. „‘Postacademic Science’: Constructing Knowledge With Networks and and Norms.“ *Science Studies* 9 (1): 67–80.

Ekonomie příslibu: pracovní nejistota a gender na počátku vědecké dráhy

Kateřina Cidlinská, Marcela Linková

Úvod

Profesní uplatnění v akademické vědě se dnes závažným způsobem proměňuje v návaznosti na transformace vědeckého prostředí, které jsme popsaly v úvodní kapitole. Akademické prostředí jako součást politického zájmu o systém výzkumu, vývoje a inovací je strukturováno novou ekonomikou příslibu, v němž jsou věda a výzkum důležitým oběživem. Klíčové představy o roli vědy ve společnosti dnes vycházejí z logiky něco za něco: financování výzkumu má vést k jasnému a rychlému socio-ekonomickému užítku, a zejména pak k ekonomickému profitu a rostoucí konkurenceschopnosti. Tyto normativní představy o vědě jako o nástroji pro dosažení rychlého zisku do značné míry nahradily předcházející humanistická očekávání s vědou spojená, tedy očekávání společenského a kulturního rozvoje v dlouhodobém časovém horizontu, organizovaného podél lineární osy vedoucí od základního výzkumu přes výzkum aplikovaný až k inovacím (Godin 2002, Guston 2000). Hranice mezi těmito oblastmi, které se dříve zdály poměrně jasné a ostré, se dnes rozvolňují a akademická věda se stává součástí nových vztahů, poplatná novým požadavkům na vlastní vykazatelnost. To ale neznamená, že jeden normativní rámec (obraz vědy jako zdroje humanistického pokroku) nahradil druhý (obraz výzkumu jsou zdroje ekonomického zisku a konkurenceschopnosti). Oba dva v současné době koexistují a jsou často strategicky využívány pro dosahování specifických cílů, zejména pro řízení, kontrolu či přímo manipulaci vědeckých pracovníků. Kombinace těchto dvou rámců umožňuje například koexistenci velice nízkých závazků instituce vůči pracovníkovi (na akademické pracovníky se vztahuje výjimka ze zákona, která umožňuje jejich opakované zaměstnávání na obnovované smlouvy na dobu určitou) a vysokých požadavků na jeho pracovní nasazení, kvalifikaci, vytrvalost a obětavost (tedy vyznávání tradičních hodnot spojených s výdělečnou činností a loajalitu k instituci a vědě jako takové) (v českém prostředí viz Stöckelová 2009: 37–64).

Tyto proměny akademického prostředí se nutně dotýkají profesního uplatnění ve vědě. Nejde jen o to, že se tzv. lidské zdroje pro výzkum, vývoj

a inovace staly mantrou vědních politik doma i v zahraničí. Volba tohoto výrazu totiž odráží a pomáhá utvářet nový typ výzkumných identit, flexibilních, mobilních a rychle se proměňujících. Pojem „lidský zdroj“ neklade důraz na člověka v jeho společenské celistvosti, ale na jeho utilitu, užitečnost pro systém, ve kterém obíhá a kterému propůjčuje svoji energii. Ne nadarmo dnešní vědní politiky uznávají lidské zdroje jako největší kapitál pro svůj rozkvět.

Studující, zejména na úrovni doktorského studia, se ovšem stále pohybují v disciplinárně poměrně jasných hranicích. Implicitně se na doktorské a postdoktorské úrovni předpokládá, že doktorandi a postdoktorandi naleznou uplatnění v akademické vědě a začínající vědci a vědkyně jsou vedeni k tomu, aby si osvojili tradiční vědecký étos. V České republice jsou pak povětšinou vychováváni v akademickém prostředí, do kterého noví aktéři vstupují jen v omezené míře. Oproti tomu se například ve Velké Británii rozvíjí na univerzitách kariérní poradenství, které bere v potaz omezené možnosti akademického trhu práce a pracuje s doktorandy a postdoktorandy na rozvoji kariérní představitosti, která bude hledat a vidět uplatnění i mimo akademický sektor nebo na jiných než výzkumných pozicích. Výzkum, který probíhá v evropských zemích, si v této souvislosti všímá proměn výzkumných identit v návaznosti na proměňující se podmínky výzkumu, a to právě i v akademickém sektoru. Alice Lam (2010) například na vzorku pěti britských výzkumných univerzit analyzuje utváření výzkumných identit od „tradičních“ (traditionalists) k „podnikavým“ (entrepreneurialists) se dvěma hybridními kategoriemi. Ani zde však nejde o to, že by jeden modus, jeden typ identity nahradil jiný. Různá „bytí vědcem či vědkyní“ v akademickém prostředí koexistují a jsou předmětem vzájemného působení a vyjednávání. Jak ale říká Lam: „[...] na univerzitách se vždy nacházely tradiční a podnikavé typy akademiků, ale změny v sociálních podmínkách mohou určovat to, který typ se stane dominantním a které sady hodnot získají v daném čase vyšší legitimitu“ (Lam 2010: 332).

V této kapitole se zaměřujeme na to, jak si ve stávajících materiálně-diskurzivních podmínkách akademické vědy lidé na počátku vědecké dráhy utvářejí představy o své budoucnosti ve vědě. Na průsečíku proměn vědeckého prostředí v České republice v novém miléniu a genderové kultury českého vědeckého prostředí se zaměřujeme na to, jaké faktory vstupují do toho, jak si začínající vědci a vědkyně utvářejí svoje epistemické životní prostory, jaké hodnoty se v nich odrážejí a jakým způsobem jsou genderované. V první části nastíníme kontext, ve kterém dnešní začínající vědkyně a vědci činí rozhodnutí o svých plánech do budoucna, a také to, jak se proměňují konceptualizace profesních drah. V druhé části analyzujeme plány začínajících vědců a vědkyň z hlediska profesní autenticity a rovnováhy pracovního a soukromého života.

V našich analýzách jsme vycházely z dat ze tří projektů.²⁹ V rámci mezinárodního projektu KNOWING, který představuje hlavní zdroj dat pro naše analýzy, byly provedeny individuální hloubkové rozhovory a jedna skupinová diskuse s 24 vědci a vědkyněmi na začátku akademické dráhy (tj. v doktorské a postdoktorské fázi). Všichni dotázaní a dotázané v době rozhovorů působili na jedné české přírodovědné veřejné výzkumné instituci. Mezi respondenty bylo 13 mužů (9 doktorandů, 4 postdoktorandi) a 11 žen (1 magisterská studentka, 7 doktorandek, 3 postdoktorandky). Ve výzkumném vzorku bylo 9 cizinců, 6 na postdoktorské pozici a 3 doktorandi. Projekt Akademické páry zahrnoval polostrukturované společné rozhovory s akademickými páry (více o projektu v kapitole Marty Vohlídalové). Pro naši analýzu jsme využily rozhovory se začínajícími vědci a vědkyněmi. Jednalo se o 4 doktorandy (3 ženy, 1 muže) a 5 postdoktorandů (3 ženy, 2 muže). Kromě jedné postdoktorandky z oblasti technických věd působili všichni v oblasti přírodních věd. Projekt Vědci a vědkyně v pohybu, z něhož jsme také čerpaly v naší analýze, se zaměřil na vědce a vědkyně se zkušeností s akademickou mobilitou. V naší analýze jsme pracovaly s rozhovory se 2 postdoktorandy z oblasti přírodních věd a 3 postdoktorandkami z oblasti sociálních, ekonomických a humanitních věd. Podobně jako v případě akademických párů se jednalo o rozhovory polostrukturované s výraznými narativními prvky. Celkem tedy vycházíme z 38 hloubkových rozhovorů a z jedné skupinové diskuse.

Metoda hloubkových rozhovorů nám umožnila získat hlubší vhled do způsobu přemýšlení začínajících vědců o jejich pracovní dráze. Vyprávěné příběhy, narativy, pomáhají lidem dávat význam jejich aktivitám a životům vůbec (Christensen a Johnson 2003: 150). Zaměřit se na ně je přitom důležité ne proto, že by nám říkaly, jak to opravdu s životem člověka, který vypráví, je (neříkají nám, co se opravdu stalo, co se děje a co se stane v budoucnosti), nýbrž proto, že nám dovolují nahlédnout, co je v nich důležité. Jaké hodnoty lidé mobilizují proto, aby o něčem vyprávěli. Vzorce těchto diskurzivních strategií nám pak umožňují zkoumat, jaké myšlenkové rámce přednostně a dominantně používáme, když o něčem hovoříme. Z toho pak můžeme usuzovat na to, co je důležité v dané společnosti či skupině, jaké dominantní představy se v ní s daným tématem pojí. Neznamená to pochopitelně, že jiné představy neexistují. Ty, které jsou dominantní ve veřejném diskurzu, se ale často vracejí zadními vrátky, protože i lidé, kteří je nevyznávají, se s nimi nějakým způsobem musí vyrovnat, třeba i jejich odmítnutím. Svoji dostupností

29 Knowledge, Institutions, Gender: An East-West Comparative Study (Evropská komise, 6. RP, 2006–2008), Národní kontaktní centrum – ženy a věda (EUPRO, MŠMT, 2008–2012). V rámci projektu Národní kontaktní centrum – ženy a věda proběhly dva projekty založené na rozhovorech: Akademické páry (2010–2011) a Vědci a vědkyně v pohybu (2011–2012).

také umožňují činit určité volby lépe a jednodušeji než jiné. Proto je důležité všimnout si i toho, co jednotlivé skupiny respondentů/ek nezmiňují. Tato ticha totiž mohou být stejně signifikantní jako to, co se říká.

Historické proměny vědy, vědecké profese a diskurzů s nimi spojených

„Postdok nechá duši. Postdok nechá duši ve vědě. To je to pravé,“ řekl v rozhovoru jeden vedoucí týmu, když hovořil o tom, jaké pracovní nasazení se předpokládá na počátku vědecké dráhy. Odkazoval tak na naprostou oddanost, na něco bytostně osobního. Věda v tomto pojetí pohltí celého člověka. Tato vize začátku profesní dráhy, stavící na oběti soukromého života, vysokém pracovním nasazení a epistemické závislosti začínajícího vědce a vědkyně (zejména v přírodních vědách pracují začínající vědci na projektech svých vedoucích, kteří tak určují jejich výzkumné téma a zároveň ovlivňují jejich publikační aktivitu), je tradičně vykupována příslibem budoucího osamostatnění, profesní stability, určování si vlastního času a svobody. Do jaké míry ale mohou začínající vědci a vědkyně dnes s takovýmto příslibem počítat?

V uplynulých dvou stoletích došlo v oblasti vědy k důležitým změnám: výzkum se institucionalizoval v rámci univerzit a později akademií věd, na přelomu 19. a 20. století byl ženám povolen vstup na univerzity a do vědecké profese, věda a výzkum se staly předmětem politického zájmu, zejména v souvislosti s válečným průmyslem 1. a 2. světové války. Změnila se organizace a role vědy. Co se však nezměnilo, je tradiční předobraz vědy jako poslání, kterému člověk musí vše podřídit, jenž si stále udržuje svoje výsadní postavení (cf. Shapin 2008). Jak říká jeden doktorand: *„Věda je strašná řehole, když ji chceš dělat na opravdu dobré úrovni“* (přírodní vědy). Tato představa je udržována v rozhovorech s vědci v médiích, v diskusích vedoucích a školitelů s jejich studenty a studentkami a postdoky a postdocčkami a ve veřejných vystoupeních, ale také v promluvách samotných vědců a vědkyň (jak ukazuje i kapitola Marty Vohlídalové). Neustále se tak vyživuje silně normativní obraz, který je v dnešních podmínkách v rostoucí míře problematický a, nutno dodat, zejména pro ženy byl problematický vždy.

V posledních dekádách pak dochází k dalším zásadním proměnám v organizaci vědy a kariérních drah vlivem neoliberálních reforem a souvisejících změn v organizaci financování vědy, zejména vlivem nárůstu účelového (grantového) financování. Především v přírodních vědách došlo k normalizaci hierarchicky strukturované vědecké dráhy, v jejímž rámci je kladen důraz na zkušenost v zahraničí. Ne že by v dřívějších dobách geografická mobilita neexistovala. Jak ve výzkumných rozhovorech uvádí vědci a vědkyně starší generace, i před rokem 1989 bylo v přírodních vědách standardem, že mladý

člověk odjede na postdok do zahraničí. Bylo to ale na časově omezené období a rodina obvykle musela zůstat doma jako svého druhu rukojmí. Navíc v případě této dřívější mobility, a to i jinde ve světě, šlo spíše o zkušenou a člověk se posléze vrátil na svoji domovskou univerzitu či ústav. V dnešní době se ale často v zahraničí i na domácích výzkumných pracovištích očekává, že mladý člověk po ukončení doktorátu opustí instituci, kde doktorát získal, a vydá se do světa na postdokorskou stáž. A že jich bude absolvovat několik, dokud se mu nepodaří získat nezávislou, samostatnou pozici vedoucího s vlastním výzkumným zaměřením a výzkumným týmem. Ve vzrůstající míře tak v přírodních vědách vidíme oddělení, kde cirkulují studující a postdoci a postdocy a jediným pevným bodem v rámci instituce je vedoucí.

Klíčovým aspektem těchto proměn je rostoucí *prekarizace*, pracovní nejistota. To je sice fenomén, který se projevuje na trhu práce obecně, ve vědě však má svá specifika. Z vědy se stává povolání s nejistým profesním výhledem, kdy je velice obtížné cokoli plánovat. Člověk neví, kde skončí po stávající pozici (a ty trvají od půl roku do čtyř let), zda se mu podaří nalézt nový post tak, aby mohl plynule pokračovat ve výzkumu, nebo zda bude jeho výzkumná dráha přerušována etapami nezaměstnanosti či práce mimo akademické prostředí. Mladí lidé jsou tak dnes ve vědě chyceni v pasti orwellovského double-thinku, dvojího myšlení, které je protichůdné, ale oni jej musejí být schopní vybalancovat. Na jednu stranu musí při pohovorech na doktorát a postdokorské stáži proklamovat, že nic důležitějšího v jejich životě než věda není, a na druhou stranu ale musí počítat s tím, že na ně v akademické vědě pravděpodobně nezbude místo.

Tato proměna akademické profese zůstává skryta za dominantními představami a diskurzy o vědě jako poslání i za idealizovanou představou lineární a progresivní akademické dráhy od doktorátu přes postdokorskou stáž k samostatné (vedoucí) pozici. Tento příslib uplatnění, kariérního postupu, samostatnosti a v neposlední řadě i vyššího finančního ohodnocení je tím, co má umožnit útrpný počátek vědecké dráhy ustát. Průběh relativně stabilního akademického uplatnění se ale pro stále více začínajících vědců a vědkyň stává nedosažitelnou chimérou. Otázkou tedy je, jaký příslib dnes vědecké povolání může nabízet?

Proměny konceptualizace pracovních drah v perspektivě neoliberálního obratu

Od konce osmdesátých let a zejména pak od let devadesátých dochází s nástupem neoliberalismu k proměnám dominantní koncepce pracovní dráhy obecně. Tyto proměny nebyly na počátku nutně vnímány negativně (a někdy

nejsou ani dnes). Oproti tradiční silně vázané pracovní dráze, tzv. organizační dráze, která se měla odehrávat a v případě některých privilegovaných skupin pracovníků se odehrávala na jednom pracovišti, kde člověk postupně stoupal v rámci organizační hierarchie, se začal rozvíjet koncept *dráhy bez hranic* (boundaryless career) (Arthur, Rousseau 1996). Tento zprvu velice populární pojem sliboval pružnější rámec pro konceptualizaci pracovních drah za organizační hranice. Zdálo se, že je odpovědí na rostoucí požadavky na to, aby se rozvolnil způsob, jakým o pracovní dráze uvažujeme. Tyto požadavky často vyvěraly z feministických analýz, které přesvědčivě ukazovaly, že tradiční představa *vázané dráhy* (bounded career) neodpovídá zkušenostem (a často ani reálným možnostem) žen a že, pokud ji na ženy aplikujeme, vede k jejich diskriminaci.³⁰ Vázaná dráha totiž operuje s genderovanou představou pracovníka, který pracuje celý život bez přerušení na plný úvazek, pracovníka, do jehož pracovní dráhy se nijak nepromítá jeho osobní život. Tento přístup v podstatě předpokládal pracovníka (muže), o jehož domácnost a děti, případně další závislé členy rodiny, se stará jiný dospělý člověk (tradičně manželka), a on se může (a chce) plně soustředit jen na placenou práci (Acker 1990, 2008, Runté, Mills 2004; Smithson, Stokoe 2005).

Koncepcí vázané pracovní dráhy přitom předpokládá, že osobní investice vložená do nepřerušované pracovní dráhy bude odměněna průběžným postupem v hierarchii organizace, zvyšováním příjmu spolu s délkou doby strávené na jednom pracovišti (tedy senioritou) a zejména zajištěním penze na stáří. Odměnou za maximální pracovní nasazení měla být především jistota. Phyllis Moen vázanou dráhu popisuje jako trvalé zaměstnání v průběhu většiny dospělého života, které je jediným způsobem, jak získat zdroje, které jsou klíčové pro životní šance a kvalitu života (zdravotní péče, starobní penze, pojištění v nezaměstnanosti, plat za přesčasovou práci, čas na dovolenou a další „volno“) (Moen 2005: 193). V souvislosti s tímto typem zaměstnání ale hovoří o *kariérní mystice*, neboť jej bylo možné aplikovat pouze na relativně malou část pracujících (na muže a specificky na bílé muže s vyšším vzděláním; v 19. století šlo původně pouze o zaměstnance státu (úředníky), kteří tvořili cca 10 % pracujících). Dnes se navíc většina rodin neobejde bez dvou příjmů, a proto se jen menšina lidí může soustředit pouze na práci a starost o rodinu a domácnost nechat na partnerovi/partnerce.³¹ Silně konkurenční prostředí trhu práce v době globalizace pak zrušilo dříve implicitně před-

30 Kritické hlasy zaznívaly ale i z jiných marginalizovaných pozic. Tradiční koncept pracovní dráhy se dá jen obtížně aplikovat na etnické minority, řemeslnické profese, nejistá zaměstnání a práce, které nevyžadují vzdělání (Pringle, Mallon 2003).

31 Specificky v České republice a ostatních socialistických společnostech byl model dvoupříjmové rodiny hlavním uspořádáním již od 50. let 20. století.

pokládanou přímou úměru mezi senioritou a jistotou (Moen 2005). Spolu s nástupem neoliberalismu a rostoucí pracovní nejistotou se tedy představa vázané dráhy začíná hroutit úplně.

Ačkoli by se mohlo na první pohled zdát, že koncept dráhy bez hranic je pro aktuální nastavení trhu práce vhodnější, i on je, podobně jako koncept vázané dráhy, dvousečný. Nese příslib svobody, který se ale lehce změní v nejistotu, jež možnost svobodné volby organizace vlastní pracovní dráhy značně limituje. Jak říkají Humphries a Gatenby (1996: 264 citováno v Pringle, Mallon 2003: 848): *„Rozvíjet termín jako ‚dráha bez hranic‘ a s ním spojené praktiky je přinejlepším způsobem, jak pomoci jednotlivcům porozumět zjevné nestabilitě v jejich životech. A v nejhrošším jsou způsobem, jak snížit očekávání lidí tak, že se nestabilita stane úplně normální či dokonce přitažlivou.“*

Pracovní dráha bez hranic se jako koncept váže k nástupu neoliberálních praktik na trhu práce v tom, že zdůrazňuje autonomii a individuální volbu. Jenže autonomie a volba jsou dostupné pouze velice úzké skupině pracujících. Pro ostatní jsou spíše metlou, která na ně přenáší zodpovědnost za dopady systémových podmínek, které oni sami ovlivňovat nemohou. Možnosti emancipace přináší pouze některým lidem, resp. stále stejné (nepočtené) skupině, pro jakou byla dostupná již tradiční vázaná dráha – té, která může pracovat bez přerušování a s plným nasazením. Pracovní podmínky a koncepte pracovní dráhy se tedy neproměnily tak, že by nahrávaly větší různorodosti pracovních drah, nabízely více svobody a možností pro sledování individuálních cílů a priorit jednotlivců, nýbrž jsou stále v silném sevření strukturálních hranic, které se sice posouvají, ale působí negativně vůči stále stejným skupinám pracovníků a pracovníc (Pringle, Mallon 2003). Navíc je třeba poznamenat, že koncept dráhy bez hranic neznamená jen pozitiva ani pro onu nepočtenou skupinu, která může spíše využít její emancipační možnosti. Nejistota, kterou s sebou tento koncept na neoliberálním trhu práce přináší, mění pozitivní flexibilitu ve smyslu většího prostoru pro individuální volbu pracovníků na flexibilitu negativní. V praxi se totiž spíše než o flexibilizaci pracovních podmínek jedná o flexibilizaci pracovníků, kteří se ve snaze o získání a udržení si zaměstnání musí maximálně přizpůsobit požadavkům zaměstnavatelů. Zaměstnavatelé tak mohou zcela využít jejich pracovní potenciál, aniž by přitom museli zvyšovat své závazky vůči zaměstnancům, naopak je zcela minimalizují. Jak už jsme uvedly výše, z pracovníků a pracovníc se v tomto uspořádání stávají „lidské zdroje“.

Rozvrhování epistemických životních prostorů

Trend rostoucí nejistoty se nevyhýbá ani českému akademickému prostředí. V posledních letech můžeme v České republice pozorovat změny v organizaci vědeckých týmů, které Alice Červinková (2010a) diskutuje v intencích *dynastických* a *dynamických* laboratoří. Dynastické laboratoře byly větší, v jejich čele stál vedoucí, který měl pod sebou několik samostatných vědeckých pracovníků a pracovníc, kteří vychovávali tzv. aspiranty, později doktorandy. Samostatný vědecký pracovník byl více než postdoktorand. Byl to člověk, který rozvíjel svůj vlastní výzkumný program, vlastní zaměření a vychovával své vlastní studenty. Zároveň ale neměl povinnosti plynoucí z pozice vedoucího týmu a jeho byrokratická a administrativní zátěž byla proto výrazně nižší. Vzestupná mobilita v rámci instituce byla velice omezená, ale pracovní jistota byla na druhou stranu často vysoká. Tento typ dráhy naplňoval *kariérní mystiku* (Moen 2005) a představu vázané kariéry s menší mírou autonomie a flexibility. Takto organizované týmy dnes pomalu mizí a jsou nahrazovány dynamickým modelem, jehož jediným pevným bodem je vedoucí týmu. Ostatní členové týmu se rychle obměňují, neboť se jedná především o doktorandy a postdoktorandy zaměstnané na krátkodobé smlouvy.

Kariéra bez hranic by se mohla zdát jako vhodný nástroj pro uvažování o pracovních drahách ve vědě. Vždyť co jiného tak často traktovaná svoboda, včetně časové svobody a vysoké míry flexibility a mobility, navozuje? S proměnami pracovních drah ve vědě, které zachycuje koncept dynamických laboratoří, jsme ale spíše svědky toho, že koncept kariéry bez hranic se, jak říkají Humphries a Gatenby (1996), stává způsobem, jak normalizovat nejistotu. Jak tedy lidé na začátku akademické dráhy v tomto kontextu neoliberalních trendů utvářejí své epistemické životní prostory a své představy o svém budoucím směřování?

Normalizovaná nejistota

„Rozhodně nevím, kde budu za pět let. Vím, že za tři roky budu asi na postdoku,“ říká zahraniční doktorand v přírodních vědách (překlad z angličtiny) a jeho odpověď rozhodně není ničím výjimečným. Nejčastější odpovědí na budoucí plány začínajících vědců a vědkyň je totiž *nevím*. Valná část mladých lidí v doktorském studiu a na postdoktorské stáži by v akademické vědě ráda zůstala, nemají ale žádnou jistotu, jak se situace vyvine. U doktorandů a doktorandek je klíčovým momentem ukončení doktorského studia, to je jistota a nutnost, která tvoří rámec jejich nejbližších plánů, které se ale okamžitě poté začínají rozmlžovat. Postdoktorská stáž je první volbou. Bývá zmiňová-

na jako samozřejmý následný krok, který ale není jistý, může se zkomplikovat a vést k tomu, že člověk vědu opustí.

Normalizovaná vědecká dráha v pořadí doktorské studium – postdoktor-ské stáže – samostatná pozice vytváří představu lineárního postupu, kterou si mladí lidé zvnitřňují (přestože mnohým nevyhovuje, jak dále ukážeme). Ta je ukotvena v tradiční představě pracovní dráhy postavené na maskulinním subjektu trhu práce, který může pracovat bez přerušování a omezení a má zázemí v soukromé sféře zajišťované (tradičně) manželkou. Odkazuje k vázané pracovní dráze s jasnými institucionalizovanými kariérními fázemi. Jednotlivé kariérní kroky, obzvláště na začátku vědecké dráhy, však tak jasné nejsou a hlavně neposkytují žádnou pracovní jistotu – většina pracovních pozic je jen na dobu určitou (po dobu trvání grantu nebo stáže) a liší se v míře sociálního zabezpečení, zejména sociálního pojištění. První krok k akademické dráze, doktorská fáze, je navíc často považována za fázi studijní, tudíž z ní neplyne sociální pojištění ani plat. I v případech, že je člověk zaměstnán na grantu, bývá odměna často vyplácena formou stipendia, k němuž se sociální benefity neváží. Postdoktor-ské stáže se hodně liší. Některé poskytují sociální a penzijní pojištění, jiné ne, některé vůbec nešetřují otázkou rodičovství a mateřské. Přitom se může jednat o poměrně dlouhou pracovní fázi. Přesnou délku však není možné předem odhadnout. Někdo může získat stabilnější pracovní místo po prvním postdoku a někdo může naopak absolvovat takové stáže tři a nikde nezakotvit.³²

Bezdětný svobodný muž z Kypru na svém třetím postdoku v Praze k tomu říká: „Doufám, že nepůjdu na čtvrtý [postdok],“ a na otázku, zda je tedy pro něj největší aktuální výzvou najít nějakou permanentní pozici, odpovídá: „Ne, ne nutně trvalou. Kdyby byla trvalá, bylo by to fajn... Ale stabilnější a ve stejném oboru... Nechtěl bych znovu úplně měnit svoje výzkumné téma“ (postdoktorand, přírodní vědy, překlad z angličtiny). Tento citát ukazuje velkou míru normalizace nejistoty. Primárním cílem je zůstat v akademické vědě, pokud možno už ne jako postdoktorand, a zejména už neměnit vědeckou specializaci. Trvalá pozice, tedy na dobu neurčitou, je přitom vnímána jako nadstandard. Počet lidí pracujících na dobu určitou v České republice roste a jeho další nárůst předpokládá i Národní politika výzkumu, vývoje a inovací České republiky na léta 2009–2015.³³ Tyto tendence jsou přitom v rozporu s tím, jak je nastavena ochrana pracovníků a pracovníc na trhu práce. Zákoník práce totiž zaka-

32 Zde je třeba upozornit, že respondentky našich projektů vnímají vyhlídky na léta nejistoty strávená na postdoktor-ských pozicích negativněji než respondenti, jelikož se jedná o období, které se překrývá s dobou, kdy lidé zakládají rodiny.

33 Viz <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=532844>.

zuje praxi, která je dnes ve vědě běžná – řetězení smluv na dobu určitou.³⁴ V případě akademických pracovníků upravil zákon³⁵ z roku 2009 podmínky zaměstnávání v oblasti výzkumu a vývoje tak, že s akademickými pracovníky (odbornými asistenty, asistenty, lektory a s vědeckými, výzkumnými a vývojovými pracovníky) je možné sjednávat smlouvy na dobu určitou v rozmezí dvou až pěti let, a to maximálně dvakrát za sebou. Poté lze se stejným zaměstnancem sjednat pouze smlouvu na dobu neurčitou. Je však otázkou, jak se z dlouhodobého hlediska postaví k tomuto pravidlu akademické instituce. Ačkoli je zajisté správné, aby měli akademičtí pracovníci na českém trhu práce stejnou ochranu v zákoně jako ostatní zaměstnanci, existuje riziko, že uzavření smlouvy na dobu neurčitou bude pro instituce méně přijatelné než neprodloužení smlouvy a hledání jiného způsobu pokračování spolupráce s daným pracovníkem.³⁶ Je totiž důvodné předpokládat, že instituce ve stávající situaci klesajících institucionálních prostředků, nejistého finančního výhledu a nejistoty grantové podpory smlouvy na dobu neurčitou nebudou chtít poskytovat. Navíc v důsledku panujících podmínek nemají vědci a vědkyně v případě ukončení pracovní smlouvy nárok na odstupné. V případě těhotenství není zaměstnavatel povinen držet těhotné vědkyni místo a její pracovní poměr skončí s ukončením smlouvy na dobu určitou.

Kariérní plánování začínajících vědců a vědkyň: role autenticity a rovnováhy

V této části textu se budeme věnovat představám začínajících vědců a vědkyň o svém budoucím uplatnění. Zajímá nás, jakým způsobem o svých epistemických životních prostorech ženy a muži přemýšlejí. Nevycházíme přitom z nějaké esencialistické představy odlišnosti v drahách žen a mužů. V návaznosti na koncept *serializace* Iris Marion Young (1994) se ženami a muži zacházíme jako se sérií, jako rovinou sociálního bytí, které je obvykle omezováno a usměrňováno diskurzivními a materiálními podmínkami. V případě série je skupina osob propojena pasivně prostřednictvím objektů, rutinních praktik, zvyků a očekávání, která orientují jejich jednání (na rozdíl od skupiny, jejíž členové jsou spojeni aktivně na základě společných zájmů a cílů). Ženy (a podobně muži) jako série tak nejsou propojeny na základě toho, že napří-

³⁴ Stejnou ochranu by měla poskytovat i evropská Směrnice Rady 99/70/ES o rámcové dohodě o pracovních poměrech na dobu určitou z 28. června 1999.

³⁵ Zákon č. 110/2009 Sb., kterým se novelizoval zákon č. 130/2002 Sb., o podpoře výzkumu a vývoje z veřejných prostředků.

³⁶ Na výzkumných institucích a univerzitách jinde v Evropě se rozvíjí nový typ kreativity týkající se právě obcházení těchto a podobných pravidel (např. že pracovník musí po určité době instituci úplně opustit). Spřátelené laboratoře si například „vymění“ postdoktorandy, ti ale nadále pracují na projektu původní laboratoře a s původním vedoucím.

klad rodí děti nebo že se od nich očekává finanční zabezpečení rodiny, ale na základě toho, že se nacházejí v určitých sociálních lokacích, zastávají určité role, jsou vystaveny určitým stereotypním představám a požadavkům, které ve výsledku strukturují jejich životy podobným způsobem. V důsledku těchto odlišných diskurzivně-materiálních podmínek, ve kterých ženy a muži žijí své životy, si pak vytvářejí různé genderované představy a očekávání pro své životy. Při zkoumání úvah o profesních drahách jako součásti epistemických životních prostorů se zaměříme na dva hlavní aspekty: autenticitu a rovnováhu.³⁷ Bude nás zajímat: za prvé, co pro začínající vědce a vědkyně znamená zachovat si či získat autenticitu, tedy pocít souladu mezi tím, co dělají, a tím, co chtějí dělat, a jak je pro ně tento pocit důležitý; jaké profesní výzvy vnímají jako autentické a zda to odpovídá normativním představám akademické profesní dráhy; za druhé, jaký význam přikládají rovnováze pracovního a osobního života a co si pod ní představují. Budeme si přitom všimnout toho, jak se do vnímání těchto aspektů promítají probíhající proměny vědecké profese.

Autenticita

Autenticita jako soulad mezi tím, co děláme, a tím, co chceme dělat, znamená ze své podstaty pro každého jedince něco jiného. Podmínky jejího dosažení jsou různé, jako jsou různé životní priority jednotlivců. Začínající vědci a vědkyně představují ve vztahu k autenticitě silně heterogenní skupinu. Zároveň však bylo možné vysledovat určité podobnosti mezi ženami a muži vzhledem k tomu, že dominantní diskurz a strukturální podmínky práce v akademické vědě (spolu s širším společenským kontextem) mají odlišné dopady na ženy a na muže. Pro obě série však platí, že potřebě dosahovat skrze svou práci pocitu autenticity přikládají zásadní důležitost.

37 K zaměření na tyto aspekty jsme se inspirovaly u autorek Lisy Mainiero a Sherry Sullivan (2005), které pro účely zkoumání toho, jak o svých profesních drahách uvažují ženy a muži, vytvořily koncept *kaleidoskopických pracovních drah*. Koncept kaleidoskopu má odkazovat k tomu, že ženy svoji profesní dráhu neuvádějí odděleně od dalších úvah a aspektů, ale jako součást kaleidoskopu faktorů, přičemž v průběhu jejich života se do popředí dostávají různá „sklíčka“ – výzvy, autenticita a rovnováha – podle aktuálních rolí a vztahů. Mainiero a Sullivan koncept kaleidoskopických drah uplatňují pouze na ženy. Muži dle jejich analýz své pracovní dráhy utvářejí lineárně či sekvenčně, bez ohledu na další aspekty svého života. Slabinou tohoto konceptu jsou především jeho zjednodušující a esencionalizující konotace. Má tendenci upevňovat tradiční stereotypy týkající se profesního uplatnění žen a mužů, spíše než aby je vysvětloval. Kategorie ženy a muži nabývají v tomto pojetí podoby homogenních skupin. Z konceptu Mainiero a Sullivan si proto vypůjčujeme pouze dělení na autenticitu a rovnováhu, které používáme jako heuristický nástroj, jenž nám umožní prozkoumat významné aspekty epistemických životních prostorů začínajících vědců a vědkyň. Zaměření se na tyto dva aspekty nám také umožňuje vyhnout se častému nebezpečí spojenému s výzkumem kariérních plánů, a sice omezením tématu na kombinaci pracovního a rodinného života. Aspekt výzev přitom začleňujeme do pojednání aspektu autenticity, neboť se ukazuje, že to, co je pro někoho profesní výzvou, souvisí neodlučně s tím, co pro něj zapadá do autentického obrazu sebe sama.

Touha „dělat každodenní vědu“

Zásadním zjištěním pro nás bylo, že velice početná skupina žen i mužů se rozcházela s normativní představou lineární kariérní dráhy, jejímž vrcholem by mělo být získání vedoucí pozice. Tito vědci a vědkyně se přímo vymezují proti tomu být vedoucím týmu, neboť vedoucí pozici vnímají spíše jako manažerskou než jako vědeckou, jako odvádějící od dělání „každodenní vědy“, od výzkumu „v laborce“, tedy od toho, co je pro ně na práci ve vědě přitažlivé. Staví tak proti sobě dělání „vědy“ a „vědecké kariéry“.

„Kariéra ve vědě je o lovení titulů. Budeš slavná, budeš jezdit po světě, přednášet. To je ten vrchol, když už jenom děláš manažera své skupiny a papíruješ, píšeš granty, píšeš zprávy z grantů, píšeš články. Prostě sedíš na zadku u počítače a datluješ. To je vrchol té kariéry. Ale pro mě subjektivně to ideál není, já chci zůstat v laborce a pracovat rukama.“ (doktorandka, přírodní vědy)

„Nevím, jestli bych chtěla být vedoucí týmu. Mám to ráda, jak to je. Ráda řeším problémy. [...] Nejsem si jistá, jestli bych byla dobrý seniorský vědec, vedoucí skupiny nebo dokonce jestli by se mi líbilo dělat byrokracii, což oni všichni musejí.“ (doktorandka, přírodní vědy, cizinka, překlad z angličtiny)

Z uvedených dvou citací je zřejmé, že pro tyto začínající vědkyně a vědce není autenticita spojena s žádným typem vedoucí pozice, nýbrž spíše s pozicí uvnitř laboratoře, uvnitř týmu. Jak však ukazuje výzkum Alice Červinkové (2010a), který jsme již zmínily výše, pozice samostatných vědeckých pracovníků a pracovníc působících v rámci dynastického týmu postupně mizí a řetězení postdoktorálních stáží nemůže být řešením. Jak říká britská postdoktorandka: *„postdoky nejsou kariéra [...] Pokud nechceš být vedoucím skupiny, je otázka, jakou jinou kariéru můžeš mít, než se rozhodnout z akademické vědy odejít“* (překlad z angličtiny, přírodní vědy). Ambice „dělat vědu“ a neaspirovat na vedoucí pozice proto představuje neustálou hrozbu vynuceného odchodu z akademické vědy.

Někteří respondenti a některé respondentky neodmítali aspirace na vedoucí pozice jen z důvodu nechuti k nevýkumným povinnostem, které se s nimi pojí, nýbrž se vyjadřovali negativně i vůči samotnému soutěžení o tyto pozice.

„Jí [partnerce] vyhovuje to pracovní prostředí, ale nikdy nechtěla mít svou vlastní skupinu. [A proč myslíš, že to je?] Ona říká, že není soutěživá. A v té vědě přeci jen soutěžení je.“ (doktorand, přírodní vědy)

Z hlediska samotné soutěživosti a vysoké konkurence bylo mnohými negativně hodnoceno celé akademické prostředí. Neustálá nutnost soutěžit (o granty, o lepší příčky v hodnocení týmů a ústavů na základě počtu publikací atp.) je vnímána jako něco, co odvádí pozornost od dělání samotné vědy, tedy od toho, o co by podle nich mělo jít v první řadě, od toho, proč do vědy šli a proč v ní (prozatím) zůstávají. Přednost, kterou dávají každodenní vědci, je rámována odmítáním stávajícího soutěživého prostředí.³⁸ Rozčiluje je samotné nastavení systému – počítání impakt faktorů, každodenní návštěvy *Web of Science*, zda jim nepřibyla citace. Přes tento kritický přístup ale cítili, že to není legitimní postoj, a nedostatek určité dravosti vnímali jako svůj problém.

Samostatnost jako podmínka vědecké kariéry

V našem vzorku byla i nepočtená skupina mužů v posledním roku doktorského studia, kteří měli jasnou představu o tom, že chtějí dosáhnout samostatné vedoucí pozice. Jejich cílem bylo ustavit si samostatnou skupinu, rozhodovat o tom, co chtějí zkoumat, nastavovat směr svého bádání. Pokud by se jim toto nemělo podařit, nemělo by pro ně smysl ve vědě zůstávat. Pracovat „pod někým“, jak to jeden z nich vyjádřil, nemá cenu.

„Když člověk nemá svoje téma, není nezávislý a zkrátka není svůj vlastní pán, tak se ta věda nedá dělat. Máme tu několik případů, které to dělají tak, že jsou po doktorátu, po postdoku a prostě pořád mají toho šéfa, u kterého dělají. A to je špatně.“ (doktorand, přírodní vědy)

Ustavení samostatné výzkumné pozice a získání financování pro její provoz je v této skupině klíčovou výzvou. Přestože jde o hlavní hledisko, které utváří jejich nejbližší plány, není jediné. Podobně jako skupina kladoucí důraz na dělání každodenní vědy se negativně vymezovali proti tomu, co je dominantním diskurzem předkládáno jako vrchol akademické kariéry, k němuž by měly dráhy jednotlivých pracovníků směřovat.

„S tím, jak člověk stárne a roste, tak víc profesorovatí. Takže potom spíš dělá tu politiku a má takové ty profesorské manýry. Tohle já nebudu dělat, tohle ne. Ta druhá fáze je taková nepřijemná. Ale ta první, si myslím, že není špatná. Prostě mít tři lidi a snažit se dělat nějakou zajímavou vědu. Ta první fáze mi přijde, že by to mohla být docela zábava. Člověk má nějaký ten svůj projekt a najde

38 Vysoká míra ostré soutěživosti a konkurence se ukázala být hlavním důvodem pro úvahy o odchodu žen z vědy i v případě studie Královské společnosti nauk ve Velké Británii v oboru chemie a biochemie (Royal Society of Chemistry 2008a, Royal Society of Chemistry 2008b, podobně též Zalevski, Tobbell, Butcher 2009).

si někoho, kdo je ochotný s ním na tom dělat, kdo to považuje za smysluplné. Prostě mít takový příjemný pocit. Ale samozřejmě to papírování potom, to je mor, zhoubný.“ (doktorand, přírodní vědy)

Pokud se první fáze osamostatnění a rozvíjení vlastního tématu jeví jako hlavní cíl jejich stávajícího snažení, potom vyšší seniorská pozice v jejich očích předpokládá určitou kompromitaci autenticity. Politikaření a papírování jsou popisovány jako zhoubný „mor“, jenž stojí v rozporu s každodenním rozvíjením výzkumného tématu.

Z hlediska stávající organizace vědecké práce je ovšem nutné se ptát, zda je možné budovat vlastní výzkumnou skupinu, byť juniorskou, bez „papírování“ a „politikaření“. V určité míře jsou totiž spojené i s pozicí juniorského vedoucího. Neustálá potřeba získávat účelovou podporu na svůj výzkum s tím, jak klesá podpora institucionální, papírování rozhodně neusnadňuje a možnost mít svou vlastní skupinu v rámci výzkumné instituce s sebou nese i potřebu určité míry vyjednávání, tedy „politikaření“. Zde je nutné si též uvědomit, že to, jak si osoba definuje požadavky na autenticitu, není neměnné a bude se v průběhu času měnit. Lze tudíž očekávat, že s tím, jak budou dané osoby postupovat profesní dráhou, budou přehodnocovat, co považují za autentické a co ne. Zde ovšem chceme poukázat na to, že na počátku vědecké dráhy nemalá část začínajících vědců a vědkyň vnímá vedoucí manažerské pozice v opozici k tomu, co považují za autentickou profesní realizaci.

V tomto směru se ukazuje další rozpor mezi dominantním obrazem vědy a realitou. Věda je vykreslována jako svobodné povolání, kde nezáleží na ničem jiném než na kvalitě vědecké práce, přičemž ona svoboda je jednou z jejích základních charakteristik – je vytvářena jedinci, kteří cítí poslání bádát a přinášet poznatky o tématech a problémech, pro které jsou zapálení. Tato témata a s nimi i možnost nad nimi bádát však často nejsou otázkou svobodné volby. Zejména nárůst účelového financování znamená nutnost upravovat výzkum podle vypisovaných grantových výzev a priorit, které se řídí určitými trendy. Pokud tedy člověka zajímá téma, které zrovna „neletí“, může se stát, že na takový výzkum nezíská podporu. Kromě toho se tyto trendy odrážejí i v možnostech publikovat (téma musí být zajímavé pro relevantní periodika). Jak se vyjádřil jeden respondent (doktorand, přírodní vědy): „*svoboda zkoumat si, co chceš, vlastně neexistuje... Když máš téma, co neletí, nemáš publikace, peníze...*“. V proměňujícím se prostředí, které je stále více ovlivňováno politicky definovanými prioritami pro výzkum, tak ani samostatná výzkumná pozice negarantuje míru autenticity, kterou si s ní spojují vědci na počátku dráhy, kteří v ní vidí odpověď na „nesvobodu“ spojovanou s postdoktorskou fází (viz citát kyperského postdoktoranda výše).

Touha po užitečnosti

Jestliže důraz na samostatnost vyjadřovali v našem vzorku respondentů jen muži, ženy zase v mnohem větší míře než muži akcentovaly potřebu odvádět dobrou a hlavně užitečnou práci a zvažovaly odchod z vědy kvůli frustraci pramenící z pocitu odtrženosti výzkumné práce od reality. Hovořily o potřebě vidět hmatatelné výsledky své práce, její praktické dopady a mít pocit užitečnosti pro svět. Zmiňovaly obavy, že dělají vědu pro vědu a pochybovaly o smysluplnosti své práce. S potřebou pocitu užitečnosti a kontaktu se světem souvisela také nespokojenost s určitou izolací, nedostatečným kontaktem s jinými lidmi. Zde se výrazně projevovalo specifikum vědecké práce v oblasti přírodních věd, kdy většina výzkumné práce spočívá v provádění experimentů v laboratorních podmínkách.

„Občas mám pocit, že je to spíš taková práce pro radost nebo pro vědu samotnou, ale nemá to už žádný další význam pro lidstvo, když to řeknu hodně nadneseně. Jsou povolání nebo činnosti, u kterých je jasné, k čemu jsou dobré. Já třeba vysévám stovky semínek na nějaká opuštěná pole a těžko někomu vysvětluji proč. Zvlášť od té doby, co máme [dceru] Kláru, mi některé věci připadají opravdu trošku samoúčelné.“ (doktorandka, přírodní vědy)

Pro některé ženy i muže přispívala k úvahám o odchodu i určitá frustrace z častých negativních výsledků experimentů. Jak uvedla jedna mladá vědkyně: *„Věda je krutá ke svým milencům“* (postdoktorandka, přírodní vědy).

Někteří respondenti a některé respondentky pociťovali také nedůvěru v relevanci svého výzkumného tématu i obecněji ve své odborné schopnosti, čímž odůvodňovali svůj úmysl neusilovat o vedoucí pozici či přímo úvahy o odchodu z vědy.

„Já si nemyslím, že moje kvality jsou natolik dobré, abych byl vedoucí skupiny nebo abych byl špičkový vědec. [...] takže pro mě buďto přichází v úvahu to, že celý život zůstanu takovým tím dělníkem vědy, což konec konců PhD studenti jsou, [...] anebo uvidím. Třeba mě to přestane bavit a rozhodnu se dělat něco jiného.“ (postdoktorand, přírodní vědy)

Dominantní pojetí vědy jako poslání a normalizovaná rigidní kariéerní dráha vytvářejí představu, že ve vědě je místo jen pro ty nejlepší, špičkové, a tedy výjimečné vědce. Mnozí respondenti a respondentky o této své výjimečnosti pochybují, a proto mají pocit, že ve vědě nebudou moci zůstat, a navíc, že by to ani nebylo smysluplné. Mladí lidé se často srovnávali s vědci, kteří patří mezi špičky svého oboru, zejména s počtem jejich publikací a s tím, kdy se

jim podařilo dosáhnout vedoucích pozic – tedy s parametry, které jsou v rámci pravidel hry akademického světa považovány za ukazatele špičkovosti.

Opět se zde ukazovala výše zmíněná internalizace předepsaných pravidel, jakkoli se s nimi mnozí respondenti a respondentky neztotožňovali. Na jedné straně mnoho z nich nepovažuje ona oficiální kritéria špičkovosti – „excelence“ – za relevantní. Na druhé straně se však s touto představou „excellence“ srovnávají, a pokud do tohoto obrazu sami nezapadají, mají pocit, že „excelentními vědci“ nejsou a vědu budou muset opustit.

Zejména ženy často vyjadřovaly pocit, že v tomto srovnání nebudou moci obstát, a proto se raději zaměří v rámci své pracovní dráhy jiným směrem, pokusí se uplatnit v jiné oblasti, kde budou mít pocit, že odvádí kvalitní práci. Mnoho respondentek se vyjádřilo, že se bez nich věda obejde, že pro ni nebudou představovat významnou ztrátu. Skutečnost, že pocit vědecké nedostatečnosti vyjadřovaly častěji ženy než muži, naznačuje tendenci žen se více podhodnocovat.³⁹ Navíc genderový řád společnosti negativně hodnotí sebevědomé chování a ambice u žen, což také může snižovat ochotu žen se takto chovat z obavy, že by mohly vzbuzovat antipatie v pracovním kolektivu i u nadřízených.⁴⁰ V případě vědkyň se tak problém uplatňování „double-thinku“ ještě komplikuje o potřebu zachovat si „správnou genderovou tvář“.

Autenticita prizmatem genderu

Výpovědi respondentek a respondentů naznačují, že rozdíly, které vidíme z hlediska samostatnosti versus nesamostatnosti a pojetí autenticity, jsou genderované. Maskulinní gender je v protikladu k femininnímu genderu určován soutěživostí, snahou o prvenství, ambiciózností. Tato orientace maskulinního genderu se neprojevuje pouze na symbolické úrovni, nepočítají s ní pouze institucionální struktury, ale zvnitřňují si ji i samotní muži. V České republice navíc obecně panuje nechuť na politické úrovni či v jednotlivých úřadech a institucích řešit otázku podílu žen na vedoucích postech. Jak

39 Výzkumníci na poli psychologie dávají tuto tendenci žen k podhodnocování se v genderově netypických oborech a odvětvích do přímé souvislosti s působením genderových stereotypů o nenadanosti žen zejména na matematiku a techniku. Hovoří o působení tzv. stereotypní hrozby (stereotypical threat), která je jakýmsi sebenaplňujícím se proroctvím. Funguje tak, že osoby, které se obávají, že na ně bude uplatňován stereotypní pohled ve smyslu očekávání horších výsledků, předvedou reálně horší výkon. Spencer, Steele a Quinn (1999) prokazují fungování stereotypní hrozby na výzkumu, kdy byly ve třídě zadány matematické testy, přičemž v jednom případě bylo studujícím řečeno, že ženy v daném testu mají většinou horší výsledky než muži, a v druhém případě byl test představen jako genderově neutrální, co se výsledků týče. V prvním případě ženy dosáhly významně horších výsledků než stejně kvalifikovaní muži, zatímco v druhém případě nebyl mezi výsledky studujících významný genderový rozdíl. Vlivu této stereotypní hrozby přičítají psychologové také nižší počet žen než mužů vstupujících do vědy a naopak větší počet žen než mužů mezi lidmi, kteří vědu opouští.

40 Jak jsme ukázaly v úvodu knihy, kariéerní aspirace a úspěchy u žen přispívají k jejich negativnímu hodnocení a mohou ovlivnit i jejich další profesní rozvoj.

jsme poukázaly v úvodní kapitole, fungují zde i silné předsudky ve smyslu, jaké typy pozic chtějí či nechťejí ženy zastávat, přičemž odpovědná místa argumentují, že z hlediska průniku na vedoucí pozice jde pouze o kvalitu. V takto genderově polarizovaném prostředí potom nepřekvapivě mají muži spíše tendenci o vedoucí pozice projevovat zájem, který je navíc institucionálně čitelný a srozumitelný. V případě žen ale může být interpretován jako přílišně ambiciózní, neodpovídající femininnímu genderu. Ženy proto častěji vyjadřují plán zastávat genderově typičtější role na nižší pozici v rámci týmu.

Tato genderová polarizace se projevuje i v tom, jak si muži a ženy vytvářejí pocit autentičnosti z hlediska své profese. V případě mužů a v souladu s očekáváními, která na muže jako sérii často klade společnost i oni samotní, se cílem stává samostatná výzkumná pozice vedoucího týmu, která představu autentického profesního naplnění nijak neproblematizuje. Je to naopak neschopnost dosáhnout samostatné vedoucí pozice, která je pro určitou část začínajících vědců problematická, je to něco, co by značilo jejich neúspěch, jejich profesní neschopnost. V těchto raných fázích vědecké dráhy si ale také udržují představu, že vědu – byť ne na těch úplně nejvyšších postech – lze dělat bez papírování a politikaření. V případě výpovědi žen vedoucí pozice do hry nevstupují vůbec, což nutně neznamená, že ženy by o pozici vedoucí vůbec neuvažovaly. V situacích, kdy ale explicitně hovoří o svých profesních plánech, spíše volí genderově typickou odpověď. Pocit autenticity se pak v jejich případě pojí s radostí z každodenního děláním vědy a poznávání věcí, což jsou přesně činnosti, které jsou spíše dostupné na pozicích uvnitř týmu (Linková 2009).

Rejstříky, které začínající vědci a vědkyně používají pro diskurzivní utváření svých budoucích plánů a aspirací, poukazují na důležitost genderových stereotypů jak ve fungování institucí, tak při ospravedlnění pozic a preferencí, které začínající vědci a vědkyně zastávají. Tyto preference nepoukazují na esencialistické postoje a názory žen a mužů, ale na to, jakým způsobem jsou genderově nastavovány strukturální podmínky uvnitř institucí a genderová očekávání, se kterými se vědci a vědkyně na počátku dráhy v institucích i ve svém okolí setkávají a jak si stereotypy zvnitřňují. Svoje plány pak budují v rámci těchto genderově polarizovaných podmínek a s ohledem na ně, jak se projevuje i v následující sekci ve vztahu k tématu rovnováhy.

Rovnováha: vědecká dráha, rodina a mimopracovní svět

Vědomí nejistoty uplatnění na akademickém trhu práce a kritický postoj k dominantnímu diskurzu přispívají k proměně přístupu začínajících vědců a vědkyň k vědě jako pracovní činnosti. Pojetí vědy jako poslání je na ústupu před pojetím vědy jako práce. S tím souvisí i nároky na pracovní podmín-

ky začínajících vědců a vědkyň, které by podle nich neměly znevýhodňovat vědce oproti zaměstnancům v jiných oblastech trhu práce zejména, co se týče nároku na rovnováhu – na možnost kombinovat práci s plnohodnotným osobním životem. To znamená nárok na možnosti takového časového uspořádání práce, které nepohlcuje veškerý volný čas a vytváří prostor pro partnerský a rodinný život, a nárok na mzdu odpovídající pracovnímu výkonu (jeho časové a hlavně odborné náročnosti), jež také představuje podmínku určité kvality soukromého života. V tomto směru se opět projevovaly rozdíly mezi ženami a muži podle toho, na jaké aspekty rovnováhy kladli důraz.

Partnerství a rodina

Bezdětní (případně svobodní) muži do svých profesních plánů téma sladování rodiny a práce téměř vůbec nezahrnovali. Hovořili o něm, pokud byli explicitně dotázáni. Někteří otázky na toto téma přímo ignorovali a neustále je stáčeli na své pracovní plány. Zaměřovali se zejména na získání pozice, která nějakým způsobem ukončí postdoktorské období.

Rodina vstupovala do plánů mužů většinou až ve chvíli, kdy ji reálně plánovali založit, tedy v případě, že měli trvalý vztah a plánovali si s partnerkou pořídit v dohledné době dítě, nebo již děti měli. Avšak zatímco u bezdětných žen i matek rodina vstupovala do kariérního plánování téměř výlučně ve smyslu, jak ji sladit časově s rozvíjením vědecké kariéry, u mužů se projevovала jako potřeba dostat závazku rodinu uživit. Zajistit rodinu ekonomicky vnímali muži jako svou nevyhnutelnou povinnost. Varianta opustit akademickou vědu, pokud v ní nebude možné zajistit pro rodinu potřebný příjem, se jevila jako samozřejmost i u respondentů, kteří ve svých plánech vykazovali spíše tendenci ve vědě zůstat.

„Dokud nemáme děti, tak by mi to ve vědě vyhovovalo. Pokud však nastane problém s uživením rodiny, budu uvažovat o práci v komerční sféře, kde se dají snáze vydělat dostatečné peníze. Chci tedy zůstat ve vědě, pokud to půjde. Pokud mě ale kontaktuje někdo z komerce a nabídne mi zajímavý plat a podmínky a pokud mě to bude bavit...“ (doktorand, přírodní vědy)

Kromě potřeby dosáhnout určité výše příjmu byla zmiňována i potřeba jistoty tohoto příjmu. Jistota příjmu se ovšem stává něčím, co akademické prostředí zejména na počátku vědecké dráhy obvykle neposkytuje a v souvislosti s tím, jak se snižuje podíl institucionálního financování platů a stále větší část je placena z grantů, bude poskytovat čím dál tím méně. Obzvláště u párů, v nichž oba partneři pracují v akademické vědě, se tak v souvislosti se založením rodiny jeví jako žádoucí, aby rodina měla alespoň jeden jistější

příjem. V případě akademických párů v tomto směru uvažovali o případném odchodu muži i ženy.

„Vadí mi, jak je to všechno závislé na grantech. V případě, že nevyjdou, má člověk místo dost ohrožené. Myslím, že bude úplně stačit, když v téhle sféře bude jen jeden z nás.“ (doktorandka, přírodní vědy)

O kombinaci vědecké práce a péče o děti a domácnost hovořili bezdětní muži spíše v souvislosti se svými partnerkami (zejména pokud jejich partnerka byla také na počátku vědecké dráhy) nebo kolegyněmi. Kombinace vystupovala v jejich vyprávěních jako „ženská otázka“. A v případě, že počítali se svým rovnocenným zapojením do péče o malé dítě, nevnímali to jako nějakou zásadní překážku své vědecké kariéry, na rozdíl od žen, u nichž se projevoval pocit, že si musí zvolit, čemu dají přednost, zda vědecké kariéře, nebo dětem, neboť oboje lze podle nich realizovat jen obtížně. Jak bylo z výpovědí tohoto malého počtu mužů zřejmé, jejich představy o tom, co by takové sladování mohlo reálně obnášet a znamenat pro jejich kariéru, byly hodně mlhavé.

„To se zvládne, to půjde. Nevím to tedy nijak zvlášť konkrétně, ale bavili jsme se například s vedoucí týmu a té jsem říkal, že bych si vzal třeba padesátiprocentní úvazek. Nějak bychom se [s partnerkou] střídali. Fakt nevím, jak to tou dobou bude, ale v podstatě se nebráním ničemu a nemám strach, že by to nějak nešlo.“ (postdoktorand, přírodní vědy)

Muži, kteří již děti měli, sice uváděli, že mají od té doby, co se stali otci, vyšší nároky na objem svého volného času, na rozdíl od žen se však jednalo spíše o „čas na rodinu“ než o „čas na péči o děti a domácnost“, o němž hovořily ženy. Zatímco u mužů se tedy projevoval spíše zájem o možnost trávit se svou rodinou více volných chvil, u žen se jednalo o nutnost zajistit nezbytnou péči o malé děti, ale i o domácnost. Do plánů na mezinárodní mobilitu však vstupovala rodina u vědkyň-matek a vědců-otců podobně. Naše analýza v tomto směru potvrzuje výstupy studie Alice Červinkové (2010b: 54), která ukázala, že ačkoli jsou vědci obecně mobilnější než vědkyně, i oni ve svých mobilitních plánech zohledňují své rodičovství. Namísto vzdání se výjezdu do zahraničí se však uchylují spíše k takovým řešením, jako je stáž na méně prestižní instituci vyžadující menší časovou investici a nabízející vhodnější prostředí pro život s malým dítětem.

Naproti tomu všechny bezdětné (případně svobodné) ženy v našem vzorku zmiňovaly vliv potenciální rodiny (dětí a partnera) na svoje profesní směřování. Jako ve výzkumu Marks a Houston (2002: 334) se ukazuje, že ženy

„nedělají plány jen o svých pracovních drahách, ale také o svých očekávaných pečovatelských rolích jako matky. Zdá se, že mladé ženy stále cítí, že by měly, nebo možná budou muset, zredukovat pracovní nasazení nebo se ho vzdát kvůli péči o děti“. Rodina a děti jsou neodmyslitelnou součástí jejich epistemického životního prostoru.

[Ty jsi jednou zmiňovala, že si myslíš, že až přijdou děti, bude to ještě horší. Mohla bys mi tedy říci, co si myslíš, že bude horší?] „*Myslím, že v době, kdy budou děti malé, tak asi tu vědu hodně omezím. Chci se věnovat dětem co nejvíc. Rozhodně nechci být ten typ, který půlměsíční děčko dá paní na hlídání. Je to pro mě docela důležité.*“ (doktorandka, přírodní vědy)

Věda není něčím, pro co by se vědkyně vzdaly svých soukromých plánů. Naopak, je to právě rodina, kvůli které by ženy na počátku vědecké dráhy byly ochotné se vzdát svých plánů vědeckých. Ve vyprávěních respondentek, které již jsou matkami, se tyto představy dále naplňovaly v neustálém vyjednávání na každodenní úrovni, které znamenalo zejména úpravy a krácení pracovní doby podle potřeb zajištění péče o děti, i na úrovni dalších pracovních plánů.⁴¹

Ženy vnímaly akademickou kariéru jako natolik časově náročnou, že se v podstatě vylučuje s možností starat se o děti, zároveň však považovaly akademické prostředí za příznivější pro sladování pracovního a rodinného života, neboť umožňuje větší časovou flexibilitu než většina pracovních míst v soukromém sektoru. Z tohoto postoje prosvítá výše zmíněná dvojsečnost kariérních „drah bez hranic“, jež na jedné straně poskytují prostor pro větší svobodu a variabilitu, jsou pružnější, a na druhé straně možnost svobodné volby značně omezují kvůli všudypřítomné nejistotě a s ní souvisejícím tlakem na nadprůměrný pracovní výkon. Akademie se tedy z výpovědí žen rýsovala jako prostředí, v němž ženy mohou jen velice těžko rozvíjet profesní kariéru, pokud se nerozhodnou obětovat svůj rodinný život a nemít děti, a naopak, pokud nebude jejich ambicí sledovat hierarchický model akademické kariéry a dosáhnout na vedoucí (nezávislé) pozice, nýbrž se spokojí se spíše servisní rolí v týmech, bude pro ně setrvání v akademické oblasti výhodnější než odchod do soukromého sektoru, neboť s vedoucími je vždy možné „se nějak domluvit“. Tento ambivalentní postoj k akademickému prostředí a vědecké profesi se objevuje i v analýze Marty Vohlídalové, která ve své kapitole zároveň ukazuje, že takové vnímání je typické nejen u mladých lidí, ale také u starší generace vědců a vědkyň.

⁴¹ Podrobněji viz kapitola Marty Vohlídalové zaměřená na akademické páry a kapitola Alice Červinkové zaměřená na akademickou mobilitu.

„[...] jsem matka samoživitelka, mám povolání, díky němuž se užívám, a zároveň mám určitou flexibilitu, která mi umožňuje starat se o dítě. Něco takového by mi práce v nějaké manažerské funkci [...] asi neumožňovala.“ (postdoktorandka, sociální vědy)

„Vlastně ta akademie je státní podnik, což znamená trošku jiné podmínky, trochu, ať chceme nebo nechceme, mírnější než v těch firmách. [...] manžel dělá ve firmě a chodí domů v osm hodin. Já jsem věděla, že pokud chceme mít rodinu, není možné, abychom oba dělali takhle. [...] Tady mi vlastně vyšli vstříc, jak s pracovní dobou, tak se vším. Takže jsem vlastně nějak nepřemýšlela, že bych dělala něco jiného.“ (doktorandka, přírodní vědy)

Na druhou stranu je však třeba upozornit, že právě tato respondentka kvůli péči o dítě nestihla dokončit první doktorské studium v určeném čase a musela znovu nastoupit do prvního ročníku. Jak totiž často zmiňovali i muži, časová flexibilita v akademickém prostředí může být pro rodiče nepříznivá ve chvíli, kdy se stává flexibilitou negativní.

„Já vidím jako dost ambivalentní věc i tu naši absolutní časovou flexibilitu. Má to samozřejmě pozitiva, ale na druhou stranu jsme pak nuceni občas pracovat v noci nebo o víkendech.“ (doktorand, přírodní vědy)

Tento ambivalentní charakter časové flexibility prosvítal i z častých protiřečení si respondentů a respondentek. Například doktorandka v přírodních vědách, která na jednom místě v rozhovoru popisovala akademické prostředí jako rodinně přátelské:

„Mně se to [kombinace práce a péče o rodinu] řeší snáz, než třeba kamarádce, která je také analytický chemik, ale pracuje v komerční sféře. Protože tam máš zadané zakázky, zadané vzorky a musíš je stihnout zanalyzovat do určitého deadlinu. My tady sice také máme deadliny, ale jsou flexibilnější. [...] A třeba v takových těch pracích, kde je jasně daná pracovní doba, tak tam ti lidé to nemůžou nijak řešit. Myslím si, že se to dá řešit, jenom když máš flexibilní pracovní dobu.“

se na jiném místě vyjádřila takto:

„Pokud chceš v té vědě něco dokázat, musíš tomu věnovat hodně času a nesmíš se zabývat ničím jiným. Takže bych řekla, že vědecké pole je obecně dost nepřátelské prostředí pro ženy, i když v něm ženy hodně, a čím dál tím víc,

pracují. Vypadá to pak třeba tak, že můj manžel chodí z práce dřív než já.“
(doktorandka, přírodní vědy)

Opět se tedy ukazuje, že akademická oblast se zdá být v(ý)hodným prostředím pro ženy, pokud se spokojí s nižšími pozicemi. Pokud však budou chtít následovat normalizovanou akademickou kariéru, bude to pro ně těžší než pro jejich mužské kolegy. Jak jsme ale ukázaly výše, tyto „nižší“, trvalé a nevedoucí, pozice ze současného systému akademické vědy mizí. Je tedy otázkou, zda a kam se budou moci ženy s takovými ambicemi na poli vědy a rodiny v akademickém systému zařadit.

Z odlišných významů rodiny a kombinace práce a péče pro kariéru žen a mužů a zejména z úvah o případném odchodu z akademického prostředí je patrný silný vliv genderového řádu. Zatímco muži vnímali sebe sama automaticky jako hlavního živitele rodiny, ženy se viděly jako hlavní pečovatelky o děti. Kromě tradičních představ o rozdělení rolí v rodině byl z výpovědí žen zřejmý i vliv v českém prostředí silně zakořeněného konzervativního diskurzu mateřství, který demonizuje ženy, jež se po porodu nechtějí vzdát svých kariéruních ambic a věnovat veškerý svůj čas a energii péči o děti. Většina respondentek měla v úmyslu zůstat s dětmi doma od jednoho roku do tří let po porodu, tedy relativně kratší dobu, než je v České republice obvyklé. To u některých z nich vyvolávalo obavy z toho, aby nebyly vnímány jako špatné matky a aby děti kvůli jejich pracovním plánům nestrádaly. S možností rovnocenného zapojení otců do péče o malé děti nepočítaly a z jejich výpovědí ani nevyplývalo, že by ji od svých partnerů požadovaly. „Prohození“ žitelské a pečovatelské role je nelákalo, mimo jiné i kvůli předpokládanému ohrožení vztahu s partnerem.

„[manžel] říká, že by to pro něj byl asi zvláštní pocit a bylo by pro něj těžké, kdyby třeba měl vydělávat méně než já nebo výrazně méně. Nebo kdyby měl zůstat s dětmi doma, zatímco já bych dělala kariéru. To by pro něj bylo v podstatě nepřijatelné.“ (doktorandka, přírodní vědy)

Zároveň je zřejmé, že ženy nemají pocit, že by bylo možné, aby se oba partneři podíleli na obou rolích rovnocenně. To však nemusí být dáno jen tím, že by o to neměly zájem, ale i reálnými možnostmi v ČR, kde díky nedostatečnému zajištění možností veřejné péče o předškolní děti je varianta, že by se oba rodiče bez delších přestávek naplno věnovali svým pracovním kariérám, v podstatě nemožná (podrobněji viz kapitola Marty Vohlídalové).

Rodina tak je v našich rozhovorech nejčastějším možným důvodem odchodu žen z vědy. Pokud by ženy měly významně rezignovat na svoji ma-

teřskou roli nebo by jejich vědecká profese měla být zdrojem partnerského napětí, vyjadřovaly ochotu své profesní představy upravit.

„Vím, že už třeba nepojedu nikam na ten postdok, že to už není možné. Nebo teoreticky by to možné bylo, nějak sebrat rodinu a někam vyjet, ale určitě už nebudu moci jet nikdy sama. Manžel tady má takové pracovní podmínky, že by se mu asi nechtělo tuhle práci opouštět. To by musela být nějaká shoda okolností, že by odešel, neměl co dělat, já si něco našla a mohli jsme jet všichni a on by se staral o děti. Ale to je takové hodně hypotetické.“ (doktorandka, přírodní vědy)

Tento postoj se projevoval i u věkově a kariérně nejmladších respondentek, které aktuálně nežijí v trvalém partnerském vztahu:

„Neočekávám, že z toho [vědecké práce respondentky] bude [budoucí partner] nadšený, ale doufám, že pro to bude mít jakž takž pochopení, že nebude dusno. A když z toho nebude nadšený, nevím, jestli budu dělat vědu.“ (magisterská studentka, přírodní vědy)

Vidíme, že akademické prostředí v souvislosti s plánováním založení rodiny má tedy zejména ve výpovědích žen silně ambivalentní rysy.

Kvalitní osobní život

Rovnováha jako důležitá součást profesního plánování se ale netýká pouze partnerství a rodičovství. Vědkyně i vědci hovořili o dalších důležitých aspektech svého osobního života, které hrají roli v jejich představách o budoucnosti. Pro většinu respondentů a respondentek bylo důležité mít čas „pro sebe“, na setkání s přáteli, na koníčky, na cestování, na relaxaci.

„Musím říci, že jsem se v té vědě docela našla, že je to obor, který mě do určité míry vyhovuje, i když mám i další ambice, které se v té vědě nepokryjí, třeba umělecké. Takže vždy asi budu mít i nějaké koníčky, které budou zaplňovat i tady tu část.“ (doktorandka, přírodní vědy)

Poměrně silně akcentovaná potřeba volného času a relaxace korespondovala s přístupem respondentů k vědě jako k práci spíše než k poslání. Ačkoli vnímali vědeckou profesi jako do značné míry specifickou, obzvláště zdůrazňovali její kreativní rozměr a nutnost určité zapálenosti pro věc, nechtěli, aby jim sebrala veškerý čas a energii. Chtěli mít normální život, v němž má práce důležité místo, ale zároveň je v něm prostor i na osobní život. Jak se vyjádřil jeden doktorand:

„Svůj volný čas neobětuju chemii. Já na to nemám psychicky. Já jsem člověk, který když přijde z práce, tak si potřebuje od ní odpočinout. Nemám na to pak číst články. [...] Všichni vedoucí skupin, aby se dopracovali na to místo, kde jsou, tak musí obětovat hodně volného času, respektive celý život. A to je ten rozdíl mezi mnou a jimi.“ (přírodní vědy)

V tomto směru se nijak výrazně nelišili ženy a muži, jak ukazuje citace této doktorandky:

„Oproti některým svým kolegům vnímám tu vědeckou práci přece jenom jako práci. [...] Pokud není krizový stav, snažím se udělat si čas na svůj osobní život. Pěstuju koníčky, kterým se chci věnovat. Ještě než jsem začala studovat chemii, tak jsem zpívala a chci zpívat, i když třeba nebudu pracovat na akademii. Stejně tak, když zůstávám dlouho v práci, tak pak mám špatný pocit vůči manželovi. [...] Nemám ambice (...) odcházet [z práce] po desáté večer. Snažím se přizpůsobit si tu pracovní dobu tak, abych ještě zvládala osobní život a koníčky, protože můj život je i vně ústavů.“ (přírodní vědy)

Spolu s potřebou kvalitního osobního života se opět vynořovalo téma peněz. Tentokrát však nebylo tak silně genderované jako v souvislosti s otázkou ekonomického zajištění rodiny. Muži však byli ve svých požadavcích na příjmy náročnější než ženy. U některých respondentů byla vidina nízkého výdělku důvodem k úvahám o odchodu z vědy sama o sobě, ne nutně s ohledem na ekonomické potřeby rodiny. Obzvláště pro bezdětné muže bylo důležité dosáhnout určitého životního standardu, moci si dovolit bohatý osobní život a mít pocit, že jsou adekvátně odměňováni za svou práci.

„Když člověk nevyjde s penězi, nepřežije z toho, tak to nemůže dělat. Řada mých spolužáků, kteří byli vynikající, myslím si, že by z nich byli fakt chytří vědci, tak odešli kvůli tomu, že už dál nevydrželi snášet ty [platové] podmínky.“ (postdoktorand, přírodní vědy)

„Potřebuji platit nájem a rád bych měl peníze na cestování. Je to otázka nabídky a poptávky. Potřebuji tohle a potřebuji na to peníze, a pokud takové peníze nedostanu, nebudu taďa moci zůstat.“ (doktorand, přírodní vědy)

Začínající vědci a vědkyně, konfrontováni se silně nejistými podmínkami ve vědě, mají z pozice zaměstnanců na akademické zaměstnavatele stejné nároky na rovnováhu pracovního a osobního života, jaké mají zaměstnanci v jiných oblastech trhu práce. Nenaplnění těchto nároků vede k úvahám

o odchodu z vědy, neboť specifické rysy vědecké práce v podobě požadavků extrémního pracovního nasazení nejsou kompenzovány zvýšenou mírou jistoty, stability ani finančního ohodnocení.

Odchod není prohra, ale normální změna

Výše popsané vyhlídky a plány vědců a vědkyň na začátku profesní dráhy ukazují, že většina z nich by v akademické vědě sice ráda zůstala, neboť mají vědeckou práci rádi, avšak odchod z akademického prostředí je neustále přítomnou variantou. Případný odchod je prezentován jako spíše vynucený vnějšími okolnostmi, než že by byl svobodnou volbou samotných vědců a vědkyň z důvodu opadnutí zájmu o obor či výzkumné téma. Naopak akademická práce, která je popisována jako zábavná a kreativní, je dávana do kontrastu s prací v soukromém sektoru, který je často vykreslován jako stereotypní, netvořivé a nesvobodné prostředí. Zároveň ale není varianta odchodu z akademické vědy konstruována jako prohra či životní tragédie. Tento přístup k odchodům se zdá být v souladu s vnímáním vědecké profese jako práce spíše než poslání a s internalizací pracovní nejistoty jako normálního stavu. Zároveň se jedná i o určitou sebeobrannou strategii zvládnání nepřetržitého stresu, který akademická kultura vysoké pracovní nejistoty vytváří. V tomto směru byl patrný určitý generační posun. Mladí vědci a vědkyně přemýšlejí v rámci neoliberalního diskurzu a přijímají koncepci dráhy bez hranic jako normu, jakkoli se vůči ní mnozí kriticky vymezují.

„Já si nechám otevřené dveře i někam jinam. Představ si, že třeba skončíš ve vědě a budeš možná také muset skončit v Sociologickém ústavu. Nebude to ale znamenat, že budeš muset dělat v soukromém sociologickém ústavu, ale budeš dělat něco úplně jiného, naučíš se něco jiného. A neznamena to, že... Přesně logika mých rodičů: vystuduješ něco, pak to děláš celý život, nejlépe na jednom místě, a jakmile tam začnou být nějaké skoky, jakože měníš profesi a tak, tak je to ohrožující. Jakože se pod tebou třese půda, taková nejistota. Já myslím, že dneska to je tak, a většina lidí to tak vnímá, že se posouváš někam dál.“ (doktorandka, přírodní vědy)

Jak vyplývá z této citace, mladí vědci vnímají jako samozřejmost, že je v dnešním světě běžné měnit práci mnohem častěji než v minulosti. Nemusí to přitom znamenat jen změnu pracoviště, nýbrž i povolání, profese. Zde se však nabízí otázka, za co lze reálně vědu vyměnit a za jakou cenu. Zejména časové nároky na přípravu na akademickou dráhu jsou nesouměřitelné s nároky na pracovní uplatnění v jiných oblastech a zároveň těžce nabyté znalosti, do-

vednosti a zkušenosti z akademické vědy je možné zúročit v jiných oblastech trhu práce jen velice omezeně. Obzvláště v českém prostředí je otázka, jaké mají reálné možnosti na trhu práce lidé, kteří veškerý minulý čas věnovali přípravě na práci v akademické vědě, velice palčivá. V České republice nesídlí tolik soukromých společností, které by prováděly výzkum, a pokryly škálu oborů, z nichž vědci odcházejí. Navíc absolventi a absolventky doktorských programů nejsou pro tyto společnosti nutně přitažlivými zaměstnanci. Často jsou vnímáni jako na jedné straně překvalifikovaní a na druhé straně bez praxe, neboť kurikula českých doktorských programů jsou prozatím orientována na přípravu na práci v akademické vědě. V České republice tedy v tuto chvíli nejsou podmínky pro uplatňování doktorandů a postdoktorandů v soukromém sektoru, o kterém se aktuálně hovoří na evropské úrovni. Vysokoškolské ani výzkumné instituce navíc neposkytují žádnou podporu kariérního poradenství, která je poskytována v jiných zemích.

Na rozdíl od jiných oblastí trhu práce také nelze odchod z akademického prostředí pojímat jako dočasný, „na zkoušku“. Zejména u přírodních a technických věd se často jedná o odchod definitivní, kdy není cesty zpět, neboť poznatky a technologie se vyvíjejí tak rychle, že do tohoto rozjetého vlaku není možné po mnohaleté pauze znovu naskočit. A nejde pouze o rychlý vývoj, také vysoká míra konkurence a vyostřená soutěž pravděpodobně návrat do akademického prostředí dále zhoršují, což se ukazuje i v případech vracejících se vědkyň-matek po přestávce na péči o dítě. Jen málokdo by považoval za reálnou představu tohoto doktoranda z oblasti přírodních věd.

„Bavil jsem se s pár staršími lidmi a ti mi říkali, že když umím matematiku, že se na to [vědu] mám vykašlat a jít do finanční sféry. Že můžu jít dělat analýzy do Londýna, kde to budu dělat deset let a našetřím si natolik, že už nebudu muset v životě pracovat. Pak si budu dělat vědu jako zábavu.“ (doktorand, přírodní vědy)

Navíc je otázkou, na jakou pozici by se v takovém případě mohl člověk vrátit, pokud v systému dynamických laboratoří mizí institut samostatného vědeckého pracovníka a týmy začínají sestávat jen z vedoucího a cirkulujících doktorandů a postdoktorandů.

Na tomto místě je také důležité zmínit kontrast mezi vnímáním vědy jako poslání a vědy jako práce mezi starší generací vědců a dnešními začínajícími vědci. Jak ukazuje i kapitola Marty Vohlídalové, lidé starší generace, kteří začínali svou akademickou dráhu před rokem 1989, tedy v době, kdy věda nebyla tak silně konkurenčním prostředím, neexistovala v ní soutěž o finanční prostředky na výzkum a výdělky byly spíše nízké, hovoří o tom, že vědu dělali pro radost a vnímali ji jako své poslání. V dnešní době podle nich

takto k vědecké profesi přistupovat nelze, neboť v ní již neběží o samotný výzkum a rozvíjení znalosti, nýbrž o byznys. Z vědy se tedy podle nich stává spíše hodně tvrdá práce, v níž není mnoho prostoru pro zábavu. Z tohoto pohledu není přístup dnešních začínajících vědců k vědecké profesi překvapivý. Je ale zároveň důležité si uvědomit, že rozdílnost v podmínkách, které je možné koncipovat jako rozdíl věda jako poslání versus věda jako povolání, se neprojevuje v tom, jaké požadavky tito starší vědci a vědkyně, kteří nyní zastávají vedoucí pozice, mají na své doktorandy a postdoktorandy a doktorandky a postdoktorandky. Vzpomeňme si na citát v úvodu této kapitoly o očekávání vedoucího týmu, že postdok nechá duši ve vědě. Jak přesvědčivě argumentuje Shapin (2008), akademická věda sice může procházet dramatickými proměnami, morální nároky na individuální performanci vědy jako poslání si ale stále udržují silnou pozici.

Závěr

Naše analýza ukazuje, že plánování pracovní dráhy i případného odchodu z akademické vědy začínajících vědců a vědkyň má výrazně genderovaný rozměr. Ženy i muži svoje epistemické životní prostory vytvářejí relačně, svou vědeckou dráhu plánují v určitém kontextu, který je ovlivňován genderovými očekáváními okolí i internalizovanými představami jich samotných. Sociální svět a očekávané role jsou integrální součástí jejich kariérních plánů. U mladých mužů, kteří nejsou v dlouhodobém partnerství a nemají rodinu, jsou představy o profesním růstu lineární a kopírují idealizovanou vědeckou dráhu. Mimopracovní aspekty do jejich profesních plánů vstupují méně výrazně, zpřítomňují se ale v jejich předpokládané povinnosti zajistit rodinu finančně a zároveň mít takovou profesi, která jim umožní realizaci i jiných aktivit, než pouze profese. U těch, kteří jsou v partnerství a případně mají děti, je pak patrná silná tendence upřednostňovat vedle profesních výzev také rovnováhu pracovního a osobního života. Tato rovnováha je na jednu stranu utvářena jako vnímání potřeb partnerky a dětí (moci s nimi trávit volný čas), které se pak odráží v aspiracích a plánech, a na stranu druhou jako potřeba zajistit rodinu finančně a pro to i obětovat akademickou dráhu ve prospěch lukrativnější dráhy v soukromém sektoru. Profesní plány, které si ženy a muži vytvářejí, se liší a odrážejí genderově serializovanou povahu sociální reality a reprodukují přitom tradiční genderové role a segregaci odpovědností v soukromé sféře. Zatímco ženy jsou ze svých profesních aspirací, případně z akademické dráhy, ochotné ustoupit převážně z důvodu péče o děti, u mužů je to z důvodu finančního zabezpečení rodiny.

Ženy a muži se sice liší v přístupu k plánování svých pracovních drah, shodují se však ve svém přístupu k dominantním představám o vědecké profesi a zejména k normalizované vědecké pracovní dráze, která by měla mít lineární průběh a jasně vzestupnou tendenci od doktorského studia přes postdoktorské pozice po samostatnou vedoucí pozici. Ženám i mužům vadí rigidita systému, fakt, že v něm není místo pro alternativní cesty podle individuálních preferencí a možností. Mnohé respondenty a respondentky vedoucí pozice příliš nelákají. Spojují si je s velkým množstvím byrokracie a spíše s manažerskou než s vědeckou náplní práce. Negativně se vymezují vůči tlaku na „dělání kariéry“, jež kladou do protikladu k „dělání vědy“, které je pro ně zásadním motivem, proč setrvat v akademickém prostředí. Znamená pro ně autentickou pracovní náplň a dráhu, která jim poskytuje pocit vnitřního naplnění. Vedoucí pozice pak podle nich od „dělání vědy“ odvádí. Pokud tedy nutnost „nechat duši ve vědě“ na začátku akademické dráhy má být v rámci ekonomie příslibu kompenzována vidinou vedoucí pozice jako kýžené odměny za tvrdou práci, potom v případě mnoha začínajících vědců pozbývá smyslu.

Selhávání ekonomie příslibu se projevuje v nesouladu dominantní představy o vědecké profesi jako poslání a reality životů a preferencí začínajících vědců. Mladí lidé nevnímají vědeckou profesi jako poslání, a to ani v případě těch, kteří se ztotožňují s normalizovanou akademickou dráhou, nýbrž jako práci, sice s určitými specifickými rysy, jako je intelektuální a časová náročnost, kreativita a určitá míra svobody, kterým je přikládán velký význam, ale stále jen práci. Existuje velice málo vědců a vědkyň, kteří by o své akademické dráze hovořili jako o jediném naplnění vlastního života. Naopak na integraci mimopracovních náplní do svého epistemického životního prostoru a určitou rovnováhu pracovního a osobního života kladou velký důraz. Svoji roli může hrát také rostoucí nejistota na vědeckém trhu práce. Je totiž obtížné stavět představu svého epistemického životního prostoru pouze na něčem tak ohroženém, jako jsou v současné době akademické profese.

Pracovní nejistota, která je typická pro neoliberální trh práce obecně a ve vědě je specificky umocněná mizením stálých pozic samostatných vědeckých pracovníků, jež jsou nahrazovány nejistými pozicemi postdoktorskými, a s tím spojenou vysokou mírou mobility, je začínajícími vědci silně internalizována jako normální stav. V kombinaci s pojetím vědecké profese jako práce proto není příliš překvapivé, pokud je případný odchod z vědy začínajícími vědci a vědkyněmi vnímán jako neustále přítomná varianta. Tato varianta sice nebyla vnímána jako tragická, avšak zároveň nebyla prezentována jako pozitivní, chtěná, nýbrž jako vynucená vnějšími okolnostmi, podmínkami v akademickém prostředí (například nedostatečně vysokými a nejistými příjmy či absencí stálých nevedoucích pozic).

Jaký příslib tedy dnešní měníci se vědecká profese mladým lidem nabízí? Jestliže mnohým začínajícím vědcům je představa vědy jako poslání cizí a hlavně neodpovídá realitě životů většiny z nich, jaký má smysl tuto představu udržovat a uzpůsobovat jí fungování týmů, institucí a celého systému vědy? A je-li tato představa a její dopady významnou motivací vědu opustit, pro koho tedy má věda být, kdo v ní bude moci zůstat? A co to může znamenat pro další směřování vědy?

Normalizace vědecké dráhy a velice ostrá konkurence ovlivňují to, kdo může v tomto systému prospívat. Systém nahrává těm, kteří performují určitý typ maskulinity – jsou soutěživí, s poměrně ostrými lokty, jasnou představou postupu. Ostatní systém znevýhodňuje a vylučuje. Jak upozorňuje Anne-Marie Slaughter (2011) ve svém článku *Why Women Still Can't Have It All* (Proč ženy stále nemohou mít vše), dokud budou v prestižních povoláních a na vedoucích pozicích převažovat muži, u nichž si okolí i oni samotní cení ochoty obětovat se pro svou práci a vzdát se plnohodnotného zapojení do života svých rodin, zatímco u žen je předpokládána (a ceněna) ochota činit v rámci svých kariérních drah kompromisy kvůli péči o rodinu, přičemž však tomuto obětování se je jako čemukoli spojenému s péčí přikládána významně nižší hodnota, nemůžeme dosáhnout skutečně rovných příležitostí pro ženy a muže.

Literatura

- Acker, J. 2008. „Helpful Men and Feminist Support: More than Double Strangeness.“ *Gender, Work and Organization* 15 (3): 288–293.
- Acker, J. 1990. „Hierarchy, jobs and bodies: a theory of gendered organizations.“ *Gender and Society* 4 (2): 139–158.
- Arthur, M.B., D.M. Rousseau (eds.). 1996. *The Boundaryless Career: A New Employment Principle for a New Organizational Era*. Oxford: Oxford University Press.
- Červinková, A. 2010a. „Growing into academic landscape: PhD Students in molecular biology.“ Příspěvek přednesený na konferenci *Risky entanglements? Contemporary research cultures imagined and practices*. Vídeň, Rakousko, 9.–11. června 2010.
- Červinková, A. 2010b. „„Postdokovat po světě“: genderové politiky akademické mobility.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11 (1): 49–59.
- Godin, B. 2002. „Outlines for a history of science measurement.“ *Science, Technology and Human Values* 27: 3–27.
- Guston, D. 2000. „Retiring the social contract for science.“ [online] *Issues in Science and Technology online* 1–7 [cit. 24. 4. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.cspo.org/outreach/courses/paf547/Skim%20Readings/4/retiring%20the%20social%20contract.pdf>>.
- Humphries, M., B. Gatenby. 1996. *Defining Careers. Labour, Employment and Work in New Zealand*. Wellington: Department of Labour.
- Christensen, T.K., J.A. Johnston. 2003. „Incorporating the Narrative in Career Planning.“ *Journal of Career Development* 29 (3): 149–160.
- Lam, A. 2010. „From 'Ivory Tower Traditionalists' to 'Entrepreneurial Scientists'? Academic Scientists in Fuzzy University–Industry Boundaries.“ *Social Studies of Science* 40 (2): 307–340.

- Linková, M. 2009. „Ne každý úspěch se počítá: Excellence a genderování vědecké dráhy v přírodních vědách.“ Pp. 72–99 in T. Stöckelová (ed.). *Akademické poznávání, vykazování a podnikání. Etnografie měnící se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mainiero, L., S. Sullivan. 2005. „Kaleidoscope careers: An alternate explanation for the “opt-out” revolution.“ *Academy of Management Executive* 19 (1): 106–123.
- Marks, G., D.M. Houston. 2002. „The Determinants of Young Women’s Intentions about Education, Career Development and Family Life.“ *Journal of Education and Work* 15 (3): 321–336.
- Moen, P. 2005. „Beyond the Career Mystique: ‘Time In’, ‘Time Out’, and ‘Second Acts’.“ *Sociological Forum* 20 (2): 189–208.
- Národní politika výzkumu, vývoje a inovací na léta 2009–2015 [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=532844>>.
- Pringle, J., M. Mallon. 2003. „Challenges for the Boundaryless Career Odyssey.“ *International Journal of Human Resource Management* 14 (5): 839–853.
- Royal Society of Chemistry. 2008a. *The chemistry PhD: the impact on women’s retention* [online]. Londýn: Royal Society of Chemistry [cit. 5. 6. 2010]. Dostupné z WWW: <http://www.rsc.org/images/women-retention_tcm18-139215.pdf>.
- Royal Society of Chemistry. 2008b. *The Molecular Bioscience PhD and Women’s Retention: A Survey and Comparison with Chemistry* [online]. Londýn: The Royal Society of Chemistry, UK Resource Centre for Women in SET and the Biochemical Society [cit. 5. 6. 2010]. Dostupné z WWW: <http://www.rsc.org/images/MolecularBiosciences08_tcm18-139859.pdf>.
- Runté, M., A.J. Mills. 2004. „Paying the toll: a feminist post-structural critique of the discourse bridging work and family.“ *Culture and Organisations* 10 (3): 237–249.
- Shapin, S. 2008. *The Scientific Life. A Moral History of a Late Modern Vocation*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Slaughter, A–M. 2011. Why Women Still Can’t Have It All [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2012/07/why-women-still-cant-have-it-all/309020/>>.
- Smithson, J., E.H. Stokoe. 2005. „Discourses of work-life balance: negotiating ‘genderblind’ terms in organizations.“ *Gender, work and organization* 12 (2): 147–168.
- Spencer, S.J., C.M. Steele, D.M. Quinn. 1999. „Stereotype Threat and Women’s Math Performance.“ *Journal of Experimental Social Psychology* 35 (1): 4–28.
- Stöckelová, T. 2009. „Politická a morální ekonomie vědy.“ Pp. 38–72 in T. Stöckelová (ed.) *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: Etnografie měnící se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Sullivan, S.E., L.A. Mainiero. 2007. „The changing nature of gender roles, alpha/beta careers and work-life issues: Theory-driven implications for human resource management.“ *Career Development International* 12 (3): 238–263.
- Young, I.M. 1994. „Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective.“ *Signs* 19 (3): 713–738.
- Zalevski, A., R. Tobbell, J. Butcher. 2009. *Female Attrition, Retention and Barriers to Careers in SET Academic Research* [online]. The UKRC [cit. 9. 8. 2010]. Dostupné z: <http://www.theukrc.org/files/useruploads/files/resources/female_attrition,_retention_and_barriers_to_careers_report_08_12_09.pdf>.

Nesnesitelná lehkost mobility: osobní a profesní biografie začínajících vědců a vědkyň⁴²

Alice Červinková

Pohyb k vědě patří. Mezi akademickými institucemi neustále obíhají knihy, výpočty, teze, laboratorní i archivní materiály a samozřejmě také lidé. S figurou úspěšného vědce či vědkyně se pojí mezinárodní přednášková turné, četné konferenční příspěvky, hostování na univerzitách, zapojení do mezinárodních výzkumných projektů. Jeden významný americký sociální vědec k tématu cestování poznamenal, že žije v „permanentním jet lagu“. Klíčovou roli v současném akademickém provozu má ale pohyb, který není nutně spojený s neustálým přemísťováním se z místa na místo: jsou to dlouhodobé stáže v období doktorského studia a především v postdoktorské fázi akademické dráhy.

V této kapitole se zaměřím na to, jak vědci a vědkyně navigují svůj pohyb v transnacionálním prostoru akademických institucí. Použiji k tomu koncept epistemických životních prostorů (viz též úvodní kapitola), který umožňuje pracovat s na první pohled nesourodými aspekty vědeckých drah, jako jsou dokumenty vědních politik, institucionální grantová schémata, vědecké sítě, partnerství a rodičovství atd. Akademická mobilita není jednorozměrný a kauzální pohyb, vědci a vědkyně se daleko spíše pohybují v komplexních a mnohačetných časoprostorových uspořádáních. Trasy pohybu, které vytyčují, se neustále protínají s trasami ostatních lidských i nelidských aktérů v komplexní síti biografii (Thrift 1996: 9).

Pohyb vědců a vědkyň budu sledovat především genderovou optikou a těžištěm mého zájmu bude vzájemné ustavování osobního a profesního života. Neznamená to ale, že genderové aspekty mobility jsou omezené pouze na oblast, do které vstupuje osobní, biografická rovina. Za zajímavé považuji studie v oblasti výběrových řízení, které hledaly znevýhodnění ženských uchazeček při udělování grantových schémat (Wennerås, Wold 1997, Gannon, Quirk, Guest 2001), či studie zabývající se rozdílnými způsoby formulování doporučujících dopisů pro vědce a vědkyně, které sehrávají zásadní roli při přijímání na výzkumné pozice.

⁴² Předchozí verze článku byla publikována v časopise *Gender, rovné příležitosti, výzkum* (Červinková, A. 2010. „Postdokovat po světě“: genderové politiky akademické mobility.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11 (1): 49–59). Stať je přetištěna se svolením redakce.

Pohyb není mocensky neutrální: „Mobilita získává svůj význam skrze zakotvení ve společnostech, kultuře, politikách a historiích“ (Adey 2006: 83). Při zkoumání mobility je tedy důležité sledovat, *kdo* má možnost být v pohybu (a kdo tuto možnost nemá) (D'Andrea 2006). Pohyb je nerovně distribuovaný podél různých os, mezi ty hlavní patří geografická, či lépe geopolitická lokace (Ackers 2005: 101), a gender (Stalford 2005, Mogueu 2004). Někteří autoři pracují s pojmem *motilita*, který popisuje kapacitu k pohybu (Kaufman, Bergman, Joye 2004, Flamm, Kaufman 2006). Tento pojem nás upomíná, že pohyb není pouze rozhodnutím zakotveným v individuální biografii, ale je výsledkem podmínek, které – pokud jsou splněny – vedou k tomu, že jedinec má možnost se rozhodovat o tom, zda bude či nebude v pohybu. Akademická mobilita navíc přináší ještě další rozměr – komplikuje a stírá hranice mezi nucenou a dobrovolnou migrací, pojmy, se kterými se pracuje v migračních studiích. V některých vědních oblastech, především v biovědách se absolvování postdoktorské stáže stává „nutným místem průchodu“ (Callon 1986), zahraniční stáž zakládá možnost ustavení další akademické dráhy, bez absolvování zahraničního pobytu je nepravděpodobné, že by vědec či vědkyně mohli ve vědecké práci pokračovat. K tomuto vede v malých národních akademických komunitách souběh tří faktorů: institucionálních opatření proti akademickému příbuzenství, kdy po absolvování doktorského studia musí absolventi opustit vědecké pracoviště, a institucionálních nastavení, kdy pracoviště samotná neotevírají postdoktorská místa, a nízká pravděpodobnost nalezení laboratoře se stejným/příbuzným tématem pro absolvování postdoktorské stáže. Vědci a vědkyně se tedy v některých oborech bez uskutečnění vědecké stáže v zahraničí nedostanou dál. Interpretace, zda se jedná o dobrovolnou či nucenou mobilitu, je pak závislá na konkrétních aktérech a jejich životních situacích (Ackers 2005).

Abychom porozuměli mobilitě, musíme porozumět pohybu v jeho fyzickém smyslu, ale také významu, který je do pohybu vložen, a možnosti pohyb vůbec vykonat (*viz motilita*). V neposlední řadě také musíme porozumět zkušenosti s praktikováním pohybu. Každý z těchto aspektů – pohyb, význam, praxe a možnost – je nějakým způsobem genderově utvářen a následně přispívá k re/produkci genderu (Uteng, Creswell 2008: 2). V tomto textu budeme chápat pohyb a gender jako vzájemně se utvářející procesy, které vedou k ustavení určitých epistemických životních prostorů. Jak jsem naznačila výše, důležité jsou zde i disciplinární souřadnice, v jiné situaci je začínající historik a v jiné situaci začínající vědec v molekulární biologii. Toto téma více rozvineme na konkrétních příkladech v textu.

O vzájemném působení pohybu a genderu píše též Pierrette Hondagneu-Sotelo (2000). Alice Szczepaniková (2006) navrhuje v návaznosti na její práci studovat migraci jako genderovaný a zároveň genderující proces. Pohyb (při-

pomeňme, že vždy mluvíme o jeho konkrétní fyzické podobě, významu, praxi a motilitě) se tedy odvozuje nejen od toho, jak je nastavený genderový pořádek, ale tento pořádek se v procesu mobility také proměňuje. Vzhledem k tomu, že zde nevycházíme ze studia diaspor, ale individuálních zkušeností začínajících vědců a vědkyň, bylo by přesnější hovořit o genderovém uspořádání spojeném právě s epistemickými životními prostory jedinců. Zatímco studium diaspor migrantů umožňuje sledovat vliv migrace na genderové uspořádání celé komunity a proměny genderových vztahů, v tomto textu můžeme nabídnout individuálně založené zkušenosti, které jednotlivci zažívají a ustavují v multikulturních a především internacionalizovaných akademických komunitách.

Tento text vychází z kvalitativních výzkumných rozhovorů s vědci a vědkyňmi, kteří mají zkušenost s dlouhodobými pobyty v zahraničí. Jednalo se především o individuální výzkumné rozhovory, rozhovory v párech a jeden skupinový rozhovor. Rozhovory byly vedeny jak s těmi, kteří působí v současné době zpět v Česku, tak s těmi, kteří v době vedení rozhovorů působili v zahraničních institucích. Zkušenosti líčené těmi, kteří prošli zahraniční zkušeností a nyní pobývají v Česku, jsou vyprávěné z hlediska návratu, jsou to zpětně vytvořené narativy vztahující se k pobytu v zahraničí. Jak poznamenává Barbara Czarniawska, jsou to „konce, které si vybírají své začátky, ne opačně“ (2006: 2). Bylo tedy důležité, v jakém prostoru byli vědci situováni a jak z této situovanosti (pře)vyprávěli své příběhy a zkušenosti. K tomu se váže druhý aspekt: v rozhovorech se otevřelo analyticky zajímavé pole pro (re)konceptualizaci návratu a domova.

Rozhovory byly vedeny napříč vědními obory – s přírodními i sociálními a humanitními vědci na třech stupních akademické dráhy: se studujícími doktorských programů, s postdoktorandy a s juniorskými vedoucími laboratoří či samostatnými výzkumnými pracovníky. Tyto rozhovory otvíraly nejen příležitost pro vyprávění o bohatých zkušenostech z doktorského studia a/nebo postdoktorských stáží v zahraničí, ale zároveň podněcovaly k diskusi o srovnání a vyrovnání se se zahraniční zkušeností a návratem do českého akademického prostředí. Tato skupina respondentů (věkově mezi 35–40 lety) byla zároveň vystavena nutnosti řešit souběh profesní dráhy a osobního života (častěji než jejich mladší kolegové a kolegyně), především v souvislosti se založením rodiny.

Postdoktorandské stáže, akademické dráhy a mobilita

Ustavení nezávislé akademické dráhy se v akademickém prostředí odsouvá do pozdějšího věku (Ackers 2005) a po získání doktorského titulu – přede-

vším v přírodních vědách, ale v narůstající míře i ve vědách sociálních – působí začínající vědci a vědkyně v institucích na tzv. postdoktorandských pozicích. Jedná se většinou o několikaleté (rozmezí může být od jednoho roku do čtyř let) působení ve vědeckých týmech a institucích. Financování těchto stáží může být buď institucionální nebo externí, získané na základě soutěže od profesní asociace, grantové agentury či z mobility schématu, jakým je například Marie Curie Fellowship financovaný z Rámcových programů EK. Vědci mohou být přijati na pozici do vědecké instituce s tím, že je pozice finančně pokrytá, či si musí zabezpečit financování svého pracovního místa.

Akademická mobilita je úzce spojená s očekáváním institucí, ve kterých začínající vědci a vědkyně absolvovali doktorské studium. Tato očekávání jsou velmi různorodá, jak zachycuje úryvek ze skupinového rozhovoru s postdoktorandy, kteří v době rozhovoru působili v zahraničí.

Postdoktorandka A: „Já i můj přítel jsme měli úvazek na dobu neurčitou, takže kdybychom tam zůstali, tak tam můžeme být.“

(...)

Postdoktorand B: „Ještě k té prvotní otázce, jestli člověk musel nebo nemusel odejít, tak to záleží laboratoř od laboratoře. Já když jsem nastoupil na doktorát, tak mi řekli, ať s tím nepočítám, že bych tam vysloveně zůstal. (...) někteří v tom ústavu, když tam udělají doktorát, tak tam pak pokračují.“

Postdoktorand C: „Anebo lidé vyjíždějí na krátkou chvíli, na půl roku, rok a pak se zase vrátí.“

Postdoktorand B: „Obecně se počítá s tím, že když chceš dělat kariéru, tak bys měl odejít na postdoka.“

V českém akademickém prostředí jsem identifikovala tři různé způsoby ustavování akademických drah po ukončení doktorského studia ve vztahu k meziinstitucionální a mezinárodní mobilitě. Za prvé, na některých ústavech či fakultách doktorandi získali po ukončení doktorského studia pozici. Plynule navázali na práci, kterou už v průběhu doktorského studia na katedře či v laboratoři vykonávali. Co se týká zahraniční stáže, v některých případech by delší absence mohla představovat pro instituce problém, zásah do akademického provozu, především na vysokých školách, kde velkou část práce představuje výuka a s ní spojené další pedagogické činnosti. Za druhé, ačkoliv byla přítomná varianta, že doktorandi mohli po obhájení titulu na katedře zůstat, byla pro ně zároveň otevřená cesta k vědecké stáži a následnému návratu. Její absolvování představuje jak získání nových znalostí, metod a zkušeností v jiném prostředí, tak případnou možnost postupu po kariérní dráze po návratu v domovské instituci a zakládá výhodu oproti těm vědcům a vědkyním,

kterí zahraniční stáž nepodniknou. Třetí varianta se týká toho, co bylo popsáno v úvodní části textu, postdoktorská mobilita se stává nutným místem průchodu akademickou dráhou – čerství doktoři nemají možnost pokračovat v rámci instituce, kde získali doktorát. Návrat po absolvování stáže není nijak automatický, pokud mají zájem pokračovat v práci v instituci, účastní se výběrových řízení stejně jako kdokoliv jiný.

Topografie akademických drah: partnerské (re)konfigurace

„Nemáme rodiny, soustředíme se jenom na práci, jsme levní a výkonní a je jedno, odkud jsme, pokud se domluvíme anglicky.“ Takto shrnula důvody, proč mají zahraniční instituce zájem o začínající vědce a vědkyně z různých zemí, vědkyně působící ve Spojených státech (Alena Zíková, parazitoložka, 29. 4. 2009 Reflex). Velmi stručně a krátce vystihla to, že svobodní a bezdětní mají v konkurenčním vědeckém prostředí rozhodně výhodu v tom, že nemusí řešit vyvažování času mezi čas věnovaný práci a čas věnovaný rodině. Vědci a vědkyně ale partnery a rodiny často mají a stojí před tím, jak ustavovat souběžně akademickou dráhu a intimní vztah či rodinu. Než obrátím pozornost k párovým vyjednáváním o akademické mobilitě, krátce se zastavím u širších vztahových sítí, které vstupují do procesu rozhodování o mobilitě.

V rozhovorech s vědkyněmi jsem se setkala s tím, že ty, které nežily v partnerství, hovořily o tom, že je mobilita v této konstelaci příhodnější, než kdyby byly zadané. Sociální vědkyně se vyjádřila ve smyslu, že by jí to mohlo pomoci se „odcyklit“: „Doufám, že mi neumře babička. To, že nic jiného řešit nemusím, tak to je mi líto, ale může to otevřít tu možnost.“ Ve stejném duchu hovořila humanitní vědkyně:

„Kromě rozvodu mi umřel tatínek, takže jsem ještě nepřemýšlela, jako co bych, ale rozhodně bych řekla, že jsem teď volná, takže by nebyl špatný nějaký zahraniční pobyt, protože jsem byla teď měsíc v knihovně v Itálii a zjistila jsem, že když člověk nikoho nemá, tak je ten pobyt mnohem jednodušší, že se mnohem víc zaberu do té práce. Rozhodně to není takové utrpení (...) v něčem mě to svazovalo, že jsem té práci nevěnovala tolik času. Připadalo mi to jednodušší, tak jsem honem vymýšlela, jestli třeba nemám ještě někam odjet, třeba na půl roku, jenomže právě teď s tím tatínkem je to takové blbé, že nechci, aby tady mamka byla úplně sama.“

Obě vědkyně se vztahovaly zároveň ke dvěma věcem. Jednak k tomu, že v době rozhovoru byly bez stálého partnera, což pro ně znamenalo otevření

možnosti vycestovat na delší dobu, zároveň zmiňovaly péči o blízké příbuzné a obavu odjet z důvodu, že by zde zanechaly své blízké, kteří na tom nejsou zdravotně (ať už fyzicky či psychicky) dobře. Tento genderový rozměr péče o blízké utvrzuje sociální vazby, které jsou uskutečňované skrze praktiky péče a důležitost fyzické blízkosti a společně sdíleného místa. Na jedné straně tedy absence intimního vztahu mobilitu umožňuje, na druhou stranu vztahy péče o další rodinné příslušníky kapacitu k mobilitě omezují.

Vázané stěhování a vázané setrvání

Tři výše popsané přístupy k postdoktorandským stážím související s institucionálními a disciplinárními nastaveními hrají významnou úlohu při rozhodování, zda a jakým způsobem ustavovat akademickou dráhu a zahrnout do ní dlouhodobou stáž. Do hry vstupují normy a zvyklosti spojené s tím, jak probíhají akademické dráhy v tom kterém oboru a instituci, a také zde hrají roli představy a vyjednávání o podobě partnerského vztahu v období postdoktorské stáže (případně více stáží). Do vyjednávání o dlouhodobé mobilitě u akademických či širěji profesně zaměřených párů vstupují profesní dráhy obou partnerů a profese je tím hlavním tématem a důvodem (re)konfigurace partnerských vztahů. Akademická mobilita je ve vztahu k dalším profesním migracím specifická v tom, že zahraniční stáž na počátku akademické dráhy je v některých oborech důležitá či nezbytná pro její další rozvoj, takže je-li jeden z partnerů mimo akademickou oblast, i když dosáhl stejného vzdělání a rozvíjí svou profesní dráhu, často podporuje dráhu partnera, který se věnuje vědě.

Tazatelka: „Je ve hře postdoktorandská stáž tvé partnerky?“

Doktorand: „No, mluvíme o tom, ale já jí do toho moc nevstupuji s vědomím toho, že je to docela náročné něco najít, ale v podstatě jsme se shodli na tom, že se rádi podíváme do Velké Británie. (...) nemusel bych tam být po celou dobu její stáže, mohl bych se vrátit sem. Ale rozhodně jsem připravený odjet, byl by to pro mě i docela dobrý impuls. Já vím, já ji sebou nepotáhnu nikam, nebo vím, že nemůžu, ono se to musí řídit podle toho akademika.“ (doktorand, který odešel z postu asistenta v akademické instituci, sociální vědy)

Pokud by došlo k naplnění plánů načrtnutých v tomto úryvku, ocitl by se doktorand v situaci vázaného stěhování. Pojem vázané stěhování (tied mover) a vázané setrvání (tied stayer) pochází ze studií ekonomické migrace a použil ho Jacob Mincer (1978) při modelování pravděpodobnosti rodinné migrace.

V mnoha ohledech se jednalo o průlomovou práci, protože zahrnutí rodinného kontextu do pracovní migrace představovalo nový přístup. Mincer se zaměřil na vysvětlení důsledku rodinných vazeb pro rozhodnutí, zda migrovat. Stavěl na předpokladu, že manželé při rozhodování o migraci rozhodují společně a zájmy rodiny upřednostňují před osobními zájmy. V případech, kdy pro jednoho z manželů je migrace přínosná a pro druhého ne, tak se pro migraci rozhodují tehdy, pokud je přínos z migrace jednoho z partnerů vyšší než ztráta spojená s migrací pro druhého partnera. Tímto rozhodnutím se partner, který migrací ztrácí, dostává do situace vázaného stěhování. Pokud ale má jeden z partnerů možnost odejít za prací, ale zisk spojený s odchodem nebude vyšší než ztráta, kterou by utrpěl druhý partner, který by ho následoval, tak rodina nemigruje. Partner, který se vzdává individuálního zisku z migrace, se ocitá v situaci vázaného setrvání. Také může dojít k situaci, kdy je možnost výběru více destinací a manželé se rozhodnou tak, že upřednostní migraci do takového místa, kde opět nepřeváží ztráta jednoho z partnerů v důsledku stěhování nad ziskem druhého. Z několika možných míst se tedy rozhodnou pro to, které znamená kompromis, a v situaci vázaného stěhování se ocitají oba dva. Podle Mincera má migrace za prací horší vliv na profesní dráhy zaměstnaných žen, protože se častěji ocitají v situaci vázaného stěhování. Mincerův koncept vázaného setrvání a vázaného stěhování byl následován řadou výzkumů a stal se také předmětem kritiky, především v souvislosti s genderovou necitlivostí tohoto konceptu. Jak uvádějí Denise Bielby a William Bielby (1992), Mincer přistupuje k manželům symetricky, předpokládá, že potenciální ztráta či zisk každého z partnerů jsou zvažovány stejně a že každý z partnerů upřednostňuje rodinné blaho před vlastním prospěchem. Negativní dopad rodinné migrace na ženy pak interpretuje s odkazem na nastavení trhu práce a opomíjí genderové role, které manželé zastávají (Bielby, Bielby 1992: 1243). Autoři poukazují na to, jaký efekt mají genderové role a ideologie na proces a výsledek rozhodování o migraci. Je-li role živitele definována jako mužská zodpovědnost, pak ekonomický zisk (či ztráta), který vyplývá z migrace pro ženu, bude mít tendenci být podceněn (1992: 1244). Docházejí k tomu, že pro páry, které jsou postaveny na modelu muže jako živitele rodiny, pak přerušení profesní dráhy manželky není důvodem pro nepřijetí práce v jiné lokaci, zatímco u párů, které nejsou postavené na tradiční genderové dělbě rolí, profesní dráha manželky do rozhodování o migraci vstupuje. S Mincerovým konceptem vázaného stěhování a vázaného setrvání budu v následující části textu pracovat. Připojuji se k genderově založeným kritikám tohoto konceptu. (Akademický) trh práce nechápu jako externalitu či kontext vstupující do rozhodování o mobilitě, ale chápu vztah mezi (akademickým) trhem práce a genderem ne jako kauzální, nýbrž vzájemně konstitutivní.

Vědci a vědkyně žijí často v dvoukariérových partnerstvích, z toho ženy častěji než muži (Sonnert, Holton 1996, Xie, Schauman 2003). Pojem dvoukariérového partnerství byl zaveden akademickým párem Rhonou a Robertem Rapoportovými. Ve své studii odlišili páry, ve kterých jsou oba partneři zaměstnaní, od párů, ve kterých oba partneři zastávají pozice s vysokými profesními standardy, mírou oddanosti povolání možností profesního rozvoje (Rapoport, Rapoport 1969, Rapoport, Rapoport 1971 in Rusconi 2002: 2). Na druhou stranu partnerské páry a rodiny žijí v širší síti vazeb na blízké lidi a místa. Vyjednávání a uskutečňování mobility nelze omezovat, jak dále ukáží na konkrétních příkladech, pouze na profesní rozměr.

Postdoktorandka, která líčila svou zkušenost z vázaného stěhování v době svého doktorského studia, žila společně s partnerem v Německu, kde měl postdoktorandskou pozici, a sama dokončovala doktorát ve Velké Británii:

„A bylo to pro mě hodně užitečné, že jsem dělala to PhD; když jsi jenom v pozici té manželky, to je docela těžké někdy. Takový ten appendix. Mě nikdy nebyla moc pohodlná tahle pozice, když tě ty lidi tak berou, ona je žena tady toho a spousta lidí, akademiků se nezajímá, co jsi víc (...). Já jsem byla ráda, že jsem mohla říct, já dělám PhD někde jinde, ale jinak by to bylo těžké jenom ta pozice toho člověka, co následuje. Já jsem si uvědomila, že jednak chci pracovat a něco dělat, když jsem tak dlouho studovala, a nemůžu si bez toho představit svůj život, takže ta pozice jenom toho následovníka by mi nevyhovovala. Domlouvali jsme se, že já mám trochu kratší kontrakt než manžel, tak když se mi pak podaří najít nějaké místo, tak on by mě mohl následovat za nějaký čas.“

Zatímco na své univerzitě a šířeji v odborné komunitě lidí, která znala její práci, byla respondentka doktorandkou, začínající vědkyní, v institucionálním prostředí manžela byla jeho kolegy chápána především jako manželka. Kolegyně mi vyprávěla příběh, který se odehrál na otevíracím rautu mezinárodní konference, kam ji doprovázel manžel. U stolu seděli mimo jiné společně s další sociální vědkyní, jak ona, tak má kolegyně na konferenci vystupovaly, ale osobně se do té doby neznaly. Poté, co se navzájem představily, představily i své manžely. Všichni čtyři rozehráli představování v ironickém duchu, „já jsem manžel“ – „já jsem manžel“. Večer byl postavený okolo odborné konference, takže obě vědkyně, které byly zároveň přednášejíci, byly situovány v akademickém prostředí, tedy prostoru, který byl primárně určován přináležením k vědecké obci, zároveň to byla společenská událost, takže byli přítomni životní partneři. Daleko častější by byla situace opačná, kdy by vědci představovali své partnerky, ale právě nezvyklost popsané situa-

ce umožnila její vygradování a subverzi formou ironie a stala se předmětem zábavy a možná i odlehčení.

Vázané setrvání popisuje situaci partnera, který se rozhodne nemigrovat, protože nevýhody, které by z migrace plynuly pro druhého partnera, jsou příliš vysoké. Výzkumníky a výzkumnice, kteří setrvávají na místě, jsem našla především v těch oborech a institucích, kde mobilita není explicitně definovaná jako nutná součást akademické dráhy a institucionální nastavení ji ani nepodporují, ani nevynucují. Jako důležitý důvod, proč neplánují odjet na zahraniční stáž, uvádějí partnerství, ale také šířeji vztah k domovu a intimitu svázanou s místem, kde žijí. Setrvání pak lze chápat jako efekt volného svazku mezi akademickou dráhou a mobilitou. Zároveň je nutné rozšířit chápání svázanosti nejen na vztah s partnerem, který se nemůže nebo nechce z jakéhokoli důvodu stěhovat, ale s dalšími sociálními vztahy a s prostory, které mobilní být nemohou.

Vázané setrvání, vázané stěhování a rodičovství

Podle Helen Stalford (2005) představuje pro vědkyně (na rozdíl od vědců) mobilita a rodičovství vzájemně se vylučující biografické projekty. Vědkyně v její studii při hledání cesty z tohoto dilematu zvažovaly buď odsunutí rodičovství na pozdější dobu, nebo usazení se na jednom místě, které ovšem může znamenat vzdání se akademické dráhy nebo minimálně kariérního postupu, v závislosti na oboru, kde působí. Následující úryvek z rozhovoru s přírodní vědkyní, která pracuje ve výzkumném ústavu na postdoktorské pozici, ilustruje, jak obtížná je pro vědkyně představa sloučení rodičovství a zahraniční stáže:

Tazatelka: „Přemýšlela jste o postdoktorské stáži?“

Vědkyně: „No tak volně (...) Je to ale závazek na nějakou konkrétní dobu, tady mám malé dítě, to je odpověď. Když si představím, že na rok někam odjíždím s malým dítětem, kde chci s plným nasazením na něčem pracovat a mám manžela, který nevím, jestli bude ochotný jet se mnou, protože má svoji práci...“

Tazatelka: „A řešili jste to?“

*Vědkyně: „Řešili. A vyřešili jsme to tak, že zatím nikam nejedu (smích).“ (samo-
statná vědecká pracovnice, přírodní vědy, ČR)*

Tato vědkyně je vázána jak mateřstvím („dítě je odpověď“), tak profesí svého manžela. Také z výzkumu Philippa Mogueoua (2004), který se zaměřil na mobilitu postdoktorandů ve Francii, vyplývá, že zatímco u svobodných a bez-

dětných pohlaví nehraje roli při rozhodování o zahraniční stáži, v případě vědců a vědkyň, kteří rodinu mají, se snižuje počet žen, které odcházejí na postgraduální stáže do zahraničí (a absolvují je ve Francii), u vědců se vliv rodiny na zahraniční mobilitu neprojevil. Chtěla bych zde tento rozměr doplnit diskusí o vyjednávání rodičovství a vědecké dráhy u vědců. Nebyly to pouze vědkyně, které vyjednávaly svůj soukromý a profesní život ve vztahu k rodičovství, také vědci stojí před rozhodováním mezi akademickou dráhou a rodičovstvím a volili například působení v méně prestižní instituci, která ale nevyžadovala takové časové investice a poskytovala příjemnější prostředí k životu s malým dítětem. Na první pohled je tento fenomén špatně zachytitelný, vědci jsou mobilní a pracují v zahraničí. Při bližším pohledu se ale ukazuje, že místo, kam se rodina stěhuje, je výsledkem očekávání a podmínek, které instituce a širěji životní prostředí lokace nabízí.

„Měl jsem nabídku z MIT na postdoca dokonce od nositele Nobelovy ceny s tím, že mi dá peníze na první rok a během toho prvního roku si musím sehnat svoje vlastní stipendium, což na druhou stranu z jeho laboroky, když člověk napíše o stipendium, by nebyl takový problém a vlastně v té Evropě jsem měl úplně stejnou nabídku, tam dokonce neměli peníze a musel jsem si je sehnat pro sebe hned od začátku. Problém byl v tom, že v Bostonu prostě nejde sehnat bydlení poblíž MIT a takže všichni dojíždějí vlakem ze suburb třeba tři čtvrtě hodiny do té práce, což je dobré na čtení, ale když chceš mít rodinu, tak to není úplně ideální. A to pracovní nasazení na MIT je takové, že tam prostě přijedeš, já nevím, ráno v sedm a večer v devět nebo v jedenáct se vracíš zpátky.“ (vedoucí laboratoře, přírodní vědy)

Podobně uvažovali i další vědci, například přírodní vědec, který plánoval stáž v zahraničí spolu se svou rodinou – ženou na rodičovské dovolené a malým dítětem. V tomto případě je tedy jeho manželka v situaci vázaného stěhování. Biochemik ovšem svou rodičovskou roli reflektoval. Když zvažoval, ve kterých institucích se bude ucházet o postdoktorandskou stáž, rezignoval na to ucházet se o místo ve špičkové laboratoři, protože to podle něj znamenalo „pracovat sedm dní v týdnu, šestnáct hodin denně“. Do životopisu, který rozesílal, výslovně uváděl, že má rodinu, které se chce věnovat. Vyloučil se ze soutěže o místo ve špičkové laboratoři, aby mohl lépe sladit a rozdělit čas mezi výzkumnou práci a rodinu, kterou přímo vepisoval do svého profesního životopisu (Červinková 2006).

Kombinování⁴³ profesních a osobních biografí: spolu, ale odděleně

Mobilita v páru představuje (především pro přírodní vědce) ideální model začátku akademické dráhy. Často ale vědecké páry musejí na tuto představu rezignovat, protože nalezení dvou odpovídajících pozic v rámci jedné instituce je velmi obtížné. V této souvislosti zmiňuje Louise Ackers (2005) pozitivní dopad soustředění výzkumu do velkých vědeckých center pro mobilitu vědeckých párů. Když jsem se v průběhu skupinové diskuse s postdoktorandou v Cambridge zajímala o to, jakým způsobem hledali místo své stáže, popsala mi doktorandka logiku stojící za výběrem stáže, kterou hledali společně se svým partnerem, následovně:

„My jsme to měli jednoduchý, protože jsme dva a oba jsme chtěli dělat v oboru, tak jsme hledali nějaké velké město. Tak to byla jedna věc. A druhá věc, že jsme se chtěli naučit anglicky, tak Velká Británie nebo Spojené státy. A do Spojených států jsme nechtěli, protože je to moc daleko, tak zbyla Velká Británie. Ve Velké Británii těch velkých univerzitních měst moc není, tak jsme koukali na Oxford, Cambridge a Londýn.“

Zatímco přírodní vědci, kteří v rámci své akademické dráhy musí absolvovat postdoktorskou stáž, berou v úvahu širší paletu možností, jak uspořádat profesní a osobní život, společná mobilita (či společné setrvání) je ustavující pro představy o další akademické dráze mnoha sociálních vědců. „Nepřichází v úvahu (dlouhodobá zahraniční stáž). Ledaže by se to podařilo skloubit. Mluvili jsme o tom, jak to udělat, že by se našla práce pro ni v té oblasti“ (doktorand, sociální vědy).

Vedle doprovázení partnera či hledání a nalezení pozice na stejném geografickém místě hledají začínající vědci a vědkyně geograficky oddělené varianty soužití. V případě mobility spojené s počátkem akademické dráhy se jedná o provizorní řešení (které může ovšem trvat několik let), nicméně lze použít koncepty odděleného soužití (living apart together) (Levin 2004) a partnerství založené na dojíždění (commuting partnership) (van der Kils, Mulder 2008, Bunker et al. 1992, Gross 1980) s tím, že nepopisují dlouhodobé projektování životních stylů, ani se nevztahují k fenoménu takových partnerství, která odmítají z nejrůznějších důvodů sňatek, ale jde spíše o dočasné řešení konkrétních životních období, ke kterým v průběhu počátku

43 K diskusi pojmů, které zachycují různé aspekty souběhu profesních a osobních biografí, viz Křížková 2008.

akademických drah přistupují jak ti, kteří žijí v nesezdaném partnerství, tak manželé. Irene Levin (2004) charakterizuje páry, které žijí spolu, ale odděleně, jako lidi, kterým nejde o to rozhodnout se mezi partnerem, nebo pracovní pozicí – volí oboje. Volba obou variant pak vede k životu v oddělených domácnostech, v rozdílných destinacích. Takové nastavení může být nahlíženo jako dočasné. Tak je tomu v případě zkušenosti s mobilitou u začínajících vědců a vědkyň, kteří se účastnili výzkumu. Podobně vztah založený na dojíždění lze chápat jako alternativní geografické uspořádání k migraci páru či k rozhodnutí neemigrovat (van der Kils, Mulder 2008). Toto uspořádání se nabízí v případech, kdy ani jeden z partnerů nechce či nemůže rezignovat na pracovní závazky spojené buď s přesídlením do vzdálené lokace či setrváním na místě.

K těmto uspořádáním partnerských vztahů dochází v těch případech, kdy jeden z partnerů odjíždí na postdoktorskou stáž do zahraničí, zatímco druhý ještě studuje a zůstává doma, nebo v případě, kdy si partneři najdou souběžně postdoktorskou pozici v geograficky různých místech. „V různých životních fázích páry mohou nahlížet vztah založený na dojíždění jako vhodné řešení, jak kombinovat individuální preference, aniž by se partneři vzájemně nutili ignorovat příležitosti toho druhého kvůli sdílení jedné lokace“ (van der Kils, Mulder 2008:12). Gross uvádí zajímavý příklad páru, ve kterém bylo oddělené soužití pojímáno jako odpověď na potřebu partnerky být někde, kde partner nemůže být. Pár vytvořil otázku, která zaznívala v různých režimech – od pošťuchování po hádku – „kdo koho opustil“ (Gross 1980: 572).

Jak ilustruje následující úryvek z rozhovoru s přírodním vědcem v postdoktorské pozici, je tento způsob partnerského soužití odpovědí na problém zajištění odpovídající pozice pro oba partnery a také ukazuje na dočasnost takového uspořádání.

„Já jsem byl rok ve Francii a moje žena byla tady v Praze, během toho roku. A je to podle mě jeden z velmi těžkých momentů, když člověk skončí postgraduál, tak najít si takové místo, aby tam mohl jet se svým partnerem. A aby tam oba mohli dělat něco podobného. A třeba nám se to nepodařilo, abychom našli místo, kde bychom mohli být oba najednou. A šlo to takhle zvládnout rok ve Francii s tím, že jsem každé dva měsíce jezdil na týden domů, což jsem měl dost dovolené na to. A žena tam byla na měsíc. Ale třeba se Spojenými státy si to dost dobře nedovedu představit. Na dva roky si to už taky nedovedu představit. A tady to je velký, velký problém. A myslím si, že kdyby se nic nenašlo, tak bych musel dělat něco jiného. Že bych si nemohl postdokovat po světě.“
(postdoktorand, přírodní vědy, ČR)

„No tak samozřejmě musím teď, když si budu hledat to postdocké místo, uvažovat právě o různých vztazích k okolí, protože třeba můj přítel chce místo tady v Čechách, takže pro mě třeba padají nabídky z Ameriky, protože by to bylo neřešitelné se vidat v nějakém rozumném čase.“ (doktorandka, přírodní vědy, ČR)

Začínající vědci a vědkyně volí toto alternativní uspořádání z důvodů vztažených k profesní dráze, nicméně do výběru lokality zasahuje vedle výzkumného zaměření a úrovně instituce geografická blízkost destinace, která by umožnila víceméně pravidelné dojíždění a setkávání partnerů. Spojené státy právě velmi často představují místo, které z důvodu geografické vzdálenosti neberou ve svých plánech v úvahu.

Návrat domů – kruh se uzavírá?

„Doma je doma,“ vyjádřil se v rozhovoru jeden vědec, když jsem se ho ptala na souvislosti návratu do českého akademického prostředí. Otázka domova a jeho lokalizace je ale komplikovanější. „Co může znamenat návrat, když opustíme domov?“ ptají se autorky úvodní kapitoly ke knize *Uprootings/Re-groundings: Questions of Home and Migration* (Ahmed et al. 2003: 8). Autorky rozvíjejí přístup k domovu, který navazuje na transnacionální teorie a studia diaspor a staví na takovém chápání domova, které „nenese esenciální význam, který by předcházel jeho děláním“ (ibid.). Návrat do Česka je mnohovrstevnatý proces, který navazuje na praktiky navracení se v průběhu pobytu v zahraničí. Vědci a vědkyně a jejich partneři či partnerky si vytvářejí vztah k místu, odkud pocházejí, průběžně skrze osobní i pracovní návštěvy, korespondenci, telefonování a také skrze opačnou cestu – návštěvy rodinných příslušníků a přátel v místě, kde jsou dočasně usazení. Pracovní spolupráce a kontakty se často, i když ne nutně, pojí s představou návratu. Jde především o to, kdo je mobilizuje. Pokud jsou iniciovány ze strany vědců žijících v zahraničí, pak se často pojí právě s představovaným návratem po absolvování postdoktorské stáže či stáží. Skrze uskutečňované kontakty tak vědci a vědkyně ustavují a udržují vazby na české akademické prostředí, do kterého se plánují znovu začlenit. Tyto kontakty a spolupráce jsou také iniciovány z druhé strany, od vědců a vědkyň působících v českém akademickém prostředí, mají v sobě aspekt budování diaspor a skrze tyto kontakty přispívají k internacionalizaci českého akademického prostředí. Tomuto rozměru se zde blíže věnovat nebudu a pozornost zaměřím především na mimoprofesionální vazby. Vzhledem k tomu, že oddělení osobního a profesního je v mnoha ohle-

dech problematické, bylo by přesnější říct, že se zaměřím na osobní vazby a osobní rozměry profesních vztahů.

Domov či přesněji místo, odkud vědci pocházejí, je tedy utvářeno průběžně, po celou dobu pobytu v zahraničí, není to místo, které „čeká“, až bude případně opětovně obydleno. Zároveň je zřejmé, že domov nenechávají ti, kteří odejdou, za sebou, ale že si kromě vazeb k místu původu vytvářejí vazby a domovy nové spojené jak s geografickými lokacemi, kde jsou usazeni, tak s vazbami na blízké lidi a místa, která v průběhu svých cest poznali.

„V tom je to dobré, že když tam žijeme, nemáme tam nějaké místní známé, jen pár cizinců, pár kolegů manžela, tak já se tam necítím nějak izolovaná, žiji spoustu vztahů, které jsou všude možné po světě – čeští kamarádi, kamarádi, co jsou ve Spojených státech nebo Velké Británii, nebo tak.“

Magdalena Nowicka (2007) ukazuje, že u migrujících profesionálů je konstrukce domova spíše sítí vztahů, lidí a míst, než danou lokací. Domov tedy spíše než jako fixní lokaci chápe jako lokaci mobilní. Nowicka zkoumala mobilitu profesionálů, kteří stráví velkou část své profese na cestách, kteří jsou hodně v pohybu na každodenní bázi. To není nutně případ vědců a vědkyň působících v zahraničí, ale rozšíření chápání domova z obývané lokace na další části, které jsou v pohybu, je užitečné. Místo, ve smyslu geografické destinace, je pro vědce a vědkyň důležité, na druhou stranu právě zahrnutí dalších míst, vazeb a vztahů umožňuje lépe postihnout jejich pobyt v zahraničí.

Návrat do českého prostředí je také navázán na představivost spojenou s projektem osobního života ve středním a pozdějším věku v blízkosti dlouholetých přátel a rodiny, případně v blízkosti člověka – jak ukazuje následující výňatek z rozhovoru – se kterým zatím vztah (ještě) ustavený není:

„Když jsem měla přitele, kteří byli jiných národností, tak jsem zjistila, že asi nejsem moc tolerantní, nebo že to беру jako ze své strany selhání, že neznám jejich historii. Že si nemůžeme popovídat o večerníčku pitomém...to byly takové impulsy, které mě vedly na konci k tomu, že přesto, že se mi tam žilo dobře a měla jsem kolem sebe úžasnou partu lidí, kteří mi i teď chybí hrozně moc, tak jsem se rozhodla, že budu muset do Čech a že si budu muset najít partnera v Čechách a budu muset být tady. A možná jednou výhledově, kdyby to byl vědec, tak můžeme vyjet ven, ale musím mít ten základ doma. Nehledě na to, že můj tatínek stárne a taky už chtěl, abych přišla domů.“

Podobně jako domov, ani návrat nelze chápat jako dokončený proces. Návrat může být chápán jako dočasné uzavření akademické mobility, ale rozhodně

nepředstavuje její samozřejmé završení. Také v případě vědkyně, kterou jsem citovala v předchozím úryvku, má návrat charakter dočasnosti, i když hovoří o tom „mít základ doma“, nevyklučuje další mobilitu (spolu s partnerem).

Návrat domů je také úzce svázán s těmi procesy, které jsem popsala v předchozí části v souvislosti s genderováním péče. Péče o děti, která často představuje novou potřebu vztahů a vazeb k institucím poskytujícím péči, přináší také nové rozměry do vztahů už ustavených (např. z rodičů se stávají prarodiče) a jiné vazby zase oslabuje či přerušuje a může vést ve svém důsledku i k jisté izolaci.

„Jaké to bylo začít život ve Spojených státech?

Nám se zrovna narodilo dítě v té době, ono by se narodilo v Itálii, kdyby se manželka nebála v Itálii rodit, takže jsem tam byl asi od jara, no ona tam letěla až na podzim. Asi sedmiměsíční dítě jsme měli, když letěla do Ameriky. Asi to bylo těžké, byla tam děsně sama s dítětem a v cizím prostředí (...) být permanentně unavený, jít do parku, kde nikomu nerozumí. To bylo hodně těžké pro ni.

(po absolvování části postdoktorské stáže)

Pak už jsem začal pomýšlet na návrat, hlavně manželka to tam už těžce nesla, žít v Bostonu bez kamarádů. My jsme tam bydleli poblíž MIT, což je taková celkem industrializovaná, chudší čtvrť, takže to nebylo nic příjemného tam bydlet, zvlášť s malým dítětem, tak na ní začaly chodit trošku chmurné myšlenky. Nelíbilo se jí tam. Tak jsme začínali přemýšlet o návratu.“

Návrat do Česka rodina uskutečnila, ale nejprve přesídlila do jiné evropské země a později (ještě jednou přes Spojené státy) do Česka. Pohyb manželky, ačkoliv je vázán pohybem a místy postdoktorských stáží manžela – vědce, se přece jen neodehrává synchronně s touto akademickou mobilitou, ale podél ní s tím, že manželka odjela porodit dítě do Česka a připojila se k zahraničnímu pobytu až po delší době. Zároveň byla iniciátorkou změny, která nevedla k vázanému stěhování partnera do Česka, ale k vázanému stěhování obou partnerů – do třetí destinace vyjednané oběma – zpátky do Evropy.

Závěrem

Akademická mobilita se uskutečňuje v komplexních institucionálních a časoprostorových uspořádáních. Na její podobě a průběhu se podílí mnoho různých aspektů. V tomto textu jsem některé z nich vynechala (např. geopolitiky), některé pouze naznačila (např. disciplinární souvislosti) a věnovala

jsem se především genderovým souvislostem pohybu vědců a vědkyň v období ustavování akademické dráhy.

Mobilita se postupně stává normotvornou složkou akademické dráhy, především v těch vědeckých oborech a specializacích, které operují v hustě provázané mezinárodní síti institucí, znalosti a lidí. Očekávání dlouhodobých stáží v těchto oborech navigují a (spolu)uskutečňují jak podoby akademických drah (včetně těch vědců a vědkyň, kteří mobilní nejsou), tak partnerských uspořádání. Pokud vědci a vědkyně neabsolvuji dlouhodobé stáže, jejich vyhlídky na další akademickou dráhu mohou být omezené. Postdoktorandi jako „novodobí tovaryši“ putují mezi akademickými institucemi v očekávání budoucích trvalejších a nezávislých samostatných vědeckých pozic. Mezi institucemi ale neobíhají podle nějakého předem daného vzorce, ani nahodile, ale jejich pohyb je výsledkem socio-materiálních praktik, které vytvářejí trasy pohybu a místa setrvání.

Akademické dráhy jsou genderované tak, že jejich efektem je vyšší míra mobility vědců oproti vědkyním, pokud jsou rodiči. Akademická mobilita se stává součástí kariérní mystiky (Moen, Roehling 2005, Moen 2005), tedy takové konstrukce profesní dráhy, která zneviditelňuje praktiky péče, respektive předpokládá, že se neprotínají s profesními drahami. V textu jsem se zaměřila na to, že i rodičovství vědců má genderující efekt, jehož výsledkem je volba místa, pro které se páry s dětmi pro dlouhodobé stáže rozhodují. To má následně vliv na ustavování další profesní dráhy (obou partnerů). Mincerův koncept „vázaného hybatele“ (tied mover) odkazuje k jedinci, který následuje partnera. Pohyb zakládá ekonomický profit rodiny, genderově senzitivní kritiky tohoto konceptu vnesly do Mincerova modelu genderové ideologie a role, které kromě ekonomických faktorů vstupují do vyjednávání o migraci (Bielby, Bielby 1992, Jürges 2005). Nicméně stále zůstává jasná distinkce mezi „hybatelem“ a „vázaným hybatelem“, kteří jednájí podle sdílených genderových ideologií a zastávají dané genderové role. Vázané stěhování, jak mu rozumím já, je výsledkem vzájemně ustavovaných genderových praktik, které přesahují dyádu partnerského páru. Významný přesah představují další praktiky péče. Rození, narození a péče o dítě vytvářejí novou situaci, která přeskupuje stávající nastavení. Vědci či vědkyně často mění vědecké instituce a stěhují se do míst, která poskytují větší dostupnost toho, co páry zahrnují do „dobré péče“ (lékařská péče, školní docházka, blízkost rodiny atd.). Vědci a vědkyně kromě společného života v pohybu volí také další varianty soužití, které jsou založeny na dočasném prostorovém odloučení. „Ohraničení mezi krátkodobou mobilitou, oběhem, transančním způsobem života a migrací jsou plynulé a často se proměňují v průběhu jedné biografie“ (Scheibelhofer 2008: 123). S tím souvisí také plynulé přechody mezi vázaným stěhová-

ním, setrváním a odděleným soužitím, které představují dočasná uspořádání partnerských a rodinných vztahů v průběhu akademické mobility.

Literatura

- Ackers, L. 2005. „Moving People and Knowledge: Scientific Mobility in the European Union.“ *International Migration* 43 (5): 99–131.
- Adey, P. 2006. „If Mobility is Everything Then it is Nothing: Towards a Relational Politics of (Im)mobilities.“ *Mobilities* 1 (1): 75–94.
- Ahmed, S., C. Castaneda, A.M. Fortier, M. Sheller (eds.) 2003. *Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migrations*. Oxford, NY: Berg.
- Bielby, W.T., D.D. Bielby. 1992. „I Will Follow Him: Family Ties, Gender-Role Beliefs, and Reluctance to Relocate for a Better Job.“ *The American Journal of Sociology* 97 (5): 1241–1267.
- Bunker, B.B., J.M. Zubek, V.J. Vanderslice, R.W. Rice. 1992. „Quality of Life in Dual-Career Families: Commuting versus Single-Residence Couples.“ *Journal of Marriage and the Family* 54 (2): 399–407.
- Callon, M. 1986. „Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Briec Bay.“ Pp. 196–223 in J. Law. *Power, Action and Belief: a New Sociology of Knowledge?* London: Routledge.
- Czarniawska, B. 2006. „Emerging Institutions: Pyramids or Anthills. Organizing in Actions Nets“. /GRI Report/ 2006: 3. Gothenburg: Gothenburg University.
- Červinková, A. 2010. „Postdokovat po světě“: genderové politiky akademické mobility.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11(1): 49–59.
- Červinková, A. 2006. „Na vědecké dráze: příští zastávka rodičovství“. Pp. 26–35 in Šaldová, K. (ed.). *Cesty labyrintem: o vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- D'Andrea, A. 2006. „Neo-Nomadism: A Theory of Post-Identitarian Mobility in the Global Age“. *Mobilities* 1 (1): 95–119.
- Flamm, M., V. Kaufman. 2006. „Operationalising the Concept of Motility: A Qualitative Study.“ *Mobilities* 1 (2): 167–189.
- Gannon, F., S. Quirk, S. Guest. 2001. „Searching for discrimination. Are women treated fairly in the EMBO postdoctoral fellowship scheme?“ [online]. *EMBO reports* 2 (8): 655–657 [cit. 8. 7. 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.embo.org/documents/searching_for_discrimination.pdf>.
- Gross, H.E. 1980. „Dual-Career Couples Who Live Apart: Two Types.“ *Journal of Marriage and the Family* 42 (3): 567–576.
- Hondagneu-Sotelo, P. 2000. „Feminism and migration.“ *Annals of the American Academy* 571: 107–120.
- Jürges, H. 2005. „The Geographic Mobility of Dual-Earner Couples: Does Gender Ideology Matter?“ *Discussions Papers* 474. Berlín: DIW Berlin.
- Kaufman, V., M.M. Bergman, D. Joye. 2004. „Motility: Mobility as Capital.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 28 (4): 745–756.
- Kils M. van der, C. H. Mulder. 2008. „Beyond the trailing spouse: the commuter partnership as an alternative to family migration.“ *Journal of Housing and the Built Environment* 23: 1–19.
- Křížková, A. 2008. „Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti“. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8 (2): 60–67.
- Levin, I. 2004. „Living Apart Together. A New Family Form.“ *Current Sociology* 52 (2): 223–240.
- Mincer, J. 1978. „Family Migration Decisions.“ *Journal of Political Economy* 86: 749–773.
- Moen, P., P. Roehling. 2005. *The Career Mystique. Cracks in the American Dream*. Maryland: Roman & Littlefield Publishers, Inc.
- Moen, P. 2005. „Beyond the Career Mystique.“ *Sociological Forum* 20 (2):189–208.
- Moguéro, P. 2004. „A double gender-family inequality phenomenon in the international mobility of young researchers“ [online]. Research Institute on Education [cit. 7. 12. 2007]. Dostupné z WWW: <<http://128.118.178.162/eps/it/papers/0403/0403003.pdf>>.
- Nowicka, M. 2007. „Mobile locations: construction of home in a group of mobile transnational Professional.“ *Global Network* 7 (1): 69–86.

- Rapoport, R., R.N. Rapoport. 1969. „The Dual Career Family. A Variant Pattern and Social Change.“ *Human Relations* 22: 3–30.
- Rapoport, R., R.N. Rapoport. 1971. *Dual-career families*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Rusconi, A. 2002. *Academic dual-career couples in the U.S. Review of the North American Social Research*. Berlín: Die Junge Akademie.
- Scheibelhofer, E. 2008. „Gender Still Matters: Mobility Aspirations among European Scientists Working Abroad.“ Pp. 115–128 in T.P. Uteng, T. Creswell. *Gendered Mobilites*. Hampshire, Burlington: Ashgate.
- Sonnert, G., G. Holton. 1996. „Career patterns of women and men in the sciences.“ *American Scientist* 84 (1): 63–71.
- Stalford, H. 2005. „Parenting, Care and Mobility in the EU. Issues facing migrant scientists.“ *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 18 (3): 361–368.
- Szczepaniková, A. 2006. „Migrace jako „genderovaný“ a „genderující“ proces: stručný přehled literatury a nástin budoucího výzkumu“ [online]. *Migrace online* [cit. 1. 9. 2007]. Dostupné z WWW: <http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/Migration_as_Gendered_and_Gendering_Process_CZE_final.pdf>.
- Thrift, N. 1996. *Spatial Formations*. London: Sage.
- Uteng, T.P., T. Creswell (eds.). 2008. *Gendered Mobilites*. Hampshire, Burlington: Ashgate.
- Wennerås C., A. Wold. 1997. „Nepotism and Sexism in Peer Review.“ *Nature* 387: 341–343.
- Xie, Y., K.A. Schauman. 2003. *Women in Science. Career Processes and Outcomes*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.

Vědkyně mezi dvěma mlýnskými kameny: o podmínkách kombinace pracovního života a rodičovství ve vědecké profesi

Marta Vohlídalová

Jak jsme již ukázaly v úvodní kapitole, ženám se stále nedaří pronikat do vedoucích a rozhodovacích pozic ve vědě a výzkumu. Některé teorie, které tuto disproporci vysvětlují, se věnují konfliktu pracovních a rodičovských rolí a neslučitelnosti výkonu vědecké profese s rodičovstvím (Mason, Gulden 2004). Mateřská role a případné kariérní přestávky spojené s rodičovstvím znevýhodňují ženy při budování (nejen) vědecké kariéry (Acker, Armenti 2004, Harley 2003, Bagilhole 2002). V současné době je tato skutečnost zasazována do konceptu genderové kultury akademické sféry (Acker, Webber 2009, Harley 2003, Bagilhole 2002), podle něhož představují akademické instituce prostor nekompatibilní s životní zkušeností velké části žen. Podle těchto přístupů akademické prostředí ženy vylučuje, protože je konstruováno na základě kariérního modelu, který předpokládá dokonale mobilního a flexibilního pracovníka, jenž je ochoten věnovat práci veškerý čas, nemá pečovatelské závazky v soukromé sféře a který buduje svou pracovní kariéru bez delších pauz a přerušení (Bagilhole 2002, Mason, Gulden 2004). Tedy modelu, který odpovídá zejména tradičnímu mužskému průběhu pracovní dráhy a který je zpravidla v rozporu s mateřstvím, případně aktivním otcovstvím (tedy otcovstvím, které se neomezuje pouze na živitelskou roli).

Podmínky nastavení vědeckých institucí v kontextu nastavení rodinných politik, ale i genderových vztahů ve společnosti, mohou vést k volbě specifických životních strategií. Naznačují to například i zahraniční výzkumy, které ukazují, že zejména u žen ve významnějších akademických pozicích je vyšší pravděpodobnost, že zůstanou svobodné a bezdětné a že častěji než muži-vědci bývají také rozvedené (Mason, Gulden 2004: 100, Stephan, Kassiss 1997: 58). Tento trend přitom částečně dokládají i česká data, podle nichž vykazují vědkyně vyšší míru bezdětnosti než jiné skupiny žen (Hašková 2009).

Ne všechny vědkyně jsou však ochotny zvolit buď práci, nebo mateřství a řada z nich se různými způsoby snaží kombinovat oboje. Je přitom zřejmé, že právě ženy na svých bedrech stále nesou větší část „nákladů“ rodičovství než muži, a v českém kontextu obzvláště platí, že rodičovství ovlivňuje ženské pracovní a kariérní vyhlídky mnohem výrazněji než mužské (Dudová,

Hašková, Maříková 2010). Při zkoumání postavení žen v české vědě je proto třeba věnovat pozornost také podmínkám, které mají vědci a vědkyně pro kombinaci pracovního života a rodičovství, a také tomu, jak tyto podmínky reflektují.

V této kapitole se zaměřuji na tři klíčové oblasti, které ovlivňují možnosti kombinovat pracovní život a rodičovství: za prvé, nastavení vědeckého pracovního prostředí, za druhé, institucionální podmínky a normy rodičovství, především mateřství a za třetí, genderové ideologie partnerství. Přestože jsou tyto aspekty v textu pojímány odděleně, úzce spolu souvisejí a společně vymezují epistemické životní prostory vědců-rodičů. Dělbou genderových rolí v páru nelze chápat jako nezávislou na podmínkách nastavení pracovního trhu, rodinné politiky a institucionální péče o děti či norem rodičovství. Nastavení institucí přitom ovlivňuje hodnoty, normy a praxe ve společnosti, ale také naopak – hodnoty, normy a praxe ovlivňují samotné instituce (Thelen 2003).

V kvalitativní analýze vycházím z rozhovorů se 16 akademickými páry, v nichž oba partneři pracují ve vědě, výzkumu nebo působí na vysoké škole. Přestože v ČR nejsou k dispozici kvantitativní data, která by tuto skupinu mapovala, zahraniční studie ukazují, že nezanedbatelná část vědkyň žije ve dvoukariérních partnerstvích s vědci, případně s muži, kteří se věnují jiné než vědecké kariéře (Schiebinger et al. 2008, Wolf-Wendel, Twombly, Rice 2003, Loeb 1997 aj.). Podle současné americké studie dvoukariérních akademických párů má 34 % mužů a 40 % žen působících na prestižních amerických vysokých školách v pozicích vyučujících nebo výzkumníků za partnera akademika či akademičku (Schiebinger et al. 2008). Vzhledem k povaze a náročnosti vědecké práce se dvoukariérní akademická partnerství stávají polem, v němž jsou více než jinde patrné střetávající se protichůdné tlaky pracovního trhu a soukromého života a kde ještě zřetelněji než u jiných párů vystupují do popředí problémy kombinace pracovního života a rodičovství ve vědecké profesi.

Rozhovory, které byly prováděny formou tzv. společného interview, tedy rozhovoru vedeného s oběma partnery najednou (Allan 1980), zachycovaly vědce a vědkyně různých generací v různých životních stádiích – od mladých doktorandů na začátku vědecké kariéry přes již zavedené vědce a vědkyně na vrcholu pracovních kariér až po lidi, kteří svou vědeckou kariéru pomalu ukončují a jejichž děti již dospěly a založily vlastní rodinu.⁴⁴ Pokud jde o zastoupené obory, rozhovory pokrývaly vědce a vědkyně působící v přírodních/technických a humanitních/společenských vědách.⁴⁵

44 Všechny páry, které se rozhovorů zúčastnily, měly děti.

45 Dále pouze přírodní a humanitní vědy.

Nastavení vědeckého pracovního prostředí a ideál špičkové vědecké kariéry

Rozhovory naznačily, že se vědci a vědkyně silně identifikují s představou vědy jako profese, která ve svém důsledku není příliš slučitelná s mateřstvím a aktivním otcovstvím. Jak ukazuje také kapitola věnující se plánům začínajících vědců a vědkyň Marcely Linkové a Kateřiny Cidlinské, představy vědců a vědkyň o ideální vědecké kariéře charakterizuje zejména přesvědčení, že vědě je třeba věnovat veškerý čas a že vědeckou kariéru je třeba budovat bez delších kariéerních pauz a přerušení. Problematika kombinace práce a rodičovství ve vědě je však zároveň značně individualizována a banalizována.

O časové rozpínavosti práce

Vědecká práce vystupuje v rozhovorech s vědci a vědkyněmi všech generací jako činnost, kterou je třeba vykonávat s velkým úsilím a které je třeba věnovat maximum času. Jak uvedl jeden z vědců: „*Být vědcem znamená pracovat na 200 %*“ (Karel, přírodní vědy, starší generace⁴⁶). Tato představa výkonu vědecké práce přitom v rozhovorech vystupuje jako určitá norma (zdánlivě genderově neutrální), jako určitý předpoklad, který podle vědců a vědkyň podmiňuje tu pravou vědeckou kariéru. Tento způsob konstrukce vědecké profese s sebou však nese řadu negativ – pocity permanentního stresu a vyčerpání a problémy v případě kombinace práce a rodičovství.

Přetíženost prací patřila k jedné z nejméně nasycených kategorií analýzy a prolínala se všemi rozhovory bez výjimky. Věda vystupuje ve vyprávění lidí jako činnost, která nemá konce, a to nejen v rovině praxe (tj. jak je praktikována samotnými vědci a vědkyněmi), ale i v rovině ideologií a norem (tedy představ o tom, jak vypadá správná vědecká práce). Vědecká práce je líčena jako činnost, která kolonizuje veškerý pracovní i soukromý čas a má tendenci se nekontrolovatelně rozpínat. Naznačují to i odpovědi manželů Radima a Romany na otázku, jaká jsou podle nich negativa vědecké práce. Oba hovořili o vytěsňování volného času na úkor práce:

46 Všechna jména vědců a vědkyň jsou pseudonymy. Křestní jména začínající od stejného písmene označují pár (manžele či partnery). U rozhovorů uvádím jako součást kontextu nejen obor – tj. humanitní vědy (tedy humanitní či společenské) nebo přírodní vědy (tj. přírodní či technické vědy), ale také informace o generaci, k níž daný vědec či vědkyně náleží. Označení „mladá generace“ zahrnuje vědce a vědkyně do věku cca 40 let, „střední generace“ vědce a vědkyně do věku cca 65 let a „starší generace“ zahrnuje vědce a vědkyně starší 65 let, případně ty, kteří jsou již v důchodu. Skutečnost, že citace označují jednotlivými jmény, neznamená, že bych chtěla výpovědi vědců a vědkyň individualizovat. Tyto výpovědi jsou naopak vybírány tak, aby ilustrovaly vždy širší trend či typický znak dané skupiny.

„... ta odborná činnost splývá s celkovým časem a vlastně se do něj neustále vnucuje. Pak chybí chvíle, které by měl člověk jenom sám pro sebe.“ (Radim, humanitní vědy, starší generace)

Romana pak reflektovala rozpínavost vědecké práce v podobě zdánlivě neviditelných činností, které tato profese implicitně předpokládá a vyžaduje a které se jakoby automaticky přesouvají do oblasti soukromého času – příkladem je potřeba neustálého sebevzdělávání se. Romana tak, obdobně jako řada dalších vědců a vědkyní, hovořila o pocitu neustálé obavy z toho, že jí něco uniká, že něco nestíhá, že stále něco dohání.

„Souhlasím s tím, že **člověk nemá v zásadě pořádně čas, kdy by si řekl: Tak a mám prázdniny!** Máte totiž pocit, že musíte neustále odborně růst a že si musíte přečíst to a ono, ale **současně si uvědomujete, že vám něco neustále uniká.**“ (Romana, přírodní vědy, starší generace)

Řada vědců přitom podle svých slov denně zažívá pocity napětí, stresu a vyčerpání. Například Alexandr, který kromě vědecké práce učí na několika vysokých školách mimo město, kde s rodinou bydlí (mj. i z ekonomických důvodů), o sobě hovořil jako o „štvanci“.

„Já mám bohužel pocit, že **pořád nestíhám. Zejména ten loňský rok jsem se permanentně cítil štvancem.**“ (Alexandr, humanitní vědy, střední generace)

K podobným výsledkům přitom docházejí i zahraniční výzkumy, podle kterých je rozpínání práce na úkor soukromého času ve vědecké profesi spojeno s vysokou mírou pocíťovaného stresu v oblastech práce i soukromého a rodinného života (Waters, Barodoel 2006), který zažívají zejména ženy (Mason, Gulden 2004, Austin, Milem 1997, Heckmann et al. 1977). Právě na bedra žen je totiž často nakládána téměř veškerá zodpovědnost za péči o děti a domácnost, což je v profesi, která má tendenci pohlcovat značnou část soukromého času, znevýhodňuje. V rozhovoru tuto skutečnost reflektovala například Silvie, která podobně jako jiní vědci a vědkyně hovořila o pocitech stresu a nestíhání, které jsou podle ní mateřstvím ještě umocňovány:

„Žena, když chce zůstat pracovat ve vědě, to má těžké. Když začínáte, potřebujete toho hrozně moc nastudovat, spoustu věcí ještě nevíte, všichni ti zkušenější, starší toho vědí víc. **Neustále tedy něco doháníte a do toho se vám rodí děti a máte pořád pocit, že něco nestíháte. (...) Takže mám vlastně celý život pocit, že něco nestíhám.**“ (Silvie, přírodní vědy, starší generace)

Velká míra zažívaného stresu souvisí s vysokými počty odpracovaných hodin a přesčasů, které jsou ve vědecké profesi něčím zcela běžným. Vědci a vědkyně v rozhovorech odhadovali svou průměrnou pracovní dobu nejčastěji v rozmezí mezi 10–12 hodinami denně. V rozhovorech se objevovaly praktiky, kdy lidé, kteří působí na univerzitách a přes den jsou zahlceni učením, dělají tu „skutečnou“ vědu až večer po pracovní době, případně o víkendech či dovolených, protože pouze tehdy je nikdo neruší a mají klid na práci. Někteří si berou dovolenou na to, aby mohli v klidu psát publikace, skripta nebo dělat jinou s prací spojenou činnost, na kterou v pracovní době nemají čas. Dochází zde tedy ke značnému smazávání a rozostřování hranic mezi soukromým a pracovním časem v neprospěch volného času.

Jak již bylo řečeno výše, dlouhé pracovní hodiny a práce přesčas nejsou pouze praxí, která by byla motivována jen ekonomickými zájmy vědců a vědkyň (byť někteří z nich hovořili v rozhovorech o potřebě „honby za granty“ nebo nutnosti učit na několika školách, aby byli schopni zajistit si dostatečný příjem), ale jde také o určitou normu, která je spojena s představami o správném výkonu vědecké práce, o nedílnou součást étosu vědecké profese, s níž se vědci a vědkyně plně identifikují. Naznačuje to i skutečnost, že vědci a vědkyně považují absolutní oddanost vědě, se kterou souvisí i práce přesčas, o víkendech a dovolených, za něco, co je normální, běžné, samozřejmé, případně nutné, aby se věda dělala kvalitně, jak naznačuje například Ivo:

„Nosíme si samozřejmě práci domů, což asi dělají všichni vědci. Já myslím, že se to jinak nedá. Věda je práce, která se buď dělá s plným nasazením, nebo to nemá smysl.“ (Ivo, přírodní vědy, mladá generace)

Potvrzuje to i pobavená reakce Karla na otázku, zda pracuje přesčas:
„No jéje! [směje se]. Vědecký pracovník nemá omezenou pracovní dobu, takže v rámci možností se dělají věci doma, o víkendech, na dovolené a tak dál.“ (Karel, přírodní vědy, starší generace)

S konstrukcí vědecké profese jako zaměstnání, které je třeba vykonávat na 200 %, souvisí i značně ambivalentní vnímání částečných úvazků ve vědě. Zejména vědkyně je v rozhovorech mnohdy chápaly pozitivně a přijímaly je jako ideální nástroj, který umožňuje postupné začlenění zpět do pracovního procesu po narození dítěte.⁴⁷ Částečné úvazky ve vědě byly však v rozho-

⁴⁷ Rodiči v ČR jsou částečné úvazky využívány jen minimálně (Křížková, Vohlídalová 2009). Na částečný úvazek pracovala v ČR v roce 2010 pouze 4 % zaměstnanců – 1,9 % mužů a 6,5 % žen (podle dat OECD, které jako částečný úvazek považují zaměstnání na méně než 30 hodin týdně). Pro srovnání, ve Francii dosahuje tento ukazatel hodnoty 13,6 %, ve Německu 21,7 % a v Holandsku dokonce 37,1 %. Důvody nízkého

vorech zároveň spojeny i s jistými předsudky. Tato forma zaměstnání totiž narušuje představu vědce, který je zcela oddán vědě a který jí věnuje veškerý svůj čas. Objevuje se názor, že na částečný úvazek se kvalitní, špičková věda dělat nedá. Podle Ondřeje, mladého vědce z oboru přírodních věd, vědu „...normální člověk nemůže dělat naplno na poloviční úvazek“. Podle Olgy nelze na částečný úvazek vést tým ani připravit kvalitní publikace. V této perspektivě tedy vědec, nebo spíše vědkyně, pracující na částečný úvazek, nemůže vykonávat excelentní vědu, a to bez ohledu na jeho/její osobní a profesní kvality:⁴⁸

„Na padesát procent úvazku se nestvoří rozumné publikace a nestačí to ani na to, aby zůstala funkční skupina.“ (Olga, přírodní vědy, mladá generace)

V souvislosti s velkou časovou náročností vědecké profese (tj. tím, jak je tato profese vědci a vědkyněmi chápána, praktikována a konstruována), je rodičovství často popisováno jako něco, co je a priori v konfliktu s budováním excelentní vědecké kariéry. Tento problém přitom reflektovali jak vědci, tak vědkyně. Někteří z nich považovali rodičovství za důvod pro nutné zpomalení pracovního tempa a omezení času, který věnují vědě, a to buď na straně ženy, nebo na straně obou partnerů. Rodiče malých dětí jsou tak tímto způsobem opět vylučováni z definice špičkových vědců a vědkyň.

Podobný názor zastává například Jiří, který absolvoval stáž na prestižní zahraniční instituci. Panovala tam pracovní kultura, v rámci které všichni kolegové a kolegyně trávili veškerý svůj čas v práci, nikdo z nich však neměl rodinu a děti. Jiří došel ke zjištění, že takový život by mu nevyhovoval. Po třech letech se mimo jiné i kvůli tomu vrátil zpět do České republiky. Zpětně tento zahraniční pobyt hodnotil jako velice vyčerpávající. Na základě svých zahraničních zkušeností chápe Jiří bezdětnost a život bez partnerky jako nutnou daň za vrcholnou vědeckou kariéru.⁴⁹

„Oni všichni ti lidé byli samozřejmě velice úspěšní, publikovali v nejlepších žurnálech – v Nature, v Science, v Cell. Byla to opravdu vynikající laboratoř. Já jsem ale velice dobře věděl, jakou to nese daň. Viděl jsem, že když chce mít člo-

rozšíření částečných úvazků v ČR jsou různé – od neochoty zaměstnavatelů takové formy práce nabízet přes nízkou úroveň mezd a nevhodnost řady částečných úvazků až po historickou tradici ženské práce na plný úvazek (Formánková, Dudová, Vohlídalová 2011).

48 Otázkou zůstává i výhodnost částečných úvazků v profesi, která má tendenci kolonizovat veškerý volný čas. Dosavadní výzkumy, které byly v ČR provedeny, ukazují, že částečné úvazky obecně nejsou příliš výhodné, protože tato práce bývá ohodnocena vzhledem k odvedenému množství práce hůře než práce na plný úvazek (Fischlová 2005, Formánková, Dudová, Vohlídalová 2011).

49 Dodejme však, že navzdory těmto proklamacím to v každodenní realitě akademických párů byly většínou ženy (nikoliv muži), kdo po narození dětí zpomaloval své pracovní tempo.

věk rodinu, ženu a děti, nemůže trávit veškerý svůj čas v práci.“ (Jiří, přírodní vědy, střední generace)

Nejen vrcholnou světovou vědu, o níž hovořil Jiří, ale také „běžnou“ vědu provozovanou na českých vědeckých institucích však vidí někteří vědci a vědkyně v přímém konfliktu s mateřstvím. Hana, mladá vědkyně v oboru přírodních věd, kvůli časové rozpínavosti vědecké profese uvažovala o odchodu z vědy. V souvislosti s narozením dcery přemýšlela o tom, že po rodičovské odejde do komerčního sektoru, kde na rozdíl od představ velké části začínajících vědců a vědkyň (viz kapitola Marcely Linkové a Kateřiny Cidlinské) očekává jasně danou pracovní dobu, která jí podle jejího názoru bude přinášet lepší podmínky pro kombinaci práce a rodičovství.

„Pro mě by ale možná byla lepší taková ta klasická práce, kam přijdu, budu tam osm a půl hodiny a půjdu domů. Člověk má pak určitou jistotu, že už po něm nikdo nebude nic chtít, a když přijde domů, bude mít čas na domácnost a rodinu. Myslím, že to bude klidnější, než pořád myslet na to, že jsem ještě něco neudělala, že mi ještě hoří tamhle ten termín a tohle musím dopsat a támhle to bych měla udělat. To pro mě není moc příjemné.“ (Hana, přírodní vědy, mladá generace)

Starší generace vědců a vědkyň se přitom v rozhovorech shodovala, že v souvislosti s proměnami současné vědy se vědecké prostředí (nejen) v České republice stává stále méně vstřícné k potřebám lidí kombinovat pracovní život a rodičovství. Přestože mnohým vědcům a vědkyním starší generace komunistický režim značně zkomplikoval jejich profesní dráhu (často byli diskriminováni v přístupu na VŠ, měli značně ztížené podmínky vědecké mobility, nemohli si svobodně vybrat obor apod.), shodovali se většinou na tom, že v dnešní době se pracovní podmínky ve vědě zhoršují. Všimají si zejména zvyšujícího se tlaku na výkonnost a zásluhovost, na potřebu „honit granty“ a vykazovat publikace. V rozhovorech se staršími vědci a vědkyněmi se objevují někdy až idylické vzpomínky na dobu před rokem 1989, kterou někteří označují za dobu, kdy „jsme vědu dělali dobrovolně a s láskou, nebyl na nás vyvíjen žádný tlak“ (Kristýna, přírodní vědy, starší generace). Zatímco dříve byla podle nich věda spíše posláním, dnes se podle jejich názoru stává tvrdým byznysem, který charakterizuje dravé prostředí a enormní konkurence. Podle Karla „... není na pracovišti taková legrace, jako bývala“ (Karel, přírodní vědy, starší generace) a Radim hodnotí současné trendy ve vědě dokonce jako „patologické“:

„...dnes je patrný strašný vzrůst soutěže a konkurence ve vědě (...), co se za poslední léta zůstřeje. Ty různé systémy hodnocení, které se teď vnucují, to dál

ještě posilují a dochází až k patologickým situacím.“ (Radim, humanitní vědy, starší generace).

Arlie Hochschild označila situaci, v níž se nacházejí vědci a vědkyně, termínem „time-bind“ (časově bezvýchoďná situace), který vystihuje stav, kdy se neustále zvyšuje čas, který lidé věnují práci, na úkor času, který by si přáli věnovat sami sobě nebo svým blízkým či dětem (Hochschild 1997: 6–14). Důvodem je podle Hochschild skutečnost, že práce se stala v západní kultuře ústřední hodnotou, které se podřizuje všechno ostatní, včetně soukromého života, jenž je prací zároveň stále více kolonizován. Rozhovory s vědci a vědkyněmi přitom naznačují, že právě ve vědecké profesi je tato tendence velice jasně zřetelná. Právě s vědeckou prací je totiž velice silně spojena etika maximálního pracovního nasazení a neomezené pracovní doby, která je v potenciálním konfliktu s aktivním rodičovstvím.

O kontinuitě vědecké dráhy

Vedle časové rozpínavosti je dalším prvkem vědecké práce, který ji vymezuje vůči mateřství, norma kontinuity a linearitě vědecké pracovní dráhy. V představách vědců a vědkyň o té pravé vědecké kariéře dominuje model lineární pracovní dráhy, která není přerušována delšími přestávkami na rodičovství. Jak ale upozorňují autorky Acker a Webber (2009), lineární model pracovní dráhy neodpovídá životní zkušenosti velké části žen.

Mateřství, které je v našem kulturním kontextu spojováno s kariérní přestávkou v délce několika let, je v rozhovorech často popisováno jako významný hendikep na cestě vědeckou kariérou. Někteří vědci a vědkyně používají v rozhovorech v souvislosti s vědkyněmi, které se rozhodnou pro delší kariérní přestávku na rodičovství, vazby jako „plýtvání lidským potenciálem“, „ztráta talentů“ apod. O delší kariérní přestávce panuje představa, že ji žena nemůže nikdy dohnat. Dlouhá kariérní přestávka podle vědců a vědkyň nutně zpomaluje ženskou kariéru a vylučuje se například s průnikem do vedoucích pozic nebo s možností ustavit vlastní výzkumný tým. Do určité míry o tom vypovídá i Olga, která byla s dětmi v domácnosti přes pět let a v současnosti se na malý úvazek vrací zpět do práce. V souvislosti se svou kariérní přestávkou v rozhovoru uvažovala nad svým dalším pracovním uplatněním a kriticky zvažovala své možnosti:

„Já nebudu vedoucí vědecký pracovník, pravděpodobně nikdy nebudu vést žádný vědecký tým. Ale vrátit se do práce, abych byla k něčemu platná, můžu i po pěti letech.“ (Olga, přírodní vědy, mladá generace)

Co znamená v představách vědců a vědkyň „zůstat s dětmi příliš dlouho doma“? Nejčastěji se vymezovali vůči klasické podobě rodičovské dovolené, kdy žena zůstává s dítětem v domácnosti alespoň tři roky po jeho narození – tedy modelu, který v současné době významně podporují obecné společenské normy mateřství i nastavení současného českého systému rodinné politiky (Maříková 2008, Hašková 2011). Většina vědkyň se přitom snažila o rychlejší návrat zpět do zaměstnání než za „standardní“ tři roky, byť ne všem se to podařilo.

Přestože si vědci a vědkyně v rozhovorech všímali nevyhovujících institucionálních podmínek (např. nedostatku školek a jeslí) a jejich zhoršování po roce 1989, nebo obecného hodnotového ladění společnosti, které od žen očekává, že zůstanou dlouhou dobu s dětmi v domácnosti, otázka rychlého návratu matek z rodičovské zpět do zaměstnání byla často zjednodušována na problém vlastní volby a vlastních preferencí. V rozhovorech bylo možné se setkat i s určitou formou viktimizace žen, které si zvolí jinou cestu než rychlý návrat zpět do práce. Takové ženy jsou pak v očích vědců a vědkyň stigmatizovány – jsou konstruovány jako ty, které nemají dostatečnou pracovní motivaci, morálku a ambice. Podle Dalibora je odchod ženy na dlouhou rodičovskou například důkazem toho, že taková žena není a ani nemůže být „špičkovým vědcem“, a to i přesto, že si Dalibor uvědomuje značné bariéry zdejšího systému.

*„Snažit se jít po kratší době do práce je tady poměrně velký problém. Ale zároveň si taky myslím, že **špičkový vědec nezůstane tři roky doma na mateřské, protože jinak není špičkový vědec. Nemá, jak se říká, drive.** Kdyby ho měl, nezůstal by tři roky doma. Musí se snažit nějak obejít handicap našeho systému, který je ale bohužel kladený na ženy.“* (Dalibor, přírodní vědy, mladá generace).

Některé vědkyně si všímaly i negativních dopadů současných systémů hodnocení vědy, které kladou důraz na kontinuální produktivitu vědecké práce, a proto a priori vylučují ženy, které chtějí mít děti a plně se jim věnovat v prvních letech jejich života. Jako jedna z mála tento fenomén reflektovala Edita, která uvedla, že kariérní řády, systémy hodnocení vědecké práce, ale ani grantový systém s mateřstvím a kariérními přestávkami téměř nepočítají, což má za následek znevýhodnění matek-vědkyň a symbolické vylučování mateřství ze života excelentních vědkyň:

*„...mateřství mělo negativní vliv na kariéru už dříve. Po několika letech se lidé obvykle posunovali do vyšší platové kategorie, ale **kdo byl na mateřské, ty***

roky ztratil. Vždycky jsem byla platově za svými mužskými kolegy-vrstevníky. (...) Řekla bych, že teď je situace horší v tom, že je velký tlak na publikace. Když někdo bude mít rodinu a bude se starat o děti a nebude mít dostačkový počet publikací, dalším konkurzem neprojde a musí odejít. Taký si myslím, že se těžko žádá o granty, když mladé matky odejdou na mateřskou dovolenou a vypadnou na nějakou dobu z toho kolotoče.“ (Edita, přírodní vědy, starší generace)

Životní a pracovní dráha žen, která v případě rodičovství obvykle vyžaduje určité kariérní přestávky, tedy naráží na ideál zdánlivě genderově neutrální lineární a nepřerušované akademické dráhy, který odpovídá spíše tradičnímu mužskému modelu organizace pracovní dráhy (Acker, Webber 2009: 490). Výsledkem je pak permanentní napětí mezi životními drahami těch, kteří se od tohoto dominantního modelu odlišují, a podmínkami organizací, v nichž tito lidé pracují. Výzkumy provedené na matkách-akademičkách dokládají například vysokou úroveň pociťovaného stresu, nedostatku spánku a pocitu permanentního vyčerpání (Ward, Wolf-Wendel 2004: 245). Ukázalo se však, že ve většině rozhovorů byly principy hodnocení vědy vědci a vědkyněmi nahlíženy jako neutrální, jako systémy, které pracují výhradně s meritokratickými principy a neberou v potaz, zda někdo je nebo není rodičem, zda někdo absolvoval kariérní přestávky na rodičovství nebo ne, jak uvedl například Erik:

„Dneska, když nemáte výsledky, musíte z vědy ven. Tedy aspoň u nás v ústavu to tak je.“ (Erik, přírodní vědy, starší generace)

Je však zřejmé, že tyto politiky hodnocení mají významný genderový kontext.

Individualizace a banalizace problému kombinace práce a rodičovství ve vědecké profesi

Problém kombinace práce a rodičovství je v rozhovorech s vědci a vědkyněmi často banalizován a individualizován. Až na několik výjimek byl problém kombinace práce a rodičovství redukován na úroveň individuálního problému, který se dá snadno vyřešit efektivní organizací pracovního času, případně *pomáhajícím* manželem (zdůrazňuji *pomáhajícím*, protože péče o děti je mnoha páry chápána jako zodpovědnost ženy), případně dostupností (většinou univerzitních či ústavních) škošek a jeslí. Jako spásné řešení kombinace práce a rodiny je pak vyzdvižována flexibilita vědecké práce.

Přestože řada vědkyň a vědců hodnotila flexibilitu práce ve vztahu k možnostem kombinace práce a péče o malé děti pozitivně, v rozhovorech se objevil

značný rozpor, na který ve své kapitole poukazují i Marcela Linková a Kateřina Cidlinská a zmiňují ho i další studie provedené v českém prostředí (Garforth, Červinková 2009). Vědecké prostředí je sice často konstruováno jako místo, kde není prostor pro rodičovství z důvodu enormní časové náročnosti práce, kde se běžně pracuje 10–12 hodin denně, včetně víkendů, a kde nelze přerušit práci na delší dobu. Na druhou stranu je však totéž prostředí líčeno jako flexibilní a tedy i automaticky přátelské k rodině a rodičovství a vstřícné k potřebám matek malých dětí kombinovat práci a péči. Je však třeba si uvědomit, že flexibilita nemůže být v kontextu vědecké profese, jejíž odvrácenou stranou je rozpínání práce do nesociálních pracovních hodin, všelékem. Flexibilita totiž ve skutečnosti znamená orientaci na výsledek, který člověk tak jako tak musí odvést (Garforth, Červinková 2009: 212–213). Časová flexibilita proto nemůže být sama o sobě bez dalších opatření chápána jako spásné řešení problému kombinace práce a rodičovství ve vědě, protože v tomto kontextu může naopak ještě umocňovat pojetí práce jako nikdy nekončícího procesu (Garforth, Červinková 2009: 213), který se přelévá do nočních hodin, dnů volna a dovolených, často na úkor odpočinku, jak uvádí například Norbert:

„Tady je to v tomto ohledu poměrně velmi tolerantní systém. (...) Čas strávený s dětmi se dal kompenzovat třeba nočními pokusy.“ (Norbert, přírodní vědy, střední generace)

Tato argumentace, která se v rozhovorech objevila u některých vědců a vědkyň, však zlehčuje roli strukturálních omezení a pozornost naopak přesunuje k individuální rovině – tedy (ne)schopnostem a kvalitám dotyčných vědkyň. Vše se pak rámuje diskurzem o zdánlivě genderově neutrálních meritokratických principech hodnocení vědecké práce. Zodpovědnost za řešení konfliktu mezi prací a rodičovstvím a dopady těchto problémů zejména na ženské pracovní kariéry se tak přesouvají na bedra samotných žen.

„Dneska je to všechno o tom, jak je člověk schopný. Když je žena schopná, chytrá a udělá kus dobré práce, vedoucímu je jedno, kdy a jak to udělá. Může si to částečně psát nebo zpracovávat doma, když chce. Je to jen o tom výsledku!“ (Nina, přírodní vědy, střední generace)

Nastavení rodinné politiky a normy mateřství

Chování rodičů a jejich strategie v oblasti kombinace práce a mateřství přitom nelze nahlížet jako přímý odraz jejich svobodné volby (jak tvrdí např.

Hakim 2000, 2006). Jejich volby jsou výrazně ovlivněny institucionálním nastavením a společenskými podmínkami a hodnotami. Jejich strategie je proto třeba vnímat v kontextu kulturních a institucionálních faktorů a bariér, které jejich volby omezují a směřují (Hašková 2011, Crompton, Harris 1998a, 1998b, Crompton, Lyonette 2005). V tomto kontextu lze přitom rozlišit mezi *bariérami vnějšími*, tj. omezením na straně nastavení rodinné politiky, dostupnosti nerodinné péče o děti, případě podmínek na pracovním trhu,⁵⁰ a *bariérami vnitřními*, tj. normami a představami o tom, jaké řešení kombinace práce a rodičovství je správné pro matku a pro dítě (Hašková 2011).

Bariéry vnější – nastavení rodinné politiky

Řada studií, které byly v posledních letech provedeny na téma kombinace práce a rodičovství, poukazují na poměrně zřetelné, tzv. *refamilializační* tendence v české rodinné politice, ale také v dalších zemích střední a východní Evropy (Hašková 2011, 2007; Saxonberg, Sirovátka 2006, Szlezewa, Polakowski 2008 aj.). Postupně se prodlužuje doba, po kterou zůstávají ženy s dětmi v domácnosti, těžiště péče o malé děti se stále více přesouvá z veřejných institucí na rodiny (zvláště pak matky, případně babičky) a snižuje se naopak podíl dětí využívajících zařízení předškolní institucionální péče (Hašková 2011: 46). Tento trend zřetelně potvrzují následující data týkající se průměrné doby, po kterou ženy zůstávají s malými dětmi v domácnosti: zatímco s dětmi, které byly narozeny do roku 1974, zůstávaly jejich matky v domácnosti nejčastěji do jednoho (39 %) nebo dvou let jejich věku (37 %), od poloviny 70. let je patrný trend pomalého prodlužování této doby. V 90. letech se ustálil model tříleté rodičovské, který převažuje dodnes (se 44 % dětí narozených po roce 2000 zůstávaly jejich matky v domácnosti 3 roky). Poměrně častý je však v současné době i delší než tříletý pobyt s dítětem v domácnosti, který se týká více než čtvrtiny (27 %) dětí narozených po roce 2000 (Hašková 2011: 43–44⁵¹). Jak se ale ukazuje, delší než tříletá varianta rodičovské bývá poměrně často nedobrovolnou „volbou“ – velký podíl žen, které si ji „vybraly“ totiž zdůvodňují svou volbu buď tím, že neměly jinou možnost,⁵² případně že se jim nepodařilo umístit dítě do školky (Hašková 2011).

50 Podmínkám na pracovním trhu – konkrétně ve vědecké profesi jsem se věnovala v předchozí podkapitole.

51 Data pocházejí z výběrového šetření Životní dráhy 2010, výzkum realizovalo oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i.

52 Některým skupinám žen, které nebyly nemocensky pojištěny a nemají tedy nárok na mateřskou, bylo znemožněno volit kratší než čtyřletou variantu rodičovské (Dudová 2008). Toto omezení se přitom velice silně dotýká vysokoškolaček i mladých začínajících vědkyň a doktorandek.

„Socialistická“ rodinná politika se od poloviny 60. let a zejména pak v 70. letech zaměřila na postupné prodloužování doby, po kterou mohly matky pečující o děti zůstat s dětmi v domácnosti, což se odrazilo i ve výše uvedených statistikách (od 70. let došlo k postupnému prodloužení mateřské dovolené spojené s pobíráním mateřského příspěvku do jednoho a postupně až do dvou let věku dítěte) (Hašková, Maříková, Uhde 2009). Zároveň však byla rozšiřována síť veřejných zařízení péče o děti, a to jak školky, tak jeslí. Po roce 1989 však došlo k určitému zlomu a značnému prohloubení refamilializačního trendu. Začaly se objevovat výraznější tendence vytlačit ženy a matky malých dětí z pracovního trhu do domácnosti. Vysoká ženská zaměstnanost byla přehodnocena jako něco nepřírozeného a společenská atmosféra glorifikující neoliberalismus⁵³ začala zdůrazňovat právo matek na volbu nepracovat (Křížková, Vohlídalová 2009). V důsledku radikálního poklesu porodnosti a také v souladu s tehdejší rétorikou, která jesle odsoudila jako komunistický relikv škodící dětem, začalo docházet k masivnímu rušení jeslí (Dudová, Hašková 2010). V 90. letech pak došlo k prodloužení možnosti pobírání rodičovského příspěvku až do 4 let věku dítěte, aniž by však byla prodloužena ochrana pracovního místa ženy (nedošlo tedy k prodloužení rodičovské „dovolené“, pouze k prodloužení pobírání rodičovského příspěvku). Téměř univerzální normou, s níž začaly pracovat veřejné politiky a podle níž byla nastavena zařízení péče o děti, se stala matka, která zůstává s dětmi v domácnosti na plný úvazek až do jejich 3 let věku. Výrazněji pak tento trend nenarušila ani reforma v podobě tzv. vícerychlostní rodičovské „dovolené“, která vstoupila v platnost na začátku roku 2008. Ta sice slibovala, že ženám umožní svobodnou volbu délky rodičovské v rozmezí dvou, tří, nebo čtyř let, v reálu se však ukazuje, že možnost volby (zejména nejkratší dvouleté varianty, kterou by v mnoha případech uvítaly právě vědkyně mladší generace) zůstala pro řadu žen pouze hypotetickou. Důvodem jsou legislativní omezení, která se váží k volbě délky rodičovské⁵⁴, především pak ale nedostupnost (a to jak fyzická, tak finanční) nerodinné a institucionální péče o malé děti v ČR (Dudová 2008). Zkrácená podoba rodičovské dovolené se tak z ekonomického hlediska vyplatí pouze ženám s výrazně nadprůměrnými příjmy (Jahoda, Šinkyříková 2011), případně těm, které mají prarodiče

53 V 90. letech docházelo k velice úzkému sepětí genderově konzervativního a neoliberálního myšlení. Pro ilustraci, např. jedním z doporučení Světové banky pro hladký přechod ČSR na tržní ekonomiku a redukcí rizika nezaměstnanosti bylo i snížení participace žen na trhu práce (Víšek 2006). Vysoká míra ženské zaměstnanosti začala být nahlížena jako něco nenormálního a špatného a začalo být zdůrazňováno právo ženy nepracovat (Křížková, Vohlídalová 2009).

54 Znevýhodněny jsou např. ženy s nižšími příjmy, které nemají nárok volit nejkratší dvouletou variantu, což mohou negativně pocítit zejména doktorandky, které získávají část svých příjmů ze stipendií, která se však do požadovaného finančního limitu nezapočítávají.

ochotné děti hlídat. Pro řadu vědkyň se tak zkrácená varianta pobírání rodičovského příspěvku stává něčím zcela nedostupným.

Nedostatek zařízení péče o děti je v České republice skutečně palčivým problémem. Zatímco v 70. letech se podíl dětí v jeslích pohyboval kolem 13 % (Hašková 2007: 16), v současné době využívá jesle pouze 0,5 % všech dětí příslušné věkové skupiny, přičemž počet veřejných jeslí dosahoval v roce 2007 v celé České republice pouze 49 zařízení (Kuchařová a kol. 2009). Stále větší problémy ovšem pociťují i rodiče dětí starších 3 let, kteří se často marně snaží umístit své děti do přeplněných mateřských škol. Vývoj počtu míst pro děti ve školkách totiž neodpovídá rostoucí křivce porodnosti a v některých městech poptávka po místech ve školkách výrazně přesahuje jejich nabídku. Soukromé hlídání dětí přitom z důvodu vysoké finanční náročnosti využívá pouze kolem 1–2 % domácností (Hašková 2011: 21). Vytváření nových míst pro děti ve školkách a dalších alternativních zařízeních péče není pro současnou politickou reprezentaci prioritou a v souvislosti se současnými úspornými opatřeními nelze přepokládat, že se tato situace změní. Vzhledem k aktuálnímu demografickému vývoji a rostoucí úrovni porodnosti lze přitom očekávat, že se bude problém nedostupnosti nerodinné péče o děti v budoucnosti ještě zhoršovat, což může mít negativní dopad mimo jiné právě na mladé vědkyně.

Jak totiž ukazují zahraniční studie (např. Stalford 2005, O’Laughlin a Bischoff 2005) a potvrzuje to i analýza rozhovorů s akademickými páry v ČR, právě dostupnost zařízení péče o děti je vědci a vědkyněmi označována jako jeden z klíčových nástrojů kombinace práce a rodičovství ve vědecké profesi. Většina vědkyň, ale i vědců chápala dostupnost nerodinné péče o děti jako základní předpoklad pro uskutečnění svobodné volby podoby kombinace práce a péče o malé děti, která v jejich pojetí zpravidla znamenala dřívější návrat do zaměstnání. Potřebu rychlejšího návratu zdůvodňovaly vědkyně obvykle tím, že mají svou práci rády a baví je, často zmiňovaly, že jsou v práci nepostradatelné (učí, vedou doktorandy a diplomanty, jsou zapojeny do výzkumných projektů apod.). Mezi argumenty se objevily i finanční důvody, které odrážejí skutečnost, že ženské příjmy, zvláště pak v případě dvoukariérních párů ve vědě, představují nezanedbatelný přínos do rodinného rozpočtu. V neposlední řadě ženy zmiňovaly, že rychlejší návrat z rodičovské dovolené má pozitivní vliv nejen na ně samotné, ale i na děti, které podle nich potřebují pravidelný kontakt se svými vrstevníky. Řada vědkyň, které preferovaly dřívější návrat z rodičovské dovolené, se pak domnívá, že přerušení práce na delší dobu by mělo zásadní negativní dopad na jejich vědeckou kariéru.

Nemožnost volby zejména v důsledku nedostupnosti institucionální péče o malé děti do 3 let věku, pak byla společným jmenovatelem většiny rozhovo-

rů s mladými vědkyněmi. Názorně to ilustruje úryvek z rozhovoru s Ditou, která v době rozhovoru očekávala narození prvního dítěte:

*„...je skvělé, že v naší společnosti existuje možnost zůstat s dítětem dlouhodobě doma, ale **přála bych si, abych měla i snadnou možnost volby, když chci dál pracovat.** Myslím si, že ženám, jako jsem já, tohle prostředí moc nakloněné není. My nemůžeme ve vědě vydělat tolik, abychom si v Praze nějak vyřešili soukromé hlídání dítěte, abych mohla chodit dál do práce. To by se finančně nevyplatilo. Navíc tři roky, to je ve vědě strašlivě dlouhá doba!“ (Dita, přírodní vědy, mladá generace)*

Obdobně jako Dita tento problém reflektovala i Běta, která sama pochází z odlišného kulturního prostředí.⁵⁵ O to více nepochopitelné pro ni bylo nastavení rodinné politiky v České republice.

*„Myslím, že tady je velký problém, že **musí žena zůstat tři roky doma, pokud si nemůže dovolit soukromé hlídání nebo nemá babičky. To je strašné!**“ (Běta, humanitní vědy, mladá generace)*

K problému nedostupnosti jeslí a školek se však vyjadřovala i starší generace vědců a vědkyň, často v souvislosti s odpovědí na otázku na jejich názor na proměny podmínek vědecké práce po roce 1989. Řada vědců starší generace se, podobně jako Samuel, domnívá, že dnešní mladí vědci a zejména vědkyně mají horší možnosti kombinace práce a rodičovství, než měli oni sami, když byli mladí, a to zejména kvůli (finanční) nedostupnosti zařízení péče o děti:

*„Ani jeden nejsme příznivci reálného socialismu. Přesto si myslím, že v určitých aspektech to bylo výhodnější než teď. **Například dostatek jeslí a školek byl určitě pozitivní, a to pro oba rodiče.** Myslím, že teď je to do velké míry otázka peněz. Když mají rodiče dostatek peněz a mohou si platit soukromé hlídání, dá se to zvládnout. Pokud ale peníze nemají, může to být velký problém.“ (Samuel, přírodní vědy, starší generace)*

Jak se tedy proměna těchto podmínek projevila ve zkušenostech a strategiích vědkyň? Přestože situace týkající se kvality zařízení péče o děti před rokem 1989 rozhodně nebyla ideální (Hašková, Maříková, Uhde 2009, Dudová, Hašková 2010), z rozhovorů bylo zřejmé, že většina vědkyň starší generace se díky možnosti využití jeslí vracela z rodičovské zpět do zaměstnání po

55 Běta nepochází z ČR.

relativně krátké době (většinou mezi jedním a dvěma lety). Mladé vědkyně se pak chovají mnohem diferencovaněji. Je však zřejmé, že daleko větší podíl jich zůstává s dětmi v domácnosti déle než dva roky, což je vzhledem k nastavení současného vědeckého pracovního trhu nejen diskriminuje, ale, jak jsem ukázala výše, v očích kolegů a kolegyň často také stigmatizuje. U starší generace vědkyň, které měly děti v 70. a 80. letech, byla tato strategie spíše výjimečná. Pokud některé z nich zůstaly s dětmi doma kolem dvou let nebo déle, bylo to zpravidla s druhým dítětem v pořadí, tedy v době, kdy už dosáhly určité pracovní pozice. Zatímco současné mladé vědkyně se po rodičovské v délce dvou a více let obvykle vracely zpět do práce na částečný úvazek, který si postupně navyšovaly či navyšují, starší generace vědkyň nastupovala po mateřské obvykle rovnou na plný úvazek. Zcela odlišnou strategií, která se vyskytovala zejména u mladých vědkyň, byl také rychlý návrat do zaměstnání na plný úvazek po ukončení mateřské (tedy zhruba v půlroce věku dítěte). Zatímco nutným předpokladem strategie rychlejšího návratu do zaměstnání byly pro mladé vědkyně zejména babičky ochotné hlídat, vědkyně starší generace si kromě pomoci babiček a jeslí braly i chůvy, a to i přesto, že jedním dechem dodávaly, že chůvě odevzdávaly téměř celý svůj plat. Mladé vědkyně však tento typ hlídání většinou odmítají, a to nejčastěji z finančních, někdy také z „ideologických“ důvodů (tj. některé vědkyně nechtěly svěřit děti cizí osobě a upřednostňovaly babičky⁵⁶).

Bariéry vnitřní – normy „správného“ mateřství

Model dlouholeté (minimálně tříleté) rodičovské je podporován rodinnými politikami, ale v české společnosti se zároveň stal i určitou obecně přijímanou normou toho, jak vypadá ta „správná“ podoba péče o děti. Podoba rodinné politiky, stejně jako poměrně mocný psychologický diskurz, se přitom v českém kontextu spolupodílely na vytvoření ideálu tzv. intenzivního mateřství (Hays 1996), tedy modelu mateřství, který akcentuje maximální pozornost věnovanou péči a dlouhou přítomnost matky v domácnosti po narození dítěte. Jak ukazují autorky Radka Dudová a Hana Hašková (2010) na analýze diskurzivních praktik spojených s předškolní péčí o děti v České republice a Francii, představy o tom, jaká péče je nebo naopak není vhodná pro děti, je do velké míry otázkou sociálních a kulturních konstrukcí a „jedná se o historicky a kulturně dané ‚produkty‘ lidských výroků a sdělení“ (Dudová, Hašková 2010: 44). Přestože tyto představy a normy často vycházejí

⁵⁶ To však neznamená, že by tyto ženy zároveň odmítaly rychlejší návrat do práce zpět z mateřské/rodičovské. Spíše ale preferovaly péči babiček, případně školky či jiného alternativního zařízení péče o malé děti.

z určitého expertního vědění, toto vědění není prosto normativních soudů. Jak tyto autorky upozorňují, expertní vědění je v této oblasti velice úzce propojeno s mocenskou rovinou a má reálné dopady na formování konkrétních politik i obecných představ a norem spojených s výkonem rodičovství a péče o děti (tamtéž).

Autorky Dudová a Hašková (2010) ve své studii dále ukazují, že na rozdíl od České republiky ovládli ve Francii veřejný diskurz zaměřený na péči o předškolní děti specialisté věnující se vzdělávání a pedagogice. Mimo jiné také díky nim převažuje ve francouzské společnosti názor, že zájmy dítěte nejsou a priori v protikladu se zájmem matky (včetně zájmu ekonomického). Argumentuje se tím, že pouze spokojená a vyrovnaná matka může být i *dobrá* matka (tamtéž: 43). Pobyt v zařízeních předškolní péče (již od dvou let věku) je pak spojován s větší úspěšností dětí ve škole a vyzdvihuje se pozitivní pedagogická funkce jeslí a zařízení péče o nejmenší děti.

Oproti tomu v českém prostředí byly jesle tradičně pojímány jako zdravotnická zařízení (fungoval v nich personál se zdravotnickým vzděláním) a veřejný diskurz týkající se této problematiky ovládají již od poloviny 60. let zejména pediatrii a dětské psychologové, kteří vyzdvihovali a často stále vyzdvihují především jejich negativní aspekty (tamtéž). Na rozdíl od francouzského, ale také například skandinávského prostředí, je zpochybňována potřeba vrstevnických kontaktů u dětí mladších tří let. Čeští experti zdůrazňují potřebu intenzivní mateřské péče o děti do 3 let věku jako jediný správný model péče o děti. Zájmy dítěte pak rámuje jako konfliktní vzhledem k zájmům matky a její případné ekonomické aktivitě (tamtéž: 42–44).

Jak ukazují dosud provedené studie, určité části (nejen) ženské populace tyto normy mateřství silně internalizovaly (např. Maříková 2008). Rozhovory s akademickými páry různých generací však ukázaly, že vědkyně a vědci v naší sondě patřili většinou k těm, kteří se vůči této normě vymezovali. Ve svém každodenním životě však zejména ženy na tyto normy stále narážejí a jsou nuceny se s nimi konfrontovat:

„Většina společnosti je nakloněna názoru, že žena má být doma a že to není žádný rozdíl, jestli je vysokoškolačka nebo prodavačka, všechny bez rozdílu mají být s dětmi nejméně 3 roky doma a vysokoškolačky by měly zapomenout na svou kariéru. To je strašně špatně. Je to velká ztráta potenciálu pro celou společnost.“ (Nina, přírodní vědy, starší generace)

Proti tomuto modelu se vyjadřovala i Věra, která si, obdobně jako jiné vědkyně, uvědomovala, že nastavení norem mateřství je značně kulturně proměnlivé.

„Mně se třeba líbí skandinávský přístup s názorem, že dítě, které je starší než jeden a půl roku, potřebuje sociální kontakt a další děti kolem sebe.“ (Věra, přírodní vědy, mladá generace)

Jak ukázala i výše uvedená citace, vědkyně mají tendenci obhajovat svůj odlišný názor mimo jiné i zájmy dítěte a uvědomují si, že jejich pojetí mateřství je v rozporu s obecnou normou. V rozhovorech se to projevovalo například tím, že tyto vědkyně obvykle cítí potřebu bez vyzvání ospravedlňovat své pojetí mateřské péče. Jak ukázala Dita, vědkyně jsou někdy vystaveny přímé konfrontaci se svým okolím, které od nich očekává dodržování normy intenzivního mateřství. Pokud se rozhodnou vrátit se do práce dříve než za tři roky, setkávají se s podezíravostí vůči výkonu své mateřské role:

„Často slyším, že abych byla dobrá matka, měla bych být tři roky doma. Já si to ale nedovedu představit! (...) Mě se třeba lidé ptali, proč chceme dítě, když nechci zůstat na rodičovské?! Ale my nechceme dítě kvůli tomu, abych mohla zůstat tři roky doma!“ (Dita, přírodní vědy, mladá generace)

Jak institucionální nastavení, tak obecné normy mateřství tedy představují zcela odlišné systémy hodnot a předpokladů, než požadavky vědecké profese, což pochopitelně ještě zvětšuje konflikt rodinných a pracovních rolí ve vědě. Jak ale ukáží dále, konflikt profesní a mateřské role souvisí také s nastavením genderových rolí uvnitř samotných partnerství.

Rozdělení domácích prací a péče a genderové ideologie v párech

Akademické páry představovaly ve většině případů dvoukariérní partnerství. Právě budování dvou autonomních kariér pak tyto páry odlišuje od velké a u nás hojně zastoupené skupiny dvoupříjmových párů, v nichž sice oba partneři působí v placeném zaměstnání, ale kariéře (tj. zaměstnání, s nímž se lidé silně identifikují, které od nich vyžaduje velkou dávku angažovanosti a oddanosti a které je směřováno k dosahování osobních cílů a úspěchů; Rapoport, Rapoport 1969: 3) se věnuje maximálně jeden z nich, většinou muž. Jak upozornily autorky Penny Becker a Phyllis Moen (1999), skutečnost, zda jde o dvoukariérní nebo „pouze“ o dvoupříjmové partnerství, se obvykle mění v průběhu životního cyklu a souvisí zejména s rodičovstvím a potřebou řešit napětí mezi pracovním a soukromým životem. Ve studii zaměřené na dvoupříjmová partnerství (zahrnující i dvoukariérní páry) došly k závěru, že zejména v případě rodičů malých dětí je podíl párů, které odpo-

vídají dvoukariérnímu modelu, mizivý. Téměř všechny páry jsou totiž nuceny během života adoptovat některou z forem omezení svých závazků v pracovní sféře a na čas ustoupit ze svých kariérních ambicí (tamtéž: 999). Výsledkem je, že se v životě páru střídají období dvoukariérní s obdobími, kdy rodina funguje spíše jako dvou – či dokonce jednopříjmová. V naší studii to přitom byly zejména ženy, kdo omezoval svou pracovní kariéru kvůli rodičovství, případně kariéře partnera.

Do jaké míry se pak kariéra ženy musí přizpůsobovat a omezovat v případě rodičovství přitom nesouvisí pouze s tím, jaké jsou podmínky pracovního trhu nebo institucionální nastavení péče o děti, ale určitou roli hraje také genderová ideologie v párech – tedy to, do jaké míry jsou v páru pojímány kariéry obou partnerů jako rovnocenné a do jaké míry se oba partneři zapojují do péče o děti a domácnost. Jak totiž ukazují například William a Denise Bielby (Bielby, Bielby 1992) na příkladu rozhodování o stěhování rodin, může mít právě genderová ideologie páru nezanedbatelný vliv na to, jakým směrem se vyvíjí ženská pracovní dráha (nejen) ve dvoukariérních partnerstvích.

Přestože se někteří autoři domnívají, že právě dvoukariérní (akademická) partnerství vynikají svou egalitární genderovou ideologií a rovným přístupem k dělbě domácích prací i péče o děti (viz. např. Rapoport, Rapoport 1969, Duxbury, Lyons, Higgins 2007, Austin, Milem 1997: 141), výzkumy ukazují, že i v případě dvoukariérních párů zastává řada z nich tradiční genderovou ideologii (Heckmann, Bryson, Bryson 1977, Rusconi 2002, Becker, Moen 1999). Podobné zjištění přitom naznačuje i naše studie: z celkového počtu 16 párů lze jako *egalitární partnerství* označit pouze šest. Deset párů představovalo *tradiční partnerství*.

Egalitární páry

Výzkumy zabývající se dělbou domácích prací a péče o děti ukazují, že v českém prostředí stále převládá tradiční rozdělení práce – na ženách leží většina domácích prací i pečovatelské práce⁵⁷ (Chaloupková 2005, Bierzová 2006, Maříková, Vohlídalová 2007). Z těchto studií však zároveň vyplývá, že egalitární rozdělení domácích prací a péče o děti je u současných mladých párů běžnější, než tomu je u starší generace. Také v naší kvalitativní studii byly mezi egalitárními páry až na jednu výjimku vědkyně a vědci mladé generace.

⁵⁷ Podle studie „Rodiče 2005“ (SOU AV ČR) tráví matky dětí mladších 18 let domácími pracemi denně v průměru minimálně o 2,5 hodiny více, pečují o děti pak téměř o 3 hodiny více než otcové. V případě, že se omezíme na pracující otce a matky, ženy věnují v porovnání s muži o 1,7 hodin denně více domácím pracím a téměř o 1 hodinu denně více péči o děti (Maříková, Vohlídalová 2007: 51).

Egalitární dvoukariérní páry se vyznačovaly tím, že kladly kariéru obou partnerů na stejnou úroveň, přikládaly jí stejnou důležitost a zároveň deklarovaly rovnocenné rozdělení péče o děti a domácnost. Tyto páry přitom samy sebe jako „egalitární“ označovaly a u řady z nich byla patrná silná egalitární rétorika. Rovné rozdělení rolí pak tyto páry chápaly zároveň jako něco samozřejmého, nutného a správného:

„My pracujeme oba na stejné pozici, děláme ty samé věci, takže tam není důvod, proč by to takhle [s rovným rozdělením práce a péče] nemohlo být. Myslím si, že je to tak logické.“ (Bořek, humanitní vědy, mladá generace)

Některé vědkyně žijící v egalitárních partnerstvích se pak vymezovaly vůči tradičnímu rozdělení rodinných rolí na muže-živitele a ženu-pečovatelku, které chápaly jako utlačující či nevyhovující, jako například Věra, matka půlroční dcery:

„...nedovedu si představit, že bych na to [péči o dceru] byla sama. Že by pět dní v týdnu muž odjel ráno do práce a vrátil se až večer.“ (Věra, přírodní vědy, mladá generace)

Ukázkou zcela egalitárního přístupu ke sdílení domácích prací a péče o děti jsou pak Bořek a Běta, kteří praktikují systém, který nazývají „střídavá péče“. Po týdnu se střídají v tom, kdo má na starosti péči o syna školního věku a péči o domácnost a kdo má „volno“. Zcela rovné sdílení domácích i pečovatelských povinností pak chápali jako jeden z předpokladů, aby se mohli oba rovnocenně vyvíjet v profesní oblasti. Obdobně jako další egalitární páry zároveň vyjadřovali svoji spokojenost s tímto typem uspořádání.

„V našem soukromém společném životě jsme si udělali takové podmínky, které vyhovují oběma. To znamená, že se střídáme v péči o dítě, takže jeden týden všechno zabezpečuje jeden a druhý týden ten druhý. To znamená, že jeden týden se můžu naplno věnovat práci a nemusím se starat o svačinku, školu, psaní úkolů a podobně.“ (Běta, humanitní vědy, mladá generace)

Egalitární způsob uspořádání genderových rolí přitom nehodnotili pozitivně pouze ženy, ale také jejich partneři, a to i přesto, že na ně toto uspořádání klade nepochybně vyšší nároky než tradiční rodinný model, pokud jde o jejich zapojení do péče o děti a o domácnost.

Co se týče dělby genderových rolí, tyto páry sdílí téměř rovnocenně nejen péči o domácnost, ale také péči o děti, včetně péče o děti nejmenší. To patrně

souvisí i se skutečností, že právě ženy žijící v egalitárních partnerstvích se vracely z rodičovské a mateřské poměrně brzy zpět do zaměstnání. Participaci partnera na domácích pracích a péči o děti často považovaly za jeden z klíčových faktorů, aby tento svůj časný návrat do práce mohly uskutečnit. V případě dvou párů, které spadaly do skupiny egalitárních partnerství a které narození dětí v době rozhovoru teprve očekávaly, plánovaly obě mladé vědkyně poměrně rychlý návrat po porodu zpět do práce a očekávaly plnohodnotné zapojení partnera do péče o dítě.

Se skutečností, že jsou v těchto párech pojímány pracovní životy obou partnerů jako sobě rovné, souvisí také specifický přístup těchto párů k akademické mobilitě. Zpravidla totiž odmítají vystavit jeden druhého problému tzv. vázaného stěhování (Mincer 1978), situaci, kdy se jeden z partnerů stěhuje kvůli pracovní nabídce druhého partnera, aniž by měl zajištěnou adekvátní pracovní pozici v nové destinaci. Uvědomují si sice, že hledání dvou pracovních pozic ve stejném místě je velký problém, snaží se však najít různé možnosti, jak tento problém obejít a odjet na stáž společně:

„Nechtěli jsme, aby ten druhý jel jako rodinný příslušník. Oba dva jsme chtěli mít stipendium, abychom tam mohli regulérně studovat. Podařilo se nám najít instituci, která nás oba přijala.“ (Bořek, humanitní vědy, mladá generace)

Příkladem egalitárního páru je také Dita s Daliborem, kteří se domluvili, že první postdoktorskou stáž vybere Dalibor a druhou stáž bude vybírat Dita. Volí přitom takové destinace, aby si v daném místě mohl najít práci ve vědecké instituci vždy i druhý partner, byť za předpokladu, že bude muset dočasně slevit ze svých představ (tj. na přechodnou dobu nebude pracovat přímo ve své specializaci apod.). Nepředpokládají ale, že tím, kdo bude muset slevit ze svých představ, bude automaticky Dita.

„Myslím, že by bylo i řešením jet teď třeba někam, kde si místo vybere primárně Dalibor, a potom bychom mohli jet zase třeba někam, kde bych si stáž vybrala prioritně já.“ (Dita, přírodní vědy, mladá generace)

Přestože kombinace práce a rodičovství u těchto párů zpravidla vyžadovala značné vypětí na straně obou partnerů, zjištění z této výzkumné sondy nenasvědčují tomu, že by mateřství u těchto párů vedlo k výraznému zpomalení ženských kariér ve srovnání s jejich partnery. To je možné přičítat skutečnosti, že tyto vědkyně zůstávaly s dětmi v domácnosti jen poměrně krátkou dobu a mohly se také spolehnout na významné zapojení svých partnerů do péče o děti a domácnost. To pomohlo ženám vytvořit mnohem příznivější

podmínky pro kombinaci práce a rodičovství než v případě tradičních párů. V neposlední řadě pak u těchto vědkyň jejich kariéry nebyly zpomaleny ani zkušenostmi vázaného stěhování. Zdá se tedy, že egalitární partnerství prospívá ženským kariérám.

Tradiční páry

Tradiční páry tvořily ve srovnání s páry egalitárními více heterogenní skupinu. Náležely sem páry různých generací – mladé, střední i starší. Přestože převládaly páry, v nichž dosáhly ženy nižší seniority pozice než muži, vyskytly se zde i dva páry, kde dosáhly ženy stejné nebo vyšší pozice než muži.

Tato partnerství nicméně spojuje skutečnost, že v nich byla většinou upřednostňována kariéra muže před kariérou ženy a byla v nich také patrná nerovnováha v dělbě péče o děti a domácí práce v neprospěch ženy. Způsoby, jakými byla v těchto partnerstvích upřednostňována kariéra muže, byly různé. U některých párů byla tato nerovnost přímo verbalizovaná, jako například u Edity a Erika:

„Z nás dvou je ten ‚pravý‘ vědec můj muž. Já jsem spíš odborná pracovnice, a proto jsem si ten čas [na péči o děti a domácnost] vždycky mohla nějak udělat.“ (Edita, přírodní vědy, starší generace)

Některé páry pak o této nerovnosti v rozhovoru přímo nehovořily, byť jejich každodenní praxe o prioritě mužské kariéry vypovídala.

V řadě tradičních partnerství byla žena v pozici, kdy musela přizpůsobit svoje pracovní ambice kariéře partnera, rodině či potřebám dětí, jak ukazuje například Olga a Ondřej, kteří mají dvě děti předškolního věku.

Ondřej: *„...žena byla srozuměna s tím, že se bude věnovat dětem a já vědět.“* (Ondřej, přírodní vědy, mladá generace)

Olga: *„Ondřej musí mít sto procent [úvazek] a já budu mít tolik, kolik to půjde. Jak postupně děti porostou, bude to narůstat.“* (Olga, přírodní vědy, mladá generace)

Tyto vědkyně pak na rozdíl od vědkyň žijících v egalitárních partnerstvích zůstávaly delší dobu s dětmi v domácnosti. Zejména to přitom platí pro mladé vědkyně žijící v párech s tradičním uspořádáním genderových rolí. V případě starší generace vědkyň, která měla malé děti v 70. a 80. letech, bylo možné handicap tradičního rozdělení genderových rolí mezi muži a ženami v oblasti

péče o malé děti alespoň částečně překonat s pomocí dostupných zařízení péče o děti, byť to bylo často za cenu velkého nasazení a vyčerpání.

V tradičních párech se přitom nediskutovalo o rozdělení péče o děti a domácnost. Na rozdíl od egalitárních párů, které považovaly rovné rozdělení domácích povinností za něco normálního a logického, byly naopak v tradičních partnerstvích péče o děti a domácnost konstruovány jako přirozeně ženská záležitost, jak ukazuje například Karel:

„Já myslím, že to moje žena vzala na sebe prostě nějak přirozeně.“ (Karel, přírodní vědy, střední generace)

Je však třeba dodat, že ženy samy tuto situaci nerefletovaly jako problematickou. Často hovořily o tom, že se pro tento model samy rozhodly, případně že tuto skutečnost vzaly jako hotovou věc a že nemají pocit, že by se musely pro někoho obětovat. Tato nerovnováha rozdělení práce se však poměrně výrazně projevila ve způsobu, jakým hovořili muži a ženy o dopadech rodičovství na svůj profesní život. Zatímco u egalitárních partnerství byly výpovědi mužů a žen víceméně ve shodě, u tradičních párů se jejich percepce výrazně lišily. Zatímco starší muži na období, kdy měli malé děti, často vzpomínali s jistou dávkou nostalgie jako na šťastné životní období a stejně jako mladí muži, kteří mají v současné době malé děti, si nepřipustili, že by jim rodičovství výrazněji zasáhlo či zasahuje do jejich profesního života, ženy všech generací v rozhovorech naopak často hovořily o pocitech vyčerpání, stresu, nedostatku spánku a obtížích při kombinaci práce a rodičovství.

Pokud jde o řešení problémů akademické mobility, na rozdíl od egalitárních párů ženy v tradičních partnerstvích v mnoha případech doprovázely své muže na různé stáže a stipendijní pobyty, kde buď nepracovaly a „pouze“ se staraly o děti, nebo částečně pracovaly, byť to bylo často bez nároku na plat a často na nízký úvazek. Výzkumy (Loeb 1997: 295, Schienbinger et al. 2008) přitom ukazují, že ženy se častěji než muži nacházejí v pozici vázaného stěhování⁵⁸ (Mincer 1978), což dokládá i naše studie: kvůli pracovní nabídce partnera se stěhovaly ve všech případech ženy. Jak poukazuje Jiřina, zkušenost vázaného stěhování (stejně jako rodičovství) může znamenat zpomalení pracovní dráhy ženy:

58 Kromě situace, kdy ženy odjížděly za svými partnery v pozici vázaného stěhování, se u starších generací tradičních partnerství, která žila v podmínkách před rokem 1989, vyskytovala ještě jiná strategie. Ženy zpravidla nemohly odjet se svými partnery, zůstávaly však doma a nesly na svých bedrech veškerou péči o děti (často i velmi malé) a o domácnost.

„Já jsem z toho tříletého pobytu v Americe strávila na stáži v laboratoři jen tři měsíce. Takže ve srovnání s ženami jsou na tom ti muži určitě lépe, mimo jiné taky proto, že nemají skluz s dětmi.“ (Jiřina, přírodní vědy, střední generace)

Kromě toho však byla vynucená mobilita žen spojována také s pocity vykořevení a ztráty životní náplně (zvláště v případech, pokud pár v době zahraničního pobytu neměl malé děti).

Rozhodnutí o tom, za čí kariérou se bude pár stěhovat, bývá často ovlivněno snahou maximalizovat (zejména finanční) užitek plynoucí ze stěhování pro rodinu jako celek (Mincer 1978), což má však své nesporné negativní dopady zejména na profesní vývoj žen (nejen) ve vědě. V rámci akademických párů se ženy oproti svým partnerům častěji vyskytují na nižších pozicích spojených s nižšími příjmy (Heckman et al. 1977, Schiebinger et al. 2008). Logika „objektivní výhodnosti“ stěhování je tak většinou logikou upřednostňující kariéru muže před kariérou ženy. Žena následuje muže, jehož kariéra je více rozvinutá, což zpomalí rozvoj její vlastní kariéry, čímž se rozdíly v příjmech i senioritě postavení mezi oběma partnery ještě prohloubí. Důležitou roli v rozhodování o tom, za čí prací se pár přestěhuje, pak hraje i genderová ideologie páru (Bielby, Bielby 1992). Patrně proto ženy v tradičních partnerstvích často následují své muže, zatímco egalitární páry se snaží obvykle hledat jiné varianty řešení tohoto problému.

Zdá se tedy, že tradiční partnerství vytváří pro ženy mnohem méně příznivé prostředí pro budování úspěšné kariéry ve vědě než partnerství egalitární. Jejich kariéra se totiž nachází v permanentním ohrožení, připravená ustoupit požadavkům kariéry muže či potřebám dětí a rodiny. Také podmínky, které tento model vytváří pro kombinaci práce a rodičovství, příliš neodpovídají potřebám časově a pracovní vyčerpáním vědkyň. Rodičovství a péče o domácnost jsou totiž v těchto párech chápány především jako *její*, nikoliv jako *společný* problém.

Závěr

Výsledky analýzy ukazují, že podmínky pro kombinaci práce a mateřství (případně aktivního otcovství) nejsou v českém vědeckém a kulturním prostředí uspokojivé. Problematiku kombinace práce a rodičovství je přitom možné nazvat určitým bitevním polem, v němž se střetává několik protichůdných tlaků, předpokladů a systémů norem.

Z rozhovorů s vědci a vědkyněmi, kteří žijí v dvoukariéřních akademických partnerstvích, vyplynulo, že vědeckou profesi v mnoha ohledech kon-

struují jako prostředí, jehož pravidla fungování, normy chování i praxe jsou s rodičovstvím a zvláště pak s mateřstvím v přímém rozporu. Ideál excelentní vědecké práce je konstruován v souladu s modelem, který je založen na budování lineární pracovní dráhy, která není přerušována rodinnými událostmi a delšími kariérními přestávkami a která se vyznačuje extrémním pracovním vypětím – tedy s charakteristikami, které jsou v rozporu s předpoklady a požadavky kladenými na mateřství, aktivní otcovství a kombinace práce a péče o malé děti. Předpokladem úspěšné vědkyně je v této perspektivě zjednodušeně řečeno to, že bude svou životní biografii organizovat podle tradičního mužského modelu. Pokud se s mateřstvím v souvislosti s vědeckou kariérou počítá, je to podoba mateřství, kterou bychom mohli nazvat „minimální mateřství“ (v kontrastu k tzv. intenzivnímu mateřství, které je charakterizováno maximální pozorností věnovanou péči a dlouhou přítomností matky v domácnosti; Hays 1996). V souladu s požadavky vědecké profese vyžaduje tento model co nejrychlejší návrat ženy z rodičovské/mateřské zpět do práce. Jakákoliv jiná strategie je považována za nevhodnou, a priori podezřelou a neslučitelnou s představou úspěšného vědce či vědkyně. Problematika kombinace práce a péče o malé děti je přitom v tomto prostředí značně banalizována a má tendenci přenášet se na bedra samotných vědkyň jako jejich individuální problém a otázka individuální volby a preferencí.

Na druhé straně stojí nastavení rodinné politiky, možností nerodinné péče o děti a společenské normy mateřství, které vycházejí z předpokladu, že se žena po narození dítěte zřekne na delší dobu (minimálně 3 roky) svých pracovních ambicí a bude se plně věnovat dítěti. Současná česká rodinná politika přitom příliš nepočítá s matkami, které by se aktivně snažily kombinovat práci s péčí o malé dítě a přály by si vrátit se do práce z rodičovské dříve než za tři roky, a neumožňuje reálnou možnost volby strategie kombinace práce a rodičovství. Takový předpoklad se však většinou mýjí s tím, jaké preference mají samy vědkyně, stejně jako i s tím, co od nich očekává a vyžaduje jejich profese. Je tedy zřejmé, že takové nastavení rodinné politiky a norem mateřství možnosti kombinace práce a péče neusnadňuje.

Podmínky kombinace práce a mateřství ve vědě v neposlední řadě příliš neusnadňuje ani rozdělení genderových rolí uvnitř většiny dvoukariérních akademických párů. Přestože by se dalo očekávat, že v nich bude převládat rovné sdílení zodpovědnosti za péči o děti a domácnost, ukázalo se, že to zdaleka není pravidlem. Některé dvojice sice představovaly egalitární páry, větší část však tvořily páry tradiční, v nichž většina pečovatelské práce i péče o domácnost spočívala na bedrech žen. Jak přitom naznačily výsledky analýzy, zdá se, že vědkyně žijící v egalitárních partnerstvích mají nejen lepší podmínky pro kombinaci práce a rodičovství, ale ve svém důsledku i lepší podmínky pro

rozvoj své pracovní kariéry než ženy, které žijí v tradičních partnerstvích. Svět vědecké profese je tak modelovou ukázkou rozporuplnosti současných vyspělých společností. Zatímco pracovní trh předpokládá svobodného a ničím nevázaného pracovníka, soukromá sféra často stále funguje na principu nerovných vztahů mezi partnery, v nichž jeden z partnerů (většinou žena) přizpůsobuje svůj pracovní život potřebám druhého partnera, případně dětí či rodiny (Beck, Beck-Gernsheim 2005), což ho však znevýhodňuje na pracovním trhu.

Vědkyně se tedy nalézají mezi dvěma mlýnskými kameny, mezi dvěma odlišnými systémy hodnot, které jim značně omezují jejich možnost svobodné volby modelu kombinace práce a rodičovství. Na jedné straně stojí institucionální podmínky a obecné ideologie mateřství, které preferují dlouhou rodičovskou dovolenou a přítomnost ženy v domácnosti po dobu tří a více let. Pokud se ženy vrací rychleji zpět do práce, narušují normu intenzivního mateřství, a čelí tudíž riziku zpochybňování své mateřské role. Na druhé straně po vědkyních jejich profese vyžaduje rychlý návrat zpět do práce. Pokud se rozhodnou pro delší kariérní pauzu, jsou naopak zpochybňovány jejich profesní role a vědecké kompetence. Je tedy zřejmé, že jejich reálné možnosti svobodné volby mezi uspořádáním práce a péče jsou značně omezené a podmínky kombinace práce a rodičovství nevyhovující.

S ohledem na výše uvedená zjištění je proto zřejmé, že v těchto podmínkách je mateřství chápáno jako bariéra a mnohdy také značně zpomaluje vědeckou pracovní kariéru, zvláště pak u vědkyň žijících v dvoukariérních párech s tradiční genderovou ideologií. Zlepšení možností kombinace práce a rodičovství ve vědě a potažmo i zlepšení postavení žen ve vědecké profesi proto předpokládá proměnu všech výše uvedených a vnitřně provázaných aspektů – odklon od lineárního modelu uspořádání vědecké pracovní dráhy bez pauz a přerušení jako jediného správného způsobu organizace vědecké pracovní dráhy, důraz veřejných politik na možnost volby způsobu kombinace práce a rodiny (zejména v podobě rozšiřování možností péče o předškolní děti včetně těch nejmenších) a zvětšování důrazu na zapojení otců do péče o děti a v neposlední řadě také rovnější rozdělení domácích prací a péče o děti mezi muži a ženami.

Literatura

- Allan, G. 1980. „A Note on Interviewing Spouses Together.“ *Journal of Marriage and Family* 42 (1): 205–210.
- Acker, S., C. Armenti. 2004. Sleepless in academia. *Gender and Education* 16 (1): 3–24.
- Acker, S., Webber, M. 2009. „Women Working in Academe: Approach with Care“. Pp. 483–496 in Ch. Skelton, B. Francis, L. Smulyan (eds.). *The SAGE Handbook of Gender and Education*. London: Sage.
- Austin, H.S., J.F. Milem. 1997. „The Status of Academic Couples in the U.S. Institutions.“ Pp.128–155 in A. Ferber, J.W. Loeb (eds.). *Academic Couples. Problems and Promises*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.

- Bagilhole, B. 2002. „Challenging Equal Opportunities: changing and adapting male hegemony in academia.“ *British Journal of Sociology of Education* 23 (1): 19–33.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Becker, P.E., P. Moen. 1999. „Scaling Beck: Dual-Earner Couples Work-Family Strategies.“ *Journal of Marriage and Family* 61 (4): 995–1007.
- Bielby, W.T., D.D. Biebley. 1992. „I Will follow Him: Family Ties, Gender-Role Beliefs, and Reluctance to Relocate for a Better Job.“ *The American Journal of Sociology* 97 (5): 1241–1267.
- Bierzová, J. 2006. „Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7 (1): 19–26.
- Crompton, R., F. Harris. 1998a. „Explaining women’s employment patterns: orientations to work revised.“ *British Journal of Sociology* 49 (1): 118–140.
- Crompton, R., F. Harris. 1998b. „A reply to Hakim.“ *British Journal of Sociology* 49 (1): 144–149.
- Crompton, R., C. Lyonette. 2005. „The new gender essentialism – domestic and family choices’ and their relation to attitudes.“ *The British Journal of Sociology* 56 (4): 601–620.
- Dudová, R. 2008. „Promarněná šance na změnu: zhodnocení reformy rodičovského příspěvku.“ Pp. 29–50 in A. Křížková et al. *Práce a péče*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Dudová, R., H. Hašková, H. Maříková. 2010. „Na čí „účet“ se v naší společnosti odehrává reprodukce?“ Pp. 400–418 in H. Maříková, T. Kostecký, T. Lebeda, M. Škodová. *Jaká je naše společnost?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Dudová, R., H. Hašková. 2010. „Diskursy, instituce a praxe péče o děti do tří let ve francouzsko-české komparativní perspektivě.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 36–47.
- Duxbury, L., S. Lyons, C. Higgins. 2007. „Dual-Income families in the New Millennium: Reconceptualizing Family Type.“ *Advances in Developing Human Resources* 9 (4): 472–786.
- Ferber, A., J.W. Loeb (eds.) 1997. *Academic Couples. Problems and Promises*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Fischlová, D. 2005. *Vytvoření informační základny pro analýzu faktorů ovlivňujících rozdíly v úrovni pracovních příjmů (mezd) mužů a žen a pro modelování (prognózování) těchto rozdílů*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- Formánková, L., R. Dudová, M. Vohlídalová 2011. *Bariéry a možnosti využití flexibilních forem práce v ČR z komparativní perspektivy. Výstupní zpráva z projektu řešení veřejné zakázky: ZVZ 255 MPSV*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Garforth, L., A. Červinková. 2009. „Times and Trajectories in Academic Knowledge Production.“ Pp: 169–224 in U. Felt (ed.) *Knowing and Living in Academic Research. Convergence and Heterogeneity in Research Cultures in the European Context*. Prague: Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Hakim, C. 2006. „Women, Careers, and Work-life Preferences.“ *British Journal of Guidance & Counselling* 34 (3): 279–294.
- Hakim, C. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century – Preference Theory*. New York: Oxford University Press.
- Harley, S. 2003. „Research Selectivity and Female Academics in UK Universities: from gentleman’s club and barrack yard to smart macho?“ *Gender and Education* 15 (4): 377–392.
- Hašková, H. 2011. „Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 40–52.
- Hašková, H., H. Maříková, Z. Uhde. 2009. „Leaves, Allowances, and Facilities: Childcare Past and Present.“ Pp. 77–134 in H. Hašková, Z. Uhde (eds.) *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Hašková, H. 2007. „Doma, v jeslích, nebo ve školce? Rodinná a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti mezi lety 1945–2006.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8 (2): 15–26.
- Hays, S. 1996. *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Heckman, N.A., R. Bryson, J.B. Bryson. 1977. „Problems of Professional Couples: A Content Analysis.“ *Journal of Marriage and Family* 39 (2): 323–330.
- Hochschild, A. R. 1997. *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York: Owl Book.
- Chaloupková, J. 2005. „Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (1): 57–77.
- Jahoda, R., T. Šinkyříková. 2011. *Studie o distribučních dopadech a ekonomickém působení rodičovského příspěvku na české domácnosti*. Praha: VÚPSV, v. v. i.

- Křížková, A., M. Vohlídalová 2009. „The Labour Market and Work-Life Balance in the Czech Republic in Historical Perspective.“ Pp. 35–76 in H. Hašková, Z. Uhde (eds.). *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Kuchařová, V. a kol. 2009. *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- Loeb, J.W. 1997. „Program for Academic Partners: How well can they work?“ Pp. 270–289 in A. Ferber, J.W. Loeb (eds.). *Academic Couples. Problems and Promises*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Maříková, H. 2008. „Mateřství, rodina a práce z pohledu matek malých dětí“. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8 (2): 45–55.
- Maříková, H., M. Vohlídalová. 2007. *Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Mason, M.A., M. Gulden 2004. „Marriage and Baby Blues: Redefining Gender Equity in the Academy.“ *The ANNALS of the American Academy of Political Science* 596: 86–103.
- Mincer, J. 1978. „Family Migration Decisions.“ *The Journal of Political Economy* 86 (5): 749–773.
- OECD. Online OECD Employment Database [online]. [cit. 1. 8. 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.oecd.org/document/34/0,3746,en_2649_33927_40917154_1_1_1_1,00.html>.
- O’Laughlin, E.M., L.G. Bischoff. 2005. „Balancing Parenthood and Academia: Work/Family Stress as Influenced by Gender and Tenure Status.“ *Journal of Family Issues* 26 (1): 79–106.
- Rapoport, R., R.N. Rapoport. 1969. „The Dual Career Family: A Variant Pattern and Social Change.“ *Human Relations* 22 (1): 3–30.
- Rusconi, A. 2002. *Academic dual-career couples in the U.S. Review of the North American Social Research*. Die Junge Akademie.
- Saxonberg, S., T. Sirovátka. 2006. „Failing Family Policy in Post-Communist Central Europe.“ *Comparative Policy Analysis* 2/2006: 189–206.
- Schiebinger, L., A. Davies Henderson, S.K. Gilmartin. 2008. *Dual-Career Academic Couples. What Universities Need to Know*. Stanford: Stanford University.
- Stalford, H. 2005. „Parenting, care and mobility in the EU. Issues facing migrant scientists.“ *Innovations* 18 (3): 361–368.
- Stephan, P.E., M.M. Kassis. 1997. „The History of Women and Couples in Academe.“ Pp. 44–79 in A. Ferber, J.W. Loeb (eds.) *Academic Couples. Problems and Promises*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Szelewa, D., M.P. Polakowski. 2008. „Who cares? Changing patterns of childcare in Central and Eastern Europe.“ *Journal of European Social Policy* 18 (2): 115–131.
- Thelen, K. 2003. „How Institutions Evolve: Insights from Comparative Historical Analysis.“ Pp. 208–40 in J. Mahoney, D. Rueschemeyer (eds.). *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Víšek, P. 2006. „Rodičovský příspěvek, minulost a budoucnost.“ Příspěvek přednesený na konferenci *Komplexní rodinná politika jako priorita státu aneb je ČR státem přátelským k rodině?*. Praha, 28.–29. 11. 2006.
- Waters, M.A., E.A. Barodoel. 2006. „Work-family policies in the context of higher education: Useful or Symbolic?“ *Asia Pacific Journal of Human Resources* 44 (1): 67–82.
- Wolf-Wendel, L., S.B. Twombly, S. Rice. 2003. *The Two-body problem*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Ward, K., L. Wolf-Wendel. 2004. „Academic Motherhood: Managing Complex Roles in Research Universities.“ *The Review of Higher Education* 27 (2): 233–257.

Věda jako mužská záležitost aneb mediální realita českých pop-novin

Hana Tenglerová

Vyhnout se být jen na jeden den mediální realitě je dnes takřka nadlidský úkol. Jsme doslova obklopeni sděleními, která k nám vysílají rádia, televize, která nám nabízí internet a tisk a která často až agresivně okupují i veřejný prostor prostřednictvím všudypřítomné reklamy. Média už od svých počátků nesloužila jen jako prostředek předávání informací, ale také jako nástroj přesvědčování, mobilizace i utvrzování statu quo. Ať vědomě či nikoli je součástí jazyka, kterým média promlouvají, také normotvorný aspekt. Ten se může lehce stát normalizačním hegemonním kánonem, jenž nálepkuje jedno jako přijatelné, jiné jako nepřijatelné. Lidé jsou různě rezistentní, kritičtí a tvůrčí při čtení mediálních obsahů. Nepodléhat však tomu, jak média působí na naše představy světa i sebe samých, na to, jak máme vypadat, chovat se i cítit, je s tím, jak stále větší prostor média v našich životech zabírají, čím dál těžší.

Způsob, jakým je v médiích představovaná věda, kdo je jejím reprezentantem a kdo o ní promlouvá, může mít významný dopad na to, zda je vnímána jako potenciální oblast kariérního uplatnění dívek a chlapců, jaké představy o budoucí dráze svých dětí budou mít jejich rodiče a vyučující na školách, i jak budou svoji profesní identitu vnímat sami vědci a vědkyně. Mediální sdělení představují významnou součást epistemických životních prostorů (viz Úvod Metodologická východiska: epistemické životní prostory), v nichž se propojuje osobní, institucionální, epistemické i politické. Média nezrcadlí realitu, ale pečlivě vybírají to, co bude jako realita předestřeno. Je proto třeba kriticky nahlížet jejich práci a studovat, jakým způsobem se na utváření obrazů našeho světa podílejí, v čí prospěch tak činí a jaké prostředky a formu volí. Tisk, na který se tato kapitola zaměří, je navíc spjat se vznesnými přídomky, jako je pilíř demokracie nebo sedmá velmoc, a má mimo jiné povinnost podrobovat kritice všechny ostatní veřejné moci. I proto je vhodné si neustále klást otázku, jak tuto roli plní.

Tato kapitola se řadí ke studiím, které se zabývají analýzou mediálních produktů a jejich významů a jež zjišťují, jaká realita se zprostředkovaně stává součástí naší vlastní zkušenosti (Jirák, Köpplová 2009). Zaměří se přitom výlučně na jazykovou stránku mediálních sdělení, konkrétně článků Hospo-

dářských novin, Mladé fronty Dnes, Lidových novin a deníku Právo. Jazyk odráží a reprodukuje společenský kontext, vztahy a mocenské uspořádání společnosti a nese v sobě celou řadu prvků a sdělení, které jsou genderově zatížené. Pomocí něj se mohou reprodukovat genderové stereotypy, a tím i celkové mocenské uspořádání společnosti, v němž jsou muži a maskulinita tím hodnotnějším a ženy a femininita tím méně významným. Jak ukazují četné analýzy českého jazyka, vedle genderových stereotypů obsahuje i další formy jazykového sexismu, jako je generické maskulinum, které ženy znevídělnuje, metafory o rolích a postavení žen a mužů, klišé jako něžné pohlaví, konfrontování mužského a ženského světa, podsouvání hodnotících postojů a hierarchizaci atributů spojených s femininitou a maskulinitou, případně zlehčování sexismu (Valdrová 2001; Pavlík 2005; Valdrová, Knotková, Paclíková 2009).

Cílem kapitoly je analyzovat mediální obraz vědy jako genderovaného pole ve vybraných českých novinových titulech. Charakter vědy bude analyzován s ohledem na to, zda se její prezentace váže na konkrétní pohlaví jejích reprezentantů a jaká sdělení o vědkyních a vědcích předávají čtenářstvu. Zaměří se na formální a obsahové postupy konstrukce mediálního obrazu vědkyň a vědců a to, zda a jak ne/reprodukuje genderově stereotypní obrazy a jaké mechanismy jejich udržování lze identifikovat. Cílem je také ukázat, jak se český tisk podílí na předávání, vytváření a utvrzování určitých stereotypních obrazů vědkyň a vědců. V kvantitativní perspektivě text sleduje výskyt postav vědkyň a vědců, umístění v obsahu novin a to, jak často a dlouho v rámci novinových článků promlouvají. Kvalitativní přístup k datům v druhé části kapitoly pak umožní nahlédnout, jak se vytváří obraz vědkyň jako zvláštních výjimek a jak například představované rodičovské role vázané na vědkyně a vědce mohou ovlivnit vnímání ne/profesionality a ne/patříčnosti těchto postav ve vědě.

V zahraničí existuje řada studií, které se věnují zobrazování vědy v médiích. Převážná většina z nich se zaměřuje na prezentaci vědkyň a vědců v různých typech mediálních obsahů a mediálních žánrech (Flicker 2008; Shachar 2000; Kizinger et al. 2008). Jejich závěry ukazují, že vědkyně jsou médiu opomíjeny a pokud se v mediálním obsahu vyskytnou, bývají zobrazovány značně stereotypně. Existují však i studie dokládající pozitivní konstruování obrazu vědkyň (Steinke 1997, 1999, 2004). Řada ze zmíněných výzkumů, ale i další byly inspirací k provedení podobné sondy v kontextu České republiky, kde analýzy médií z hlediska reprezentace žen a mužů samozřejmě existují, ale dosud se nezaměřily na postavy vědkyň a vědců (např. TNS Factum 2003; Baslarová, Binková 2006; Centrum pro Gender Studies 2003; GMMP 2010). Tato kapitola, i vzhledem k tomu, že se jedná o první

vhled do této problematiky, se věnuje spíše popisu základních trendů, které naznačují data. Její výstupy mají proto spíše deskriptivní charakter.

Zatímco kvantitativní část se pokusí odpovědět na otázku, NAKOLIK či zda mezi jednotlivými proměnnými existuje statisticky významný vztah, v kvalitativní části se zaměřím na to, JAK je prezentace vědy na rovině významu konstruována. V první části analýzy se inspiroji metodologicky i obsahově analýzou Jenny Kitzinger a jejích spolupracovnic (2008) týkající se mediálního obrazu vědkyň a vědců ve Velké Británii. Další významný inspirační zdroj z hlediska výběru aspektů, na něž se zaměřím, je práce Ivy Baslarové a Pavlíny Binkové (2006) o mediální reprezentaci političek před parlamentními volbami v roce 2006. Druhá část mého výzkumu se inspirojuje sémiologickou analýzou, jak ji popisuje John Fiske (1995).

V první části empirické studie budu aplikovat obsahovou kvantitativní analýzu. Její základy stanovili ve 30. letech 20. století Paul Lazarsfeld a Harold Lasswell. V 50. letech pak byla koncipována přímo jako metoda pro studium mediálních obsahů (Kronick 1997). V knize *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research* definují Daniel Riffe, Stephen Lacy a Frederick Fico kvantitativní obsahovou analýzu jako systematické zkoumání symbolů komunikace, jimž byly připsány numerické hodnoty podle určených pravidel, a analýzu vztahů těchto hodnot, která je prováděna statistickými metodami (Riffe, Lacy, Fico 2008: 25). Výhodou zkoumání mediálních obsahů prostřednictvím jejich kvantifikace je možnost pracovat s velkým množstvím dat (Riffe, Lacy, Fico 2008) a hledat souvislosti mezi aspekty mediálního obsahu, které jinak běžně unikají pozornosti (Jirák, Köpplová 2009). Kvantitativní analýza může být podle Fiskeho (1995) použita nejen ke studiu mediálního obsahu, ale také jeho formy. Přestože si tradičně kvantitativní metodologie (včetně obsahové kvantitativní analýzy) prostřednictvím požadavku metodologické transparentnosti nárokuje možnost zopakovat výzkum se shodným výsledkem (Riffe, Lacy, Fico 2008), je samozřejmé, že při její aplikaci hraje značnou roli subjektivní přístup (ať již jde o tvorbu definic pro výběr vzorku, kódů nebo o vlastní interpretaci výstupů analýzy).

Kvantitativní obsahová analýza má vedle svých předností také limity, na něž je nutné upozornit. Za prvé, tato metoda hledá rozdíly, dává jim tím vyšší prioritu než shodám, čímž se na reprodukci těchto rozdílů *de facto* podílí. Dále pracuje (nejen) s konceptem genderu problematicky, když poutá gender k tělu, čímž znevažuje jeho performativitu a měnlivost. Ženy (muži) jsou v ní pojímány jako homogenní skupiny (Lawson 1995).

Kvalitativní analýza inspirovaná sémiologií vychází ze sémiotiky. Ta se zabývá znakem a tím, jak prostředkuje význam, kódy (tj. systémy, v nichž jsou znaky organizovány), a kulturu, v níž tyto kódy a znaky fungují. Jejím

primárním polem zájmu je text. Sémiologickou analýzu budu využívat v kvalitativní části kapitoly i při interpretaci dat kvantitativní obsahové analýzy. Kvantitativní obsahová analýza se pohybuje v denotativním řádu komunikace, odhaluje vzorce a četnosti v jeho rámci, které pak odkazují k určitým hodnotám a postojům. Z výsledků obsahové kvantitativní analýzy je pak možné vyvodit některá obecná pravidla konotující sociální hodnoty. Například častější zobrazování mužů vede k závěru, že četnost těchto reprezentací konotuje jejich vyšší pozici v hodnotovém systému (Fiske 1995). V kvalitativní části se budu také těmito teoreticko metodologickými východisky inspirovat. Použiji zde především rovinu analýzy dat prostřednictvím konotace, zaměřím se ale také na mýtus a to, jakým způsobem dochází k jeho naturalizaci a tím potvrzování genderového řádu.

Výzkumný vzorek a charakter dat: kvantitativní analýza

Zdrojem dat pro výzkum, jehož výsledky představí tato kapitola, jsou články ze čtyř českých celostátních deníků, které jsou označovány jako pop-noviny (Hvíždala 2010; Koubská 2002). Charakteristickým stylem předávání informací pop-novin je tzv. infotainment, tedy druh zpravodajství, jenž výběr témat a jejich zpracování podřizuje cíli vyvolat u čtenářů/řek emoce a pobavit je. Protože v českých zemích není deník, který by bylo možné řadit k tak zvanému serióznímu tisku, jaký známe třeba z Německa či Velké Británie, a zároveň zde vycházejí a mají úspěch bulvární deníky, prezentují se tyto tituly jako relativně tradiční, autoritativní zdroj informací, který je zacílen na široké – i když implicitně spíše vzdělanější (Jirák, Köpplová 2003) – čtenářské publikum.

Články uvedených periodik jsem vyhledala v databázi Newton za rok 2009. Na základě ad hoc stanovených klíčových slov: vědec, vědkyně, vědci, badatel, badatelka, badatelé, vědecký pracovník, vědecká pracovnice, vědečtí pracovníci, výzkumník, výzkumnice, výzkumníci jsem získala celkem 3 165 článků. V druhém kroku jsem počet článků redukovala na ty, jenž alespoň v jednom případě zmiňovaly konkrétní osobu, která splňovala následující definici vědce/vědkyně: vědec/vědkyně je jakákoli reálná (nikoli fiktivní) osoba zmíněná v článku, která je jako profesionální vědec/vědkyně označena nebo o níž se primárně jako o osobě, která se věnuje výzkumu či vědě, referuje. Je to také osoba působící ve výzkumné instituci (není-li upřesněno, že působí např. na administrativní pozici) nebo obecně známá vědecká osobnost (např. Charles Darwin, Jiří Grygar, Stephen Hawkins, Immanuel Kant, Marie Curie-Sklodovská atp.). Tímto se výzkumný soubor snížil na 1 607 článků. V po-

sledním kroku bylo náhodně vybráno⁵⁹ 212 článků, v nichž bylo nalezeno 412 zmínek o vědkyních/vědcích.

Publikační aktivita jednotlivých periodik byla ve výběrovém souboru velmi rozdílná. Nejvíce článků zastoupených ve vzorku bylo publikováno v Lidových novinách (42,5 %) a naopak nejnižší počet pocházel z Hospodářských novin (8,5 %).⁶⁰ Rozdíl mezi jednotlivými tituly je dán především cílem a prioritami daného periodika, tak zvanou politikou listu (Shoemaker, Rees 1996 cit in Červinková, Čada 2006), která upřednostňuje určitá témata a formáty před jinými. Zatímco Lidové noviny se v období, do něhož spadají články výzkumného vzorku, označovaly za „list se speciálním zájmem o politiku, ekonomiku, kulturu, vědu a vzdělání“ a rubrika Věda patřila mezi základní rubriky, Hospodářské noviny se zaměřovaly především na ekonomiku a politiku a tématu věda se věnovaly jednou týdně spolu s tématem technologie v rámci přílohy Moje HN. Samostatnou rubriku Věda list neměl (Tenglerová 2010).

V roce 2009 patřily mezi nejintenzivněji reportovaná témata především prasečí chřipka, aféra kolem zamlčení faktů, jež popírají teorii o klimatických změnách a klimatická konference v Kodani, demonstrace českých vědců v souvislosti s krácením rozpočtu Akademie věd ČR, znovuotevření hrobu dánského astronoma Tychona Brahe v Praze, smrt antropologa Clauda Levi-Strausse nebo udělení Nobelovy ceny za ekonomii první ženě v historii, Elinor Olstrom. Hlavním obsahem většiny článků, jež zmiňovaly postavy vědkyň a vědců, byly soudobé problémy, informace o nových výzkumech, jejich výsledcích a možném použití v praxi či aktuální společenské a politické kauzy. Jen ve výjimečných případech se články věnovaly přímo konkrétní osobnosti vědce/vědkyně. Pokud se tak stalo, pak obvykle v kontextu udělování vědeckých cen či u příležitosti nějakého historického výročí, jež se váže ke konkrétnímu vědeckému velikánu minulosti. Podle Červinkové a Čady (2006), kteří se však zabývali jen tvorbou obsahu rubrik českých deníků a týdeníků (případně serverů) věnovaných explicitně vědě, je z pohledu novinářů/ek práce vědců vnímána jako monotónní a rutinní opakování pokusů a za čtenářsky a mediálně zajímavé jsou považovány spíše její výsledky a další aplikace, které se dotknou reálného života čtenáře. Charakter novinových článků o vědě, které se objevují napříč deníky, takový postoj do značné míry potvrzuje.

59 Náhodný výběr článků proběhl prostřednictvím funkce rozšířený filtr se zadáním kritéria náhodného čísla v programu Microsoft Excel.

60 LN (42,5 %), MF Dnes (30,7 %), Právo (18,4 %), HN (8,5 %).

Ne/přítomnost vědkyň a vědců v mediálním obsahu

Z celkového množství 412 prezentovaných postav vědců a vědkyň ve vzorku patřilo plných 84 % vědcům a jen 16 % vědkyním. Vědci početně převýšili vědkyně více než pětinásobně, byli zmiňováni 346krát, zatímco vědkyně jen 66krát. Totožný výsledek zaznamenala i rozsáhlejší studie provedená na předních novinových titulech ve Velké Británii (Kitzinger et al. 2008). Tato studie byla však zaměřena jen na vědce a vědkyně v oblasti tzv. STEM oborů (přírodní a technické vědy, inženýrství a matematika), nikoli na vědu obecně, a sledovala jejich výskyt v rozhovorech a/nebo článcích, jejichž hlavním cílem bylo představit osobnost vědce/vědkyně. Značné disproporce v prezentování vědkyň a vědců potvrzují také výzkumy Orly Shachar (2000), která sledovala výskyt vědců a vědkyň v letech 1996 a 1997 v rubrice „Scientists at Work“ deníku New York Times, kde méně než čtvrtina portrétovaných osob byly vědkyně, nebo Marie-Pierre Moreau a Heather Mendick (2011), jež se zaměřily na online servery, které představují vědkyně a vědce jako inspiraci pro budoucí profesní dráhu studujících.

Na nízkou míru zobrazování žen v mediálním obsahu feminističtí autoři a autorky upozorňují přinejmenším od 70. let 20. století (např. van Zoanen 1994; Lont 1995; Tuchman 1979 cit. in Shachar 2000). Podíl zmínek, citací nebo fotografií žen v tisku je vůči mužům značně disproporční – a to až několikanásobně, což neodpovídá situaci ve společnosti (vyšší výskyt žen najdeme jen v rubrikách či pořadech určených ženám, resp. v těch, které se vážou ke stereotypně ženským tématům, jako je zdraví, krása, vztahy). Stejně tendence zneviditelnovat ženy dokládají také studie, které se zaměřily na český tisk (Trampota 2006; TNS Factum 2003; Centrum pro Gender Studies 2003). Opomíjení žen se přitom podle výzkumů děje výrazněji v oblastech a profesích, které jsou považovány za významné či prestižní (Carter, Branston, Allan 1998). Věda takovou oblastí nepochybně je, dokládají to ostatně opakované průzkumy veřejného mínění, v nichž je vědecké povolání v České republice stabilně považované za druhou nejprestižnější profesi hned po lékařství (CVVM 2005, 2006, 2007, 2008, 2011 a 2012).

Výrazně nižší zastoupení žen (vědkyň) v médiích lze chápat jako prostředek zneviditelnění a znevýznamnění žen jako skupiny. Podle Johna Fiskeho (1995) může množství ve znakovém systému, jako je například jazyk, konotovat vyšší hodnotu mužů (vědců) pro reprezentaci vědy jako takové. Navíc vynechání žen-vědkyň může dávat vzkaz, že jsou méně významné, ale také méně pracovité a schopné, neboť výsledky jejich práce nejsou hodné medializace. Připomeňme, že na každou vědkyni se v tisku objeví pět postav vědců. Takto výrazná forma prezence vědců a absence vědkyň také vytváří a utvrzu-

je obraz vědy jako oblasti, která je mužskou doménou. A může působit (nejen na ženy) jako pro ženy nevhodná. Ženy, které se zde pohybují, pak působí jako výjimky potvrzující pravidlo. Tento vzkaz může být ve spojení s podobnými sděleními z jiných médií a okolního prostředí natolik silný, že se spojení žena a věda stane překvapujícím: „Jakže, vy, žena a vědkyně?“, „Žena a vědec, to mi nejde dohromady“, tak znějí reakce dětí od 8 do 16 let, které měly v prvním desetiletí 21. století za úkol přiřadit ke slovu v generickém maskulinu jméno osoby a na ženy v pozici vědkyň zcela zapomněly (Valdřová 2008). V jiném případě byly děti vyzvány, aby nakreslily buď vědce, nebo to, co jim vědu nejvíce připomíná. Drtivá většina odevzdaných prací představovala muže-vědce (bílého, postaršího, často rozčuchaného, s brýlemi a v plášti) (Techmania 2007, 2008 a 2009). Tendence vnímat vědu jako mužskou doménu ostatně potvrzují také zahraniční výzkumy, které se zabývají percepcí mediálního obsahu (Long, Steinke 1997; LaFollette 1990 cit. in Long, Steinke 1996; Kahle 1993 cit. in Long, Steinke 1996; Steinke et al. 2007).

Kde se vědkyně a vědci v rámci mediálního obsahu objevují?

Některé zahraniční výzkumy ukazují, že prezentace žen v médiích mají tendenci koncentrovat se do sekcí (pořadů, formátů, rubrik), které bývají považovány za méně významné (Gledhill 2003; Croteau, Hoynes 2003; van Zoonen 1994; Lont 1995). Struktura novinových titulů je přitom stavěna podle logiky: nejdůležitější zprávy a sdělení na předních místech či prvních stranách, pak vše ostatní.

Rubrika Věda z tohoto pohledu patří mezi nejméně významné, neboť se ve sledovaných titulech v průměru umísťuje až na devatenácté stránce obsahu, tedy na samém konci novin. Autoři/ky vědeckopopulárních či publicistických článků, které tvoří obsah této rubriky, píší své příspěvky podle Červinkové a Čady (2006) především s cílem zabavit, zaujmout, případně zprostředkovat nové znalosti. Takové čtení má mít primárně oddechový charakter, jde o jakési lehké zpravodajství (Červinková, Čada 2006: 39), doplněk seriózních faktických zpráv a analýz. V rubrice Věda se přitom nachází 45,5 % zmínek o vědkyních a 36,1 % zmínek o vědcích. Jinými slovy: téměř dvě třetiny zmínek o vědcích (221) a mírně nadpoloviční podíl zmínek o vědkyních (36) je přitomno ve zbylém obsahu deníků. V naprosté většině případů umístěném na stránkách, které rubriku Věda předcházejí.

Pokud se tedy zmínka o vědkyni v tisku vůbec objeví, což jak bylo ukááno výše, se děje zřídka, objeví se s vyšší pravděpodobností právě v rubrice, kterou lze sice považovat za nejčitelnější platformu prezentování vědy, která je však co do obsahu i umístění ve struktuře média jen málo významná. To

podporuje tezi o tom, že i české pop-noviny, stejně jako tisk v USA a velké Británii (Lont 1995; van Zoonen 1994), vykazují tendenci prezentovat ženy-vědkyně v méně významných částech obsahu.

Úlohy vědkyň a vědců v mediálním obsahu

Vědci a vědkyně v člancích vystupují buďto jako *expert/ka*, to znamená komentují a hodnotí nějaký jev či výzkum, jako *osobnost*, pokud je primárním tématem článku informovat o dané osobě a jejích aktivitách či životě, nebo jako *informátor/ka*, pokud hovoří o svém vlastním výzkumu či objevu. Osoby, které vystupují v pozici experta/ky, a osobnosti mají na symbolické úrovni vyšší význam či autoritu. Ti první hodnotí a komentují práci jiných, poskytují odborná stanoviska k různým problémům, vystupují v pozici autority.⁶¹ Druzí patří mezi jedince, kteří jsou hodni toho, aby média psala o nich samotných jako osobách, což se děje zřídka. Obvykle se takový typ sdělení věnuje osobnostem jako Albert Einstein či nositelé vědeckých cen.⁶² A právě v těchto dvou úlohách se zásadně více než vědkyně koncentrují vědci. V roli experta vystupuje 33,5 % vědců (vědkyň-expertek je pouze 18,2 %). Jako osobnost je představeno 24,9 % vědců (a jen 15,2 % vědkyň). Dvě třetiny vědkyň (resp. 66,7 %), které se v tisku objevují, vystupují v roli osob, které provádějí konkrétní výzkum a informují o něm čtenáře/ky. Také podíl vědců v této úloze je nejvyšší, není však tak výrazný (41,6 %).

Tabulka 1. V jakých úlohách vědkyně a vědci vystupují v % z celku vědkyň, resp. vědců

úlohy	vědkyně %	vědci %
expert/ka	18,2	33,5
osobnost	15,2	24,9
informátor/ka	66,7	41,6
	100	100

⁶¹ Např. v článku o zahraničním výzkumu rodinných sloních klanů *Agresivitu drží na uzdě rodina*, LN 17. 7. 2009, str. 19, zaujímá český zoolog postoj: „Výsledky zahraniční studie mě příliš nepřekvapují. Z naší zoo ovšem srovnatelnou zkušenost nemám. V rámci celé sítě zahrad se dbá na to, aby se v jedné zoo nesešla blíže příbuzná zvířata,“ poznamenává Zdeněk Bárta. Stanoviska k aktuálním problémům, jako je oteplování klimatu či diskusí o stavu vědy, nabízí např. článek *Badatelé blogují (nejen) o vědě*, LN 22. 9. 2009, str. 32.

⁶² Např. článek *Čech oceněn v Izraeli*, Právo 17. 3. 2009, str. 9: „Vědec Jiří Bartek byl v Izraeli oceněn prestižní cenou rabína Šaje Šaknaje v oblasti imunologie a výzkumu rakoviny. Bartek, který dlouhodobě působí v Kodani, se spolu s kolegy zasloužil o lepší pochopení chování buněk při rakovinovém bujení.“

Tyto nepoměry mohou být způsobeny celou řadou faktorů. Na jedné straně zde může jistou roli hrát nižší podíl žen ve vědě (dnes i v minulosti), nebo fakt, že většinu vědeckých cen, o nichž noviny píší, získávají muži. Dalším silným faktorem ale může být i to, že autoři/autorky článků mají tendenci nevnímat vědkyně jako významné osobnosti a autority, které jsou s to poskytovat odborná stanoviska, a nepřikládají jejich postojům a názorům takovou váhu, jakou mají muži. Nižší výskyt žen v pozicích spjatých s autoritou v rámci mediálních obsahů potvrzuje řada studií (van Zoonen 1994; Croteau, Hoynes 2003; Trampota 2006), a to i těch, jež se zabývají výlučně prezentací postav vědkyň a vědců (Long; Steinke 1996; Morreau, Mendick 2012). Fenomén, na základě něhož dochází ke zneviditelňování a snižování hodnoty práce vědkyň, popsala americká historička Margaret W. Rossiter. Nazvala jej Matyldin efekt ve vědě (1993). Podle Rossiter se dostává vědkyním podstatně méně pozornosti a uznání, než kolik se věnuje vědeckému výkonu jejich mužských kolegů. Tato teorie vychází z práce sociologa Roberta Mertona, který v roce 1968 definoval tzv. Matoušův efekt ve vědě. Ten popisuje situaci, kdy významní vědci získávají skrze svůj věhlas ještě více uznání a respektu. Konkrétní vědecký počín, za který se jim takové pozornosti dostane, ale nemusí být významnější než výsledky, s nimiž přišli jiní, dokonce nemusejí onen věhlas nutně získat za práci, kterou odvedli oni nebo výlučně jen oni. Naopak výkony těch, jejichž status je nižší a kteří získávají méně pozornosti, bývají často zneuznány a opomíjeny (Rossiter 1993). Margaret W. Rossiter tuto situaci aplikovala na situaci vědkyň, které získávají méně věhlasu a uznání než jejich mužští kolegové.

Vědkyně se do hledáčku novinářů/novinářek dostávají především prostřednictvím konkrétního výzkumu (tedy v roli *informátorky*), který může čtenáře/ky pobavit na zadních stranách tisku, ale není jim dána možnost vypovídat o širších souvislostech a často aktuálním dění ve společnosti, jak to dělají vědci v pozici expertů.

Ne/možnost přímé promluvy skrze mediální sdělení

Citovanost žen je podle českých i zahraničních analýz ve zpravodajských formátech velmi nízká. Média jejich vyjádření zveřejňují podstatně méně než v případě mužů a dávají jim také menší prostor (Croteau, Hoynes 2003; Trampota 2006; Baslarová, Binková 2006). U promluv vědkyň a vědců je však situace jiná. Ve sledovaném vzorku článků je každý vědec v průměru citovaný jednou, průměrný počet citací vědkyň je jen nepatrně vyšší: dosáhl hodnoty 1,4. Průměrná délka citace vědkyň je ale 39 slov, zatímco vědci v průměru promešli 24 slov. Střední hodnoty délky citací vědkyň činí 14 slov a u vědců 5 slov.

Pokud k sobě vztáhneme výše uvedená zjištění (totiž to, že ženy jsou v mediálním obsahu zastoupeny signifikantně méně než muži, nevystupují v pozici autority jako experti, kteří komentují určitou situaci, nebo jako osobnosti, které si pozornost zaslouží samy o sobě) s délkou promluvy, není možné o něco delší prostor pro vyjádření chápat jako něco, co kompenzuje symbolické a faktické vylučování žen z mediálního obsahu. Zmínky o vědkyních se obvykle koncentrují na zadních, méně prestižních stranách novin, kde je obvykle větší prostor pro přímé promluvy (vědkyně tu vystupují v roli osoby, která informuje o svém výzkumu). Na předních stranách novin pak převažuje zpravodajský způsob předávání informací, jenž preferuje krátká a stručná sdělení a kde se vyjadřují častěji vědci v roli expertů nebo je o nich reportováno (obvykle bez citací jejich výroků) jako o významných – často zemřelých – vědeckých osobnostech.

Nízký výskyt postav vědkyň, jejich koncentrace do méně významných částí novin a rolí a také jistá tendence k upozaďování vědkyň, resp. upřednostňování vědců co do pořadí zmínky v článku jsou jevy, které jednak do značné míry potvrzují výstupy zahraničních mediálních analýz, jednak ukazují, jakým způsobem české pop-noviny zesilují zprávu o tom, že věda je doménou mužů. Následující část kapitoly se zaměří na kvalitativní úroveň prezentace postav vědkyň a vědců a její dopady.

Vědci a ženští tokenové ve vědě: kvalitativní analýza

V zahraničí vznikla řada studií, které se zabývají prezentací vědkyň (a vědců) v různých typech médií a mediálních žánrech (např. Elena 1997; Shachar 2000; Husu, Tainio 2004; Flicker 2008; Kizinger et al. 2008; Steinke 1997, 2004, 2005). Autoři a autorky těchto prací se shodují, že pokud se postavy vědkyň v mediálním obsahu vůbec vyskytnou, bývají zobrazovány obvykle prostřednictvím stereotypních atributů a vlastností spojovaných s ženami. Tím upozaďují, znevažují nebo dokonce zamlčují expertízu vědkyň a přínos jejich práce. V případech, kdy vědkyně nesplňují požadavky související s feminitou, jsou podle některých studií médii zesměšňovány nebo odsuzovány (Tuchman 1979 cit. in Shachar 2000; Flicker 2008; LaFollette 1988 cit. in Steinke 1999). Současné analýzy ale naznačují, že takto negativní formy prezentace vědkyň jsou spíše otázkou minulosti (Flicker 2003; Kizinger et al. 2008; Haran et al. 2008).

Ve fikčních žánrech jako film se objevuje široká škála postav vědkyň. Vědkyně jsou zobrazovány jako atraktivní ženy a jsou na jim připisovanou kvalifikaci obvykle velmi mladé (Flicker 2003, 2008; Steinke 2005, Elena

1997; Haran et al. 2008). V současné kinematografii vystupují vědkyně jako naivní expertky (velmi mladé ženy, které navzdory vědecké reputaci často hrají druhořadou roli, jsou například zamilované do hlavního hrdiny), zlé svůdnice (egoistické mladé ženy, které užívají sex-appeal pro svůj prospěch), dcery, nebo asistentky vědce (jejichž síla je v sociálních dovednostech, jsou překladatelkami a jsou svázané s hlavní mužskou postavou), osamělé hrdinky (vědkyně poukazují na vnitřní konflikty ve vědě, moc a její genderovanost a/nebo obhajují svoji správnou teorii oproti mužské převaze oponentů) a chytré krásky. Poslední jmenované představuje například filmová postava Lary Croft, jejímž atributem je dokonalá krása. Je nezávislá, ale emocionálně vázaná na svého otce. Její vědecká kompetence je nicméně, podobně jako u většiny výše zmíněných pojetí postav vědkyň, sekundárním atributem (Flicker 2008).

Reálné postavy vědkyň vystupující například v tisku bývají zase často líčeny jako výjimky, které se věnují (vysoce prestižní) „mužské“ profesi, jež předpokládá dlouhou dobu přípravy a vzdělávání. Jejich ženskost se zdůrazňuje pomocí odkazů na vzhled, věk, rodinu a jejich chování bývá interpretováno jako typicky femininní (Shachar 2000; Husu, Tainio 2004; Kitzinger et al. 2008). Ve srovnání s fikčními žánry se vědkyně výrazně častěji představují jako matky.

Právě tematizace mateřství je podle Orly Shachar, která analyzovala články z rubriky „Scientists At Work“ deníku New York Times, jednou ze strategií, které jsou novináři/kami využívány k vytváření obrazu vědkyně jako tokena. Token je osoba pocházející z marginalizované skupiny, která dostojí všem formálním požadavkům pro vstup do elitní či privilegované skupiny (např. mezi vědce) a může s ní tak sdílet její privilegia, zároveň však nedisponuje přidávanými charakteristikami, které se od osoby v její pozici vyžadují (např. nepřerušenu kariérní drahou) (Zimmer 1988 cit. in Shachar 2000). Token reprezentuje skupinu, z níž pochází, je jejím symbolem a často je vnímán skrze stereotypní představy, které většina o této skupině má (Kanter 1977 cit. in Shachar 2000). V případě vědkyň jsou zdůrazňovány vlastnosti spojované stereotypně s feminitou.

Rétorický tokenismus je pak proces, díky němuž se prostřednictvím určité strategie vedení rozhovoru a výstavby textu článku, určitá osoba stává tokenem. Rétorický tokenismus obsahuje dva elementy: glorifikaci výjimečnosti a narativ překonávání nesnází během života a kariéry tokena (Cloud 1996). Vědkyně se tím stávají zvláštními výjimkami, což implicitně zdůrazňuje jejich nepatříčnost ve vědecké profesi.

Z českých dat vyplývá, že hned s několika atributy, které jsou podle zahraniční literatury charakteristické pro prezentaci vědkyň a napomáhají

konstruovat jejich osobnost jako tokenistickou, pracují i vybrané deníky. Ve srovnání s prezentacemi vědců novináři/ky o poznání častěji věnovali prostor popisu vzhledu vědkyň, jejich osobním vlastnostem, komentářům týkajícím se jejich věku nebo jejich rodičovským, resp. mateřským rolím.

Věk a seniorita

Věk vědkyň je buď příliš nízký, nebo naopak příliš vysoký, oboje vzbuzuje údiv a (spolu)vytváří obraz jejich výjimečnosti. Stáří vědců je oproti tomu zmíněno podstatně méně často, a pokud se tak děje, pak bez dalších poznámek obvykle jen jako číslo v závorce za jménem, nebo douška na konci textu, případně formou data narození a úmrtí.⁶³ Příkladem údivu novináře/ky nad vitalitou vědkyně je rozhovor s názvem *Od preparování švábů utekla k vodě* (MF Dnes, 28. 11. 2009):

„Předpokládala jsem, že se setkáme někde v klidu obývacího pokoje a budeme se tak trochu ohlížet za jejím životem. Pozvala mě k sobě do maličké kanceláře v Hydrobiologickém ústavu, kde téměř denně stále pracuje. Vás neláká důchodové lenošení?“

...

„Vraťme se o 57 let zpět. Tehdy jste se právě rozhodovala, jaký obor budete studovat.“

...

„Je pravda, že vy máte stále energie na rozdávání.“ (MF Dnes, 28. 11. 2009).

Věk je také zmíněn u vědkyň v článku *Badatelky dostaly statisíce* (LN, 7. 2. 2009): „všem je kolem třiceti“, „nyní třicetiletá badatelka“, „[v] devětatřiceti letech se stala nejmladší docentkou“, či „třiatřicetiletá absolventka Státní ukrajinské univerzity“. Ke zmínce o věku se navíc ve všech třech případech přidává informace o vedoucím laboratoře (jméno a příjmení), kde vědkyně pracují. Vědkyně tak v textu nevystupují samy za sebe a jsou navíc prezentovány v podřízeném postavení. Ve výzkumu Moreau a Mendick (2011), které sledovaly prezentace vědkyň a vědců na webových portálech, jež si kladou za cíl popularizovat vědu, byly vědkyně častěji než vědci zobrazovány jako juniorky, zatímco muži se nacházeli v ustavených seniorských pozicích. V případě starší vědkyně zase nechybí v článku zmínka, že jde o bývalou ředitelku jednoho z ústavů Akademie věd. Texty tady představují vědkyně buďto jako

⁶³ Např. *Nobelovu cenu za fyziku získala trojice otců komunikační éry*, Právo, 7. 10. 2009, nebo *Vědecké pojednání povznesl na umění*, 5. 11. 2009, LN.

osoby na začátku vědecké dráhy, nebo jim podsouvají opak. Přitom v případě vědců není věk (natož fyzická kondice) nebo seniorita tématem, kterému by tisk věnoval pozornost. Přestože resp. právě proto, že konkrétní zmínky o statusu většiny vědců ve vzorku chybí, sugeruje se středněvěká norma a ustavené pozice, tedy něco, čemu dotčené vědkyně díky zdůraznění jejich věku a postavení v kariérní hierarchii nevyhovují.

Zajímavý je také komentář novinářky, který se vyrovnává s (dnes již bývalým) vysokým profesním postem vědkyně a jejími výraznými charakterovými vlastnostmi prostřednictvím zdůrazňování femininních aspektů její osobnosti:

„Vieře Straškrabové její kolegové v budějovickém hydrobiologickém ústavu přezdívali paní šéfkka nebo také železná ruka v sametové rukavičce. Byl v tom obdiv k její prý nedostižné cílevědomosti, organizačním schopnostem a sveřepým přístupům k novým úkolům. Drobná žena s vějířkem vrásek kolem očí a vlasy staženými do culíku se tomu jen pousměje.“ (MF Dnes, 28. 11. 2009)

Železná ruka v sametové rukavičce, popis postavy, vzhledu (vrásky, vlasy, úsměv); takovou prezentaci vědce nenajdeme v žádném z 212 článků. Taková prezentace vědkyň (žen) v médiích je podle zahraničních výzkumů naopak více než běžná (Shachar 2000; Husu, Tainio 2004; van Zoonen 1994, Gledhil 2003), stejně jako zvýšené zdůrazňování femininity žen ve vysokých pozicích. Glorifikaci výjimečnosti vědkyň zde představuje především časté odkazování na věk ve spojení s úspěšným prováděním vědecké práce. Vědkyně v článku *Badatelky dostaly statisíce* (LN, 7. 2. 2009) jsou sice mladé, ale za svoji práci byly oceněny uznávaným a prestižním stipendiem, vědkyně z článku *Od preparování švábů utekla k vodě* (MF Dnes, 28. 11. 2009) je označena jako osoba v důchodovém věku, ale ona „téměř denně stále pracuje“. Stereotypní prezentace vědkyň se zase odráží jednak ve zdůraznění podřízené profesní pozice mladých vědkyň (tu opět u začínajících vědců nenajdeme)⁶⁴ a odkazy na vzhled a ve zjemnění dominantní pozice vědkyně z Českých Budějovic (prostřednictvím zdobněliny, odkazu na látku symbolizující hebkost, jemnost).

Pečující matky, duchovní otcové: vědkyně, vědci a rodičovství

Z celkového množství vybraných 212 článků se o tématu rodičovství zmínilo jedenáct z nich. Ve vzorku vystupovali dvě vědkyně-matky, dva vědci-otcové a devět *duchovních otců*, tedy mužů, kteří byli primárně představováni jako otcové převratných myšlenek nebo teorií, jež významným způsobem posu-

⁶⁴ Viz např. *Český přírodovědec v srdci Amazonie*, MF Dnes, 8. 8. 2009.

nuly hranice lidského poznání. Žádný z článků nevěnuje rodinným okolnostem vědkyň a vědců hlavní pozornost, přesto způsob, jakým je tematizováno mateřství, může hrát významnou roli v tom, nakolik jsou vědkyně vnímány jako profesionálky.

Mateřství a rétorický tokenismus

Ve vybraném materiálu byly jako matky představeny dvě vědkyně: nám již známá bývalá ředitelka českobudějovického Hydrobiologického ústavu AV ČR (MF Dnes, 28. 11. 2009, *Od preparování švábů utekla k vodě*) a docentka matematiky na Univerzitě Palackého v Olomouci (LN, 7. 2. 2009, *Badatelky dostaly statisíce*). Podle Shachar (2000) jsou odkazy na soukromí (resp. rodinný život a mateřství) v článcích, které představují osobnosti vědkyň, významnou součástí novinářské strategie, jak představit ženy v neobvyklých povoláních, jak prostřednictvím jazyka ustavit charakteristiky tokena. Tyto ženy nejsou jen vědkyněmi, jsou představovány také ve svých sociálních úlohách: jako matky (případně manželky). V obou případech je to přitom autor/ka článku, kdo s tématem výchovy dětí a mateřství přichází:

„V devěťadvaceti letech se stala nejmladší docentkou svého oboru a postupně také matkou tří dětí.“ (LN, 7. 2. 2009).

„Máte dvě dcery. Vyдалy se ve Vašich stopách, nebo si cestičku vyšlapaly samy?“ (MF Dnes, 28. 11. 2009).

Podle Shachar nestačí být vědkyní, vedle pracovních výkonů zde musí být ještě něco dalšího, jiného, čím je dotyčná odlišena od hlavní skupiny (mužů vědců). Mít rodinu je v případě žen zároveň pokládáno za závažnou překážku úspěšné vědecké kariéry. Očekává se od nich totiž nejen, že budou skvělými profesionálkami, ale také (a to především) dobrými matkami (Shachar 2000).

„...Matematiku do nich ale nehusť za každou cenu.

„Čtyřletý potomek sice už umí počítat do dvaceti a s manželkou mu říkáme, jak sečíst dvě a dvě. Ale spíše se snažíme děti povzbuzovat v logickém myšlení než v samotném počítání,“ říká laureátka.“ (LN, 7. 2. 2009).

Vědkyně se tak musí vymezit vůči představě, že je snad přehnaně ctižádostivá či náročná (a tedy špatná) matka, jež by mohla děti z vášně pro svoji vědeckou disciplínu nutit k pro ně neadekvátním výkonům, a naopak se představuje jako respektující a podporující (tedy dobrá) matka.

Zvládnání mateřství a náročné vědecké práce je prostředkem, jak novinář/ka vytváří ideálně typický příběh tokenky. Ten obsahuje jednak oslavu výjimečnosti a jednak překonání těžkostí, které jej/ji během jeho/její dráhy potkají a které vyplývají z jeho/její příslušnosti k podprezentované skupině (Cloud 1996; Shachar 2000). Výjimečnost vědkyně je stavěna na odiv ve výše zmíněné větě: „V devětadvaceti letech se stala nejmladší docentkou svého oboru a postupně také matkou tří dětí“ (LN, 7. 2. 2009). Glorifikováno je zde spojení nízkého věku, dosažené vědecké expertízy v oblasti matematiky, a to vše při počtu dětí, který je vyšší než dnešní běžná norma. Zároveň se při tom všem čtenář/ka dovídá, že je podporující rozumnou, tedy dobrou matkou (viz výše). Narativ překonání obtíží, které, jak text předpokládá, z takové situace plynou, následuje:

„A jak stíhá péči o rodinu a bádání nad diskrétními dynamickými systémy?

Jde to za předpokladu, že vám vyjdou vstříc doma i v práci. Mám dvě úžasné babičky. Jedna hlídá děti, když jsem v práci, druhá přijíždí na delší dobu, když jedu na konferenci,‘ pochvaluje si docentka Štefánková.

Na univerzitě jí zase po dohodě rozepsali přednášky a porady s vedoucím tak, aby mohla kumulovat pracovní povinnosti do dvou dnů v týdnu. ‚Stipendium mi ještě více umožní skloubit profesi s chodem domácnosti,‘ říká.“ (LN, 7. 2. 2009).

Takové příběhy tokenů mohou být podle Dany L. Cloud (1996) „dokladem“ toho, že daná skupina, která tokena/ku přijímá, takto odlišné osoby nediskriminuje, i když ve skutečnosti naopak diskriminace systematicky přetrvává. Tokenismus má funkci jakési reklamy na příslib (sociální) mobility, i když ta je ve skutečnosti velmi omezená. Takovou reklamu mají zapotřebí dominantní skupiny vždy, když jsou pod tlakem toho, aby sdílely svá privilegia, moc nebo přitažlivé komodity, kterých jiná skupina nedosahuje (Cloud 1996).

Otcovství jako inspirace a vazba na vědu

Jak je v tisku ve srovnání s tím popisováno otcovství? Ze zahraničních studií (Shachar 2000, Kitzinger et al. 2008) vyplývá, že vědkyně jsou v rozhovorech a medailonech dotazovány na soukromí a rodinné okolnosti výrazně častěji než vědci. To platí také pro vybraný vzorek českých článků. Celkový počet zmínek o vědcích dosáhl počtu 346, z nich pouze u dvou osob byla uvedena zmínka o dítěti. Vědkyně matky byly ve vzorku sice také jen dvě, zato z celku 66 zmíněných vědkyň.

Pozice vědce je ve vztahu k jeho dětem odlišná než pozice vědkyně. Zatímco vědkyně jsou prostřednictvím dotazů novinářů/ek nuceny reagovat na otázky spojené s výchovou svých dětí, vědci se na jejich děti nikdo neptá. V článku *Sluneční koróna je svítící nic* (MF Dnes, 4. 7. 2009) vypráví vědec o svojí dceři, jak jej motivovala k tomu, aby se víc věnoval odborné práci, v níž je dnes váženým expertem:

„Moje dcera Hana mi řekla větu, kterou by každý otec těžko snášel: ‚Co to takhle bastlíš a lepíš, vždyť ten software, co používáš, to stejně moc neumí. Tak si prostě napiš vlastní.‘ Reagoval jsem asi jako většina otců: ‚Když jsi tak chytrá, tak si to napiš sama.‘ A ona pak vytvořila první, z dnešního pohledu již zcela nedostatečnou verzi programu. A to byla zase hozená rukavice pro mě. Tak nějak to začalo, dnes již tvořím většinu softwaru já, ale myšlenky v něm jsou často společné.“ (MF Dnes, 4. 7. 2009).

V druhém případě se také jedná o dceru, Idu, tentokrát po ní norský expert na fosilie pojmenoval „nádherně zachovalé pozůstatky tvora starého 47 milionů let připomínajícího lemura“, na nichž poslední dva roky pracoval. Článek se jmenuje *Vědci věří, že mají chybějící článek ve vývoji člověka* (MF Dnes, 21. 5. 2009). Ani v jednom případě není vědec vyzván k tomu, aby hovořil o své rodině. Otázka, na niž vědec-otec Hany odpovídá, zněla „Jak jste se dostal k focení Slunce?“ (MF Dnes, 4. 7. 2009). V případě norského vědce nejde sice o rozhovor, ale článek je doplněn citáty a jeho autor/ka se rozhodl/a fakt, že se v článku vyskytují dva názvy fosilie (odborný: *Darwinius Masillae* a familiární: *Ida*) vysvětlit krátkou douškou:

„Na Idě poslední dva roky pracoval tým, který vedl norský expert na fosilie, profesor Jorn Hurum z norského Národního historického muzea. Právě on jí dal jméno své dcerky.“ (MF Dnes, 21. 5. 2009).

Jestliže je vůbec tematizováno otcovství vědců, pak je to v souvislosti s jejich vědeckou prací. Téma kombinace práce a rodiny nebo výchova je v jejich případě tabu. Vědci, i když jsou zároveň otci, zůstávají plně ve vědě, naopak jsou to děti, kdo za nimi do vědy – byť třeba symbolicky – vstupují. Na rozdíl od výsledků, k nimž došla Shachar (2000), pro vědce, jež se objevují v českých pop-novinách, nepředstavuje rodina (děti) něco potenciálně rušivého, ale spíš pozitivně motivujícího. Otcovství vědce ve vědě více ukotvuje a utvrzuje jejich pozici zde, zatímco mateřství u vědkyň vyvolává otázky týkající se jejich pracovních a rodičovských kompetencí.

Duchovní otcové

Spojení vědců a duchovního, symbolického otcovství je podstatně častějším jevem než prezentace vědců v roli otců dětí. V článcích se objevují označení jako „otec evoluce“ (MF Dnes, 21. 5. 2009); „trojice otců komunikační éry“ (Právo, 7. 10. 2009); „otec české polymerní chemie“ (MF Dnes, 10. 7. 2009); „otec klonování“ (HN, 27. 10. 2009), „otec pákistánské jaderné bomby“ (HN, 9. 2. 2009; MF Dnes, 8. 9. 2009) či „otec americké jaderné pumy“ (Vědcův vzestup a pád, LN, 20. 4. 2009).

Otcovství v těchto případech odkazuje k prvenství nebo autorství. Na obecné rovině také k mýtu o stvoření, podle něhož to byl Bůh (stvořitel, otec), kdo dal pomocí myšlenky vzniknout novému světu. V širším kontextu vědy jako nového náboženství taková úvaha nezní nepatřičně. Duchovní rodičovství je ve vybraném vzorku článků vyhrazeno výlučně vědcům. Reprodukují se tím genderový řád, v němž se právě duchovní tvorba, neodmyslitelně spojená s myšlením a rozumem, staví do opozice vůči tělesné kreativitě, jejímž zosobněním jsou v symbolickém řádu naopak ženy (Ortner 1998; Bourdieu 2000).

Obě formy otcovství vědců v českých pop-novinách potvrzují patřičnost a silnou pozici mužů ve vědě. Reprodukují ale také stereotyp o otcovství jako o roli, jejíž bytostnou součástí není péče a odpovědnost za ni. U mužů-vědců také chybí zveličování jejich výjimečnosti a/nebo překonávání obtíží v jejich profesní dráze.

Závěr

Přestože je vzorek, na němž byla tato studie provedena, poměrně malý, řada závěrů ukazuje podobné tendence jako výsledky zahraničních výzkumů, které se analýzou mediálních obsahů zabývaly. Shrňme-li závěry, k nimž tato kapitola došla, je možné konstatovat, že prezentace vědkyň v českých pop-novinách je v celé řadě aspektů přinejmenším problematická. Na každých pět vědců se v tisku objeví jen jedna vědkyně. Vědkyně se ve srovnání s vědci koncentrují na zadních stránkách novin. Vědci nesrovnatelně častěji vystupují v roli autorit, ať již expertů, kteří poskytují zasvěcená stanoviska, nebo jako osobnosti světa vědy. Jakoby zde byly prezentovány dva typy vědy. Jedna mainstreamovaná obsahem deníků, expertní a vyjadřující se k současným problémům či událostem, druhá méně praktická, odtrženější od běžného lidského života, segregovaná od zbytku obsahu novin až na jejich konec, kde má poskytnout pobavení. Vědci i vědkyně se vyskytují v obou typech prezentace vědy, vědci jsou ale významně více přítomni v té první. Výskyt vědkyň

je zase znatelnější v kategorii druhé. Srovnáme-li průměrné promluvy vědců a vědkyň jako dvou skupin, pak vědci dostávají v průměru slovo méně často než vědkyně a jejich výroky jsou v průměru kratší než ty, které pronesly vědkyně. Pokud však vezmeme celkové množství promluv citovaných ve vybraném vzorku novin, vědci mají trojnásobně větší prostor pro vyjádření se vlastními slovy než vědkyně.

Druhá část kapitoly se zaměřila na to, jakým způsobem jsou osobnosti vědkyň a vědců představovány. Zatímco většina z 212 textů nevěnovala větší pozornost osobám vědkyň a vědců, ale spíše jejich názorům či výzkumu, několik z nich se této praxi vymklo. V nich se pak vyskytují takové strategie prezentace vědkyň, které lze označit za tokenistické. Výrazným aspektem prezentace vědkyň jsou odkazy na atributy připisované stereotypně ženám. Jsou to komentáře, které se týkají vzhledu, věku, méně významných pozic v rámci hierarchie vědecké komunity a především mateřství. Ty jsou prostřednictvím rétorické rutiny využity k vytvoření dojmu, že vědkyně jsou v rámci vědy jakýmsi výjimkami, odchylkami od (mužské) normy. V případě vědců – pokud se vůbec vyskytnou, což je velmi řídké – dané atributy takto využívány nejsou.

Prezentace vědkyň jako pečujících matek odvádí pozornost od jejich odbornosti. V textech je implicitně vznášen požadavek, aby vědkyně vedle svého profesního výkonu zvládaly také, a to především, roli dobré matky. Rodičovství odpoutává pozornost vědkyně od vědy, zatímco otcovství jako vztah k fyzické osobě, předmětu nebo nehmotné entitě (např. evoluční teorii) působí tak, že dokládá patřičnost a samozřejmost vědců-mužů v oblasti vědy, a často bývá líčeno jako určitá forma inspirace, která vědce vede k ještě lepším výkonům a neobvyklým či inovativním řešením. Představy o rodičovství, respektive mateřství a otcovství, jak je v kontextu života vědkyň a vědců představují české pop-noviny, jsou prostředkem vytváření významů, díky nimž dochází k utvrzování, reprodukci a naturalizaci představ o dělbě rolí a postavení žen a mužů ve společnosti. Mediovaná věda je zde přitom platformou, v níž se takové zvýznamňování děje.

Fakt neviditelnosti vědkyň může vést k přehlížení jejich přínosu ve vědě a snižuje jejich celkový status a význam. Signál, že věda je prezentována jako svět, v němž působí převážně muži, je velmi silný a nepochybně významně ovlivňuje vnímání „reality“ života společnosti včetně očekávání a aspirací jednotlivců/jednotlivkyň. Tím se české pop-noviny významně podílejí nejen na reprodukci stávajícího genderově nerovného nastavení společnosti, ale v mnoha ohledech na jeho zesilování.

Literatura

- Baslarová, I., P. Binková. 2006. *Rovné příležitosti českých političek ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006 z pohledu médií* [online]. Praha: Fórum 50 % [cit. 8. 4. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://padesatprocent.cz/docs/volby-v-mediich.pdf>>.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Carter, C., G. Branston, S. Allan. 1998. „Setting New(s) Agenda: An Introduction.“ Pp. 1–12 in C. Carter, G. Branston, A. Stuart (eds.). *News, Gender and Power*. London: Routledge.
- Centrum pro Gender Studies. 2003. *Analýza přítomnosti žen ve zpravodajství* [online]. Projekt „Ženy a média“. Praha: Gender Studies [cit. 23. 5. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://feminismus.cz/fulltext.shtml?x=141831>>.
- Cloud, D.L. 1996. „Hegemony or Concordance? The Rhetoric of Tokenism in „Oprah“ Winfrey’s Rags-to-Riches Biography.“ *Critical Studies in Mass Communication* 13: 115–137.
- Croteau, D., W. Hoynes. 2003. *Media/Society: Industries, Images, and Audiences*. London: Pine Forge Press.
- CVVM. 2005. „Prestíž povolání [online].“ *Naše společnost 2004; 04–11*. Tisková zpráva. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Publikováno 3. 1. 2005 [cit. 1. 11. 2012]. Dostupné z WWW: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a3924/f11/100026s_Cervenka-prestiz.pdf>.
- CVVM. 2006. „Prestíž povolání [online].“ *Naše společnost 2006; 06–09*. Tisková zpráva. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Publikováno 20. 10. 2006. [cit. 1. 11. 2012]. Dostupné z WWW: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3332/f3/100605s_eu61020a.pdf>.
- CVVM. 2007. „Prestíž povolání [online].“ *Naše společnost 2007; v 07–03*. Tisková zpráva. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Publikováno 28. 6. 2007. [cit. 1. 11. 2012]. Dostupné z WWW: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3431/f3/100704s_eu70628.pdf>.
- CVVM. 2008. „Prestíž povolání [online].“ *Naše společnost 2008; v 08–06*. Tisková zpráva. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Publikováno 29. 8. 2008. [cit. 1. 11. 2012]. Dostupné z WWW: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3543/f3/100819s_eu80829.pdf>.
- CVVM. 2011. „Prestíž povolání [online].“ *Naše společnost 2011; v11-06*. Tisková zpráva. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Publikováno 25. 7. 2011. [cit. 1. 11. 2012]. Dostupné z WWW: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3898/f3/1011176s_eu110725.pdf>.
- CVVM. 2012. „Prestíž povolání [online].“ *Naše společnost 2011; v12-06*. Tisková zpráva. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Publikováno 20. 7. 2012. [cit. 1. 11. 2012]. Dostupné z WWW: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a6869/f3/eu120720.pdf>.
- Červinková, A., K. Čada. 2006. „Zaostřeno na vědu – komunikace vědy v médiích.“ Pp. 35–47 in K. Čada, A. Červinková, M. Linková, D. Řeháčková, T. Stöckelová. *Věda jako věc veřejná: vědní politiky a média*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Elena, A. 1997. „Skirts in the Lab: Madame Curie and the Image of the Woman Scientist in the Feature Film.“ *Public Understanding of Science* 6 (3): 269–278.
- Fiske, J. 1995. *Introduction to Communication Studies*. London: Routledge.
- Flicker, E. 2008. „Women Scientists in Mainstream Film. Social Role Models – A Contribution to the Public Understanding of Science from the Perspective of Film Sociology.“ Pp. 241–256 in B. Hüppauf, P. Weingart (eds.). 2008. *Science Images and Popular Images of the Science*. London/New York: Routledge.
- Flicker, E. 2003. „Between brains and beast – women scientists in fiction film: On the marginalization and sexualization of scientific competence.“ *Public Understanding of Science* 12 (4): 307–318.
- Gledhill, C. 2003. „Genre and Gender: the Case of Soap Opera“ Pp. 337–386 in S. Hall (ed.). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices (Culture, Media and Identiitieseries)*. Sage Publications Ltd.
- GMMP (Global Media Monitoring Project). 2010. *National Report Czech Republic* [online]. [cit. 1. 11. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.proequality.cz/res/data/007/000910.pdf>>.
- Haran, J., M. Chimba, G. Reid, J. Kitzinger. 2008. *Screening Women in SET: How Women in Science, Engineering and Technology Are Represented in Films and on Television* [online]. Bradford: UK Resource Centre for Women in Science, Engineering and Technology and Cardiff University [cit. 23. 5. 2010]. Dostupné z WWW: <http://www.cardiff.ac.uk/jomec/resources/Haran_Report_3.pdf>.
- Husu, L., L. Tainio 2004. „Representations of Women Scientists in Finnish Print Media: Top Researchers, Multi-talents and Experts.“ Příspěvek přednesený na konferenci *Language, Politeness and Gender: the Pragmatic Roots*. Helsinki, 2.–5. 9. 2004.

- Hvížďala, K. 2010. „Média a politika: rizika propojování [online].“ *Katolický týdeník. Příloha Perspektivy* 19/2010 [cit. 20. 6. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://www.katyd.cz/index.php?cmd=page&type=11&article=7160&webSSID=ede8f57739d9512b2c74fe8b013b0585>>.
- Jiráček, J., B. Köpplová. 2009. *Masová média*. Praha: Portál
- Jiráček, J., B. Köpplová. 2003. *Média a společnost*. Praha: Portál.
- Kitzinger, J., M. Chimba, A. Williams, J. Haran, T. Boyce. 2008. *Gender, Stereotypes and Expertise in the Press: How Newspapers Represent Female and Male Scientists* [online]. Bradford: UK Resource Centre for Women in Science, Engineering and Technology and Cardiff University [cit. 23. 5. 2010]. Dostupné z WWW: <http://www.cardiff.ac.uk/jomec/resources/Kitzinger_Report_2.pdf>.
- Koubská, L. 2002. *Bulvarizace seriálních médií v České republice* [online]. [cit. 20. 6. 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.lipa.cz/case_lipa_XII_koubaska.doc>.
- Kronick, J. 1997. „Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat.“ *Sociologický časopis* 33(1): 57–67.
- Lawson, V. 1995. „Politics of Difference: Examining the Quantitative/Qualitative Dualism in Post-Structuralist Feminist Research.“ *Professional Geographer* 47 (4): 449–457.
- Long, M., J. Steinke. 1996. „The Thrill of Everyday Science. Images of science and scientists on children's educational science programmes in the United States.“ *Public Understanding of Science* 5 (2): 101–119.
- Lont, C.M. 1995. *Women and Media: Content, Careers, and Criticism*. New York: Wadsworth Publishing Company.
- Moreau, M-P, H. Mendick. 2011. „Discourses of Women Scientists in Online Media: Towards New Gender Regimes?“ [online]. *International Journal of Gender, Science and Technology* 4 (1) [cit. 20. 6. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://genderandset.open.ac.uk/index.php/genderandset/article/viewArticle/222>>.
- Ortner, S.B. 1998. „Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?“ Pp. 90–114 in L. Oates-Indruchová (ed.). *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Pavlík, P. 2005. „Genderová problematika v médiích.“ Pp. 53–56 in I. Smetáčková, K. Vlková (eds.). *Gender ve škole – pomůcka pro vyučující předmětů občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. Praha: Otevřená společnost, o. p. s.
- Riffe, D., S. Lacy, F. Fico. 2008. *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. New Persey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Rossiter, W.M. 1993. „The Matthew Matilda Effect in Science.“ *Social Studies of Science* 23 (2): 325–341.
- Shachar, O. 2000. „Spotlighting Women Scientists in the Press: Tokenism in Science Journalism.“ *Public Understanding of Science* 9 (4): 347–358.
- Steinke, J. 2005. „Cultural Representations of Gender and Science: Portrayals of female Scientists and Engineers in Popular Films.“ *Science Communication* 27 (1): 27–63.
- Steinke, J. 2004. „Science in Cyberspace. Science and Engineering World Wide Web Sites for Girls.“ *Public Understanding of Science* 13 (1): 7–30.
- Steinke, J. 1999. „Women Scientists Role Models on Screen. A Case Study of Contact.“ *Science Communication* 21 (1): 38–63.
- Steinke, J. 1997. „A portrait of a woman as a scientist. Breaking Down Barriers Created by Gender-role Stereotypes.“ *Public Understanding of Science* 6 (4): 409–428.
- Steinke, J., K.M. Lapinski, N. Crocker, A. Zietsman-Thomas, Y. Williams, H.S. Evergreen, S. Kuchibhotla. 2007. „Assessing Media Influences on Middle School Aged Children's Perceptions of Women in Science Using the Draw-A-Scientist Test (DAST).“ *Science Communication* 29 (1): 35–64.
- Techmania. 2007. Noc vědců: Výsledky soutěže [online]. Publikováno 25. 9. 2009 [cit. 28. 6. 2010]. Dostupné z WWW: <http://www.nocvedcu.cz/download/vysledky_soutez_2007.pdf>.
- Techmania. 2008. Noc vědců: Fotosoutěž [online]. Publikováno 26. 9. 2008 [cit. 28. 6. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.noc-vedcu.cz/2008/indexdc3d.html?menu=47&cislogalerie=7>>.
- Techmania. 2009. Noc vědců: Soutěž Vytvoř plakát na Noc vědců 2010 [online]. Publikováno 25. 9. 2009 [cit. 28. 6. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.noc-vedcu.cz/index.php?menu=3>>.
- Tenglerová, H. 2010. *Genderové aspekty zobrazování vědy v médiích: prezentace vědkyň a vědců v českém tisku*. Diplomová práce. Praha: FHS UK.
- TNS Factum 2003. „Obraz ženy v médiích a reklamě a jeho vliv na veřejné mínění o rovnosti mužů a žen“ [online]. Praha: MPSV [cit. 1. 11. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.vlada.cz/assets/ppov/rada-pro-rovne-prilezitosti/oddeleni/dokumenty/obraz-zeny-v-mediich.pdf>>.
- Trampota, T. 2006. *Zpravodajství*. Praha: Portál.

- Valdrová, J. 2008. „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce.“ *Naše řeč* 91(1): 26–38.
- Valdrová, J., B. Knotková-Čapková, P. Paclíková. 2009. Kultura genderově vyváženého vyjadřování [online]. Praha: MŠMT [cit. 28. 3. 2010]. Dostupné z WWW: <http://www.msmt.cz/uploads/Skupina_6/Gender_prirucka_korektura.pdf>.
- Valdrová, J. 2001. „Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu.“ *Sociologický časopis* 37 (2): 183–205.
- van Zoonen, L. 1994. *Feminist Media Studies*. London: SAGE Publications.

V pasti dějin: křížovatky feminismu a neoliberalismu v evropské politice genderové rovnosti ve vědě

Marcela Linková

Téma, kterému se věnuje tato kapitola, se může vzhledem k situaci v České republice zdát odtažitě a nerelevantní. Vždyť jak jsme uvedly v úvodu a jak podrobně analyzuje Hana Tenglerová (2011), v České republice se téma genderové rovnosti do vědních politik⁶⁵ vůbec nedostává, natož aby se diskutovalo, jak toto téma uchopit a z jakých pozic pro ně argumentovat. Domnívám se nicméně, že i přes určitou vzdálenost a odtažitost je zkoumání genderové rovnosti v evropské vědní politice důležité z několika důvodů. Za prvé, vědní politiky, včetně politik genderové rovnosti ve vědě, jsou určitou stabilizací politické představitosti. Vypovídají o tom, co je z hlediska vědy a výzkumu a jejich role ve společnosti důležité. Definují hranice toho, co je možné si z hlediska vědní politiky představit jako relevantní. Jak uvidíme později, vůbec prosazení tématu genderové rovnosti do politických dokumentů a jeho udržení v nich vyžaduje spoustu práce. Přesto, že se může některým aktérům vědních politik dnes zdát, že gender je všude⁶⁶, do vědních politik na úrovni Evropské unie se dostal až na sklonku 90. let 20. století. Za druhé, procesy a zaměření, které se v posledních letech projevují v evropské politice genderové rovnosti ve vědě, nejsou ojedinělé a nalezneme je i v jiných oblastech veřejné politiky, a to i v České republice. Stále častěji se objevují tak zvané obchodní argumenty, tj. že rovné příležitosti žen a mužů povedou k ekonomickému rozkvětu, a proto je nutné využívat potenciál žen. Argumenty o spravedlnosti, demokratizaci vědy a ženských právech prakticky úplně zmizely. Zároveň s tím se také mění aktéři (organizace, instituce a osoby), které

65 V úvodu jsme již zmínily, že česká legislativa pojem věda nezná, pracuje pouze se souslovím výzkum, vývoj a inovace, čímž specifickým způsobem definuje mantinely a symbolické hranice toho, co je pro stát z hlediska vytváření odborné znalosti relevantní a platné.

66 Termíny jako rovné příležitosti pro muže a ženy nebo genderová rovnost se začaly objevovat v politických dokumentech, stávají se hodnotícím kritériem pro hodnocení projektů a některé vědecké časopisy pracují na tom, že analýza dle genderu a pohlaví bude vyžadována pro publikaci (zejména jde o biomedicínu). Zastoupení žen se také řeší v souvislosti s hodnocením veřejných vysokoškolských a výzkumných institucí. V některých lidech to vyvolává dojem, že gender je všudypřítomný. Jak na konferenci E(QUALITY) v norském Oslu v březnu 2009 podotkla Gabriele Griffin, vede tato situace k tzv. únavě z genderu (gender fatigue). Neznamená to ovšem, že otázka genderové rovnosti je touto pozorností vyřešena.

se o genderovou rovnost zasazují. Oproti organizacím, společnostem a skupinám samotných badatelek, které se zasazovaly v akademickém prostředí o svá práva, se iniciativa přesunula do vládních nebo veřejných institucí, do byrokracie a administrativy (např. odbory rozvoje lidských zdrojů, různé vládní iniciativy a programy atd.). Analýza těchto proměn proto může být pro směřování české vědní politiky významným kontextem. A konečně za třetí, z hlediska feministických kritik vědy je analýza proměn evropské agendy genderové rovnosti ve vědě důležitá pro porozumění argumentům, které tyto politiky využívají, i strategiím, jak je podryvat a využívat. Otázkou proto je, zda a v jakých kontextech mohou být tyto politiky z hlediska prosazování genderové rovnosti a feministických myšlenek účinné a jaký typ genderové rovnosti je možné prosazovat v prostředí výzkumu a inovací zaměřených na zisk a konkurenceschopnost.

V tomto smyslu jsou vědní politiky aktérem, který ovlivňuje chování a strukturuje realitu. Přestože jde o aktéra ne-lidského, dopad politik na epistemické životní prostory vědců a vědkyň, akademických komunit, není zanedbatelný. Podílejí se, dokonce významným způsobem, na určování toho, co je z hlediska vědy a společnosti důležité. Je ale zcela zřejmé, že přes jejich poměrně silnou stabilizaci v různých politických dokumentech, nejsou neměnné a nejsou jedinou artikulací toho, co je důležité. Vědní politiky se překládají do dalších politických dokumentů a do výzev pro podávání projektů, zhmotňují se v konkrétních grantových projektech, kde je možné vytvářet prostory subverze a reinterpretace.

V této kapitole se zaměřím na analýzu evropské politiky genderové rovnosti ve vědě a její proměny od konce 90. let 20. století do současnosti. S pomocí metodologického aparátu studií vědy a technologií opiši trajektorii toho, jaká zhmotnění politiky genderové rovnosti se v evropské vědní politice v tomto období prosazovala. Na závěr se soustředím na stávající klíčový přístup tzv. genderové strukturální změny a prozkoumám feministický potenciál tohoto programu a jeho možnosti pro uskutečňování feministické, genderově spravedlivé proměny akademického prostoru na pomezí evropské vědní politiky, výzkumných institucí a genderově a feministicky orientovaných aktivit. K tomu použiji koncept „hraničního objektu“ (Star, Griesemer 1989) a „zóny směny“ (Galison 1999). Tyto koncepty mi umožní kriticky prozkoumat, jak se v různých prostorech, kde se střetávají relevantní aktéři (tvůrci a tvůrkyň politik, univerzitní manažeři a manažerky, genderové teoretičky a badatelky i samotní vědci a vědkyně), daří prosazovat genderovou rovnost, co jejímu prosazování brání a jaká vize genderové rovnosti se vůbec prosazuje.

Režimy zhmotňování, aneb jak zvýznamňujeme reality

Tomu, jak kritické, či naopak konzervativní politiky genderové rovnosti se v jednotlivých oblastech veřejné politiky prosazují, se feministické a genderové badatelky výzkumně věnují od konce 80. a zejména 90. let 20. století. Autorky jako Lombardo, Squires, Verloo či Ferree se dlouhodobě zaměřují na analýzy genderového mainstreamingu⁶⁷ na úrovni Evropské unie. Používají k tomu koncepty *nastavování agendy* a *integrace agendy*. Tyto dva koncepty mají popsat to, jak se otázka genderové rovnosti zpředměťuje v daných politikách. Integrace agendy popisuje situaci, kdy je otázka genderové rovnosti zasazena do dominantního politického rámování, neproměňuje východiska politiky ani její zaměření. Naopak nastavování agendy má popsat situace, které mohou přinést zásadní změny, nesou v sobě snahu o jiné „dělání a vidění“ reality (viz Rees 2005: 560). Pro analýzu politik genderové rovnosti ve vědě na úrovni EU jsem zvolila jiný přístup vycházející z přístupu rozvíjeného v rámci studia vědy a technologií. Není to proto, že by analýzy výše uvedených autorek nebyly relevantní, ale proto, že s dokumenty zacházejí jako s ohraničenými, jasně danými objekty, kde je možné určit, zda dané pojetí genderové rovnosti může proměnit politickou agendu, či zda bylo naopak kooptováno do dominantního politického rámce. Domnívám se, že politické dokumenty jsou ale jen zřídka takto jasné. Navíc politické dokumenty dále ožívají – v jiných dokumentech nižší úrovně, v programech a projektech, v institucích a činech jednotlivců. Všechny tyto prostory považuji z hlediska utváření politiky za důležité a přímo konstitutivní. Přístup studií vědy a technologií proto pro práci, kterou zde předkládám, považuji za vhodnější (více viz Linková 2011a).

Když jsme se s Alicí Červinkovou v roce 2008 rozhodly blíže analyticky uchopit, jak se v evropském prostoru různě uskutečňují objekty „ženy a věda“⁶⁸, rozhodly jsme se použít přístup rozpracovávaný Johnem Lawem, který nazývá *způsoby zhmotňování* (modes of matter-ing). Law se zaměřuje na studium vědy a technologií a je jedním ze základních teoretiků tzv. teorie sítě aktérů (actor network theory) a následně materiálně-semiotických pro-

67 Používám definici genderového mainstreamingu Teresy Rees, kterou považuji za srozumitelnou a zároveň výmluvnou – poukazuje na všeobjímající povahu genderu ve strukturaci našich společností: „Genderový mainstreaming je podpora genderové rovnosti skrze systematickou integraci genderu do všech systémů a struktur, do všech politik, procesů a procedur, do organizací a jejich kultury, do způsobů vidění a dělání“ (Rees 2005: 560).

68 Nešlo jen o politiky, zkoumaly jsme, jak se objekt „ženy a věda“ dělá na různých místech – v dokumentech, na konferencích, v Evropské komisi. Výsledné objekty „ženy a věda“ byly dělány v těchto různých lokacích různě. Výraz objekt „ženy a věda“ jsme zvolily proto, že odkazuje k celé šíři přístupů k problematice genderu a vědy. Jde o něco, co je zhmotňováno různě v různých místech, jde o objekt, který je vyjednávan.

jektů. Tento přístup nepracuje s představou, že existuje nějaká předem daná materiální realita, která je posléze diskurzivně různě konstruovaná, a proto existují různé pohledy na věci, různé interpretace. Naopak trvá na tom, že realita je materiálně-diskurzivním vztahem, že vzniká v materiálních a diskurzivních praktikách. Lawa zajímá, jak se děje, že realita nebo spíše reality jsou takové, jaké jsou. Je přitom zřejmé, že o většině realit neuvažujeme jako o výsledcích materiálně-diskurzivních vztahů, protože v síti společnosti jsou pevně ukotvené, zdají se být zřejmé a jasné, není potřeba o nich přemýšlet. Jenže jiné reality, jejichž materiální a diskurzivní vztah není pevný, předmětem vyjednávání jsou. A v tomto vyjednávání hraje velkou roli moc. Jak říká Sandra Harding: „... kdo má moc definovat, co se počítá jako vědecký problém, bude také hrát velice důležitou roli při vytváření obrazu světa, který z takového vědeckého bádání vzejde“ (Harding 1991: 40). Netýká se to ale pouze vědecké znalosti. Sandru Harding by bylo možné parafrázovat tak, že kdo má moc definovat, co se počítá jako společensky relevantní problém, bude hrát důležitou roli pro vytváření obrazu světa, který z takto definovaných společenských problémů vzejde.⁶⁹ Problematika genderové rovnosti je toho dobrým příkladem: feministické organizace a feministické a genderové badatelky mají spíše omezený přístup k tomu definovat společenské problémy, a to se pak například v České republice odráží v tom, jak jsou definovány společenské problémy ve vztahu k problematice kombinace práce a rodiny nebo že zde problém genderové rovnosti ve vědě politicky neexistuje (i když, jak jsme uvedly v úvodu, je to problém palčivý).

Tento přístup se může zdát kontraintuitivní. Copak svět není reálný sám o sobě? Copak na nás není realita nezávislá? Některé pozitivistické metodologické přístupy tento přístup prosazují (i když v sociálních vědách dnes v menší míře) a koneckonců se z historie vědy může zdát, že nese výsledky. Pro Lawa a jeho kolegyně a kolegy ale není tento přístup k realitě zajímavý, protože zakrývá, uzavírá do černých skříněk⁷⁰ věci, které se nám sice mohou nyní zdát neměnné, ale kdysi takto stabilní nebyly. Teorie sítí aktérů se tímto způsobem od 80. let zabývá procesy utváření vědecké znalosti a technologií a jednotlivé studie ukazují, jak se skrze procesy stabilizace a čištění reality (*purification*) stávají reality pevnějšími, mobilnějšími (mohou se přenášet mezi různými místy a oblastmi bez toho, že by přestávaly dávat smysl, že by nebylo možné jejich transformace na této cestě sledovat). Rané kritiky

⁶⁹ Tematizaci tohoto problému nalezneme již u Charlese Wright Millse v jeho *Sociologické imaginaci* (česky 2000, originál 1959).

⁷⁰ Černá skříňka (black box) je pojem vyvinutý Brunem Latourem v knize *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society* (1987). Odkazuje k realitám, které sice jsou (vždy) komplexní, ale dosáhly vysoké míry stability, a tudíž je není nutné vždy a pořád nově ustavovat jako reálné, pravdivé.

teorie sítí aktérů poukazovaly na to, že tyto studie nepracují s otázkou moci, bezmoci, vyloučení, toho, jak jsou určité reality potlačovány, umlčovány či destabilizovány. John Law se proto stále více zaměřuje na „mezery, neřešitelné rozpory a subalterní reality“⁷¹.

Pro tento přístup je klíčový koncept „uskutečňování“ reality (*enactment*) (Law 1994, 2004; Law, Urry 2003; Barad 1999, 2003; Mol 2002). Tito autoři a autorky argumentují, že neexistuje jedna všeobjímající realita, ale že realita je uskutečňována různě v různých lokacích, je mnohočetná, komplexní, rozporuplná. Tento přístup je ovšem dalek toho, aby říkal, že svět „tam venku“ není reálný. Naopak, je velice reálný tak, jak je uskutečňován a významňován, neustále, v sítích interakcí. Je pro nás reálný právě proto, že se tohoto procesu sami neustále účastníme a utvářené reality jsou součástí nás samých, somatizujeme je. Proto je například tak obtížné změnit některé „postoje“, nejde totiž jen o to změnit postoje, jde o to změnit sebe a svět kolem sebe. Zkusme si představit, že by například předseda AV ČR začal prosazovat genderovou rovnost v rámci Akademie věd ČR a jejích vedoucích orgánů...

Jak už bylo řečeno výše, reality jsou výsledkem materiálně-diskurzivních praktik, nejde tedy pouze o to, že něco činíme, ale že tak činíme v určitém hodnotovém systému, a to, co činíme, je tímto systémem ovlivňováno a zároveň to zpětně tento hodnotový systém ovlivňuje (vezměme si například genderové stereotypy a jak obtížné stále je zvolit si netypický studijní obor oproti tomu, s jakou snadností si studující volí obory genderově typické, jak výmluvně analyzují autorky Jarkovská, Lišková a Šmídová v publikaci z roku 2010 *S genderem na trh*)⁷².

Výběr anglického slova *matter* pro režimy zhmotňování není náhodný. Jeho valence v angličtině totiž nerozlišují mezi diskurzem a materialitou, mezi hodnotami a věcmi. Reality, které zhmotňujeme, není možné oddělit od toho, na čem (nám) záleží. Způsoby zhmotňování jsou tedy o tom, jak diskurzivně-materiálně pracujeme na děláni reality. Nedokonavý vid „zhmotňování“ zde v češtině odkazuje k procesualnosti utvářených realit. Způsoby zhmotňování proto poskytují užitečný nástroj pro zkoumání toho, jak se v případě realit, které nejsou stabilní a které jsou předmětem vyjednávání, argumentuje. O co v těchto praktikách a procesech vyjednávání jde, na co se apeluje.

Jaké jsou tedy způsoby zhmotňování, které Law rozvíjí? Jsou jimi: kritika (*critique*), řešení hádanek (*puzzle solving*), rovnováha (*balance*), interferenční (*interference*), avantgarda (*avant garde*) a inspirace (*inspiration*). Režim

71 Viz http://www.open.ac.uk/socialsciences/staff/people-profile.php?name=John_Law.

72 K horizontální segregaci více v úvodu knihy.

kritiky zvýznamňuje realitu v protikladu k tomu, co kritizuje. Uskutečňuje svět, který je lepší než ten, který obýváme, svět, který stojí na lepších hodnotách. To, na čem záleží, se liší podle toho, co je kritizováno. Kritika staví na rozlišení faktů a hodnot, přičemž fakta jsou víceméně jasná, ale hodnocení situace není v pořádku a vyžaduje přehodnocení. Pro někoho například nízké zastoupení žen ve vedoucích pozicích ve vědě žádný problém nesignalizuje, realita rozhodování bez žen je v pořádku. Oproti tomu jiní budou poukazovat na to, že to v pořádku není, že je potřeba přijmout opatření. Jedna strana tuto realitu bude zhmotňovat jako přirozenou (ženy do vedení nechtějí), druhá jako nespravedlivou a nedemokratickou (ženám je aktivně či pasivně bráněno v přístupu do vedoucích pozic) a bude se snažit argumentovat pro změnu. *Režim řešení hádanek* odkazuje ke Kuhnově „normální vědě“. Abychom nějakou kontroverzi mohli rozhodnout, potřebujeme jen další informace. Nejde o hodnoty, etiku nebo politiku, jde o fakta, která problém konečně vyřeší. V tomto přístupu by potom mělo stačit například sbírat statistiky o zastoupení žen ve vědě a na postech docentek a profesorek (což Česká republika až do roku 2009 nedělala). Tato data nám ozřejmí situaci a poskytnou podklady pro řešení problému.⁷³ *Režim rovnováhy* najdeme dle Lawa zejména v politice a politických dokumentech. Ty vedle sebe často staví protichůdné hodnoty, které nemohou být nijak sladěny. To, na čem záleží, je rovnováha. V dnešních dokumentech evropské vědní politiky tak nalezneme odkazy k genderové rovnosti či rovnému uplatnění žen a mužů ve vědě. Jak uvidíme v závěru textu, stále častěji se dnes hovoří o strukturální změně pro genderovou rovnost. Co ale tyto výrazy znamenají? Na jednu stranu se pojí s nutností přemyslet organizaci a hodnocení excelence vědy tak, aby nediskriminovaly femininitu a potažmo ženy, týkají se i otázky genderu v obsahu znalosti a nutnosti učinit vytváření vědecké znalosti více vykazatelné a odpovědné vůči společnosti, včetně zájmů a potřeb žen. Na stranu druhou ale zaznívají silné apely na velice kompetitivně definovanou excelenci stavící na špičkovém jedinci, na užitnosti vědy redukovanou na ekonomické a technické výsledky a na ekonomickou profitabilitu výzkumu a inovací, nové příležitosti-

73 Právě příklad genderových statistik nám výmluvně ilustruje to, že režim řešení hádanek se svým přístupem, který klade důraz na fakta a vylučuje hodnoty, nefunguje. Jistě, statistiky v našich společnostech hrají klíčovou roli. Politická rozhodnutí se často (údajně) dělají na základě statistických dat a indikátorů. Když ale dojde na genderové statistiky (zejména například nízké zastoupení žen na vedoucích pozicích), jejich relevance je zpochybňována. Najednou můžeme slyšet, že statistiky nejsou všechno, že musíme být opatrní při jejich interpretaci. To, že žijeme v genderově nerovné společnosti, si pak uvědomíme například v souvislosti se statistikami udílení dětí do péče po rozvodu. Zde najednou velice nízký počet otců, kterým je dítě svěřeno, je brán jako berná mince, jako jasný popis problému, který je potřeba řešit, ne tak ale velice nízké zastoupení žen na rozhodovacích pozicích. Obdobných příkladů, kde je statistikám měřeno dvojným metrem (stejně jako je měřeno dvojným metrem ženám a mužům v různých oblastech), najdeme více.

ti pro generování zisku, bez reflexe toho, že excelence definovaná určitým způsobem vede, nepřímo a snad i nezamyšleně, k genderově podmíněnému vylučování a znevýhodňování femininity a žen (i některých mužů). Zájmy, to, na čem záleží různým skupinám, se zde kříží a nelze rozhodnout ve prospěch té či oné reality. Tam, kde záleží na rovnováze, je nutné být rozumný, není to místo pro otevřenou kritiku. Každý z těchto tří způsobů zhmotňování pracuje s jiným typem absence: v případě kritiky chybí ty správné hodnoty, v případě řešení hádanek ten potřebný kousek informace a v případě rovnováhy celkový pohled na věc.

Vedle toho Law identifikuje další tři režimy interference, avantgardy a inspirace. *Režim interference* uznává důležitost lokace, situovanosti, nepovažuje za možné (jako kritika a řešení hádanek) oddělit fakta a hodnoty. Z pohledu interference záleží na tom, že reality jsou uskutečňovány v různých místech různě, jsou komplexní a vzájemně proti sobě působí. A že toto je v povaze reality. Zde nejsme v režimu kritiky, která říká, že některé perspektivy jsou lepší než jiné. Zde jde o to uznat mnohočetnost reality. Aby se to stalo, je nutné zkoumat reality v jejich specifických lokacích. Pokud s nimi budeme tímto způsobem pracovat, je možné tyto různé reality měnit. Jako příklad si vezměme například argument o východním feminismu dohánějícím západní feminismus. Tato diskuse se rozvíjela zejména v 90. letech, ale její stopy vidíme i dnes. Většina názorů, zejména západních feministek, stavěla na jednotě reality, kde, co je dobré a na čem záleží, je zřejmé, a protože to platí na Západě, bude to platit i na Východě. Proti tomu ale stály jiné teoretičky, které argumentovaly, že reality, které dávají smysl na Západě, nemusí být vůbec relevantní pro Východ. Reality východních společností a východního feminismu jsou odlišné, jiné než reality společností a feminismů na Západě (více např. Kampichler v tisku).⁷⁴ *Režim avantgardy* jde ještě dále, interferenci ale předpokládá: zpochybňuje základní argumentační linie, poukazuje na jejich nedostatky a na to, jak jsou argumenty konstruovány, kde jsou v nich mezery a nesoulady. Snaží se narušit předpoklady v pozadí tvorby politik, totiž režimy kritiky a řešení hádanek. Poukazuje na to, že realita není takto jednoduchá, že nejde o to nalézt správné hodnoty nebo správné informace. Badatelky zabývající se feministickou epistemologií (pro přehled viz např. Anderson 2011) tak například poukazují na to, že tradiční věda nedodržuje metodologickou čistotu universalismu, nezaujatosti a organizovaného skepticismu, kterou se zaštiťuje. Oproti tomu poukazují na roli genderových (a rasových a etnických) stereotypů a předsudků při utváření vědecké znalosti. Jiné vý-

74 Tyto přístupy nalezneme např. ve feministických konceptech situované znalosti, politiky lokace či teorie stanoviska (standpoint theory) nebo v postkoloniální teorii a dalších oblastech.

zkumy se zaměřují na údajnou hodnotovou neutralitu a odosobnělost vědeckého poznání, když analyzují roli genderu v hodnocení kvality vědecké práce. Režim avantgardy tak nikdy nezapadá do zavedených způsobů zhmotňování realit, neboť poukazuje na jejich konstrukce. O to se ostatně budu snažit i v závěrečné části této kapitoly ve vztahu k přístupu strukturální změny. Režim *inspirace* klade důraz na aspekty, které jsou z procesů vytváření autoritativního vědeckého poznání a autoritativních realit tradičně vylučovány, protože je údajně činí nečisté, zaujaté, iracionální: tělesnost a emoce. Tento způsob zvýznamňování říká, že pro to, jak děláme reality, i ty vědecké, jsou tělesnost a afektivita důležité, neboť spoluurčují, co a jak víme. Zvýznamňování v modu *inspirace* feministické badatelky hájí již od 70. let a jsou nedílnou součástí i dalších kritických studií, např. postkoloniálních a kulturních studií nebo některých proudů literární teorie. Pokud byly ženy v modernitě spojovány s tělesností a emocionalitou (to stejné se vztahuje například na černošskou populaci v USA či Orient jako celek) a byla jim upírána objektivita a racionalita, potom vyloučení tělesnosti a emocí z vědy symbolicky vylučuje ženy jako pohlaví, vylučuje je absolutně, jako něco protikladného vůči čistotě racionality, činí z nich objekty, které je možné zkoumat, ale vylučuje je jako subjekty, které by mohly vědeckou znalost vytvářet. Režim *inspirace* pak tělo, tělesnost a emoce vrací do hry. A přestože si je Law vědom, že režim *inspirace* bude možná navždy na okraji procesů vědeckého poznávání, říká, že je potřeba chránit a vytvářet prostory pro zvýznamňování realit v režimu avantgardy, tedy takové, které bude kriticky zkoumat, na jakých základech stojí hypotézy, argumenty, interpretace. Takový přístup nám pak umožní zkoumat, proč jsou určité reality, a to nejen ty vědecké, vidět a slyšet více než jiné.

Evropská vědní politika 1999–2005: důležitá role femokratek⁷⁵

Téma genderové rovnosti ve vědě není vůbec nové. Objevilo se již na přelomu 19. a 20. století, kdy se ženské organizace a aktivistky snažily o prosazení vstupu žen na vysoké školy a do vědy a vznikaly první organizace vysokoškolsky vzdělaných žen. Druhý silný moment přišel s druhou vlnou feminismu v 70. letech 20. století.⁷⁶ Akademický feminismus, feministické teorie

⁷⁵ Tato a další sekce vychází ze společné práce s Alicí Červinkovou na článku „What matters to women in science? Gender, power and bureaucracy“ (Linková, Červinková 2011).

⁷⁶ V českých zemích i jinde v zemích bývalého sovětského bloku tento aktivismus nenajdeme – ženské organizování se povětšinou koncentrovalo do režimu poplatných zastřešujících ženských organizací, přičemž předválečné ženské a feministické spolky a sdružení byly zrušeny.

a analýzy přicházely jak z akademického prostředí, tak z prostředí mimo ně. Začal se rozvíjet klíčový termín feministických analýz, *gender*. Přes rozkvět různých typů feministického bádání od filozofie, epistemologie a teorie, přes sociální a biologické vědy po matematiku a technologie byly ženy v západní akademii vystaveny útokům, znevažování vlastních intelektuálních kapacit a aktivnímu vylučování z akademického prostředí. V Čechách ženy sice do akademického prostředí vstupovaly v mnohem vyšších počtech než na Západě, vedoucích pozic ale dosahovaly zřídka a genderová segregace českého akademického prostředí je silně patrná i v dnešní době (viz sekce Vědkyně v datech v úvodní kapitole). Poslední období, kterého se také týká tento text, přichází od 80. a zejména 90. let, kdy jsou v důsledku tlaku občanských feministických aktivit na národní i mezinárodní úrovni státy i nadnárodní organizace nuceny problém genderové nerovnosti řešit. Genderový mainstreaming, který se explicitně vztahuje ke státním politikám genderové rovnosti, byl jako nástroj pro prosazování genderové rovnosti přijat na Světové konferenci OSN o ženách v roce 1995 v Pekingu.

Přes potenciál, který koncept genderového mainstreamingu měl, mnohé feministické a genderové akademičky zůstávaly vůči spolupráci se státem a státními mašinériemi pro genderovou rovnost ostražitě a skeptické. Jak ukazují analýzy, vztahy mezi státními institucemi, státním systémem zabezpečení rovných příležitostí, genderovými a feministickými badatelkami a ženskými organizacemi nejsou jednoduché a závisí na celém spektru faktorů (od toho, která politická strana je u moci, přes otevřenou strukturu státní mašinérie po shodu uvnitř ženských a feministických organizací na prioritách a jejich možnosti mobilizace) (Outshoorn, Kantola 2007: 3).

Hlavní obavy, které ze spolupráce mezi státem a feministickými a ženskými organizacemi plynou, se týkají kooptace, tedy toho, že feministické myšlenky a zájmy žen budou začleněny do běžné agendy bez jasného a přímého vlivu na politiku.⁷⁷ Hrozilo také, že téma sice bude na papíře integrováno, ale nebude se dít nic, k tomu ale poleví tlak a snahy externích akterek a aktérů právě kvůli pocitu, že téma je uvnitř byrokracie řešeno (Outshoorn, Kantola 2007: 4). Začaly se též objevovat otázky, komu by se vlastně tyto státní a supranárodní mašinérie pro genderovou rovnost měly zodpovídat, komu by měly být vykazatelné. Feministickým a ženským organizacím? Státnímu, případně supranárodnímu aparátu? Nově vznikajícím mužským organizacím? (ibid: 6).

Evropská komise genderový mainstreaming přijala jako prostředek prosazování genderové rovnosti v návaznosti na již zmíněnou Světovou kon-

⁷⁷ To se také začalo dít, jak ukazují analýzy, které pracují s pojmy integrace agendy a nastavování agendy (viz výše).

ferenci OSN. Evropská vědní politika a odpovědné Generální ředitelství pro výzkum a technologický vývoj se nicméně otázce genderové rovnosti, potažmo postavení žen ve vědě dlouho nevěnovaly (Pollack, Hafner-Burton 2000: 447–450). V průběhu 2. poloviny 90. let tlak akademiček a jejich organizací na Generální ředitelství zesílil. Organizace našly spojence v Evropské ženské lobby a organizaci Women's International Studies Europe (WISE). Ty spolu s některými členkami a členy Evropského parlamentu prosadily téma postavení žen ve vědě do Pátého tzv. rámcového programu pro podporu výzkumu a technologií (hlavní evropský program podpory evropské vědy a technologií, v dalším textu budu používat zkratku RP). Díky této konstelaci akterek a aktérů se na konci 90. let téma „ženy a věda“ prosadilo v Generálním ředitelství pro výzkum a technologický vývoj. V roce 1999 byl ustaven odpovědný sektor a později oddělení s názvem Ženy a věda a vznikl poradní orgán Evropské komise, tzv. Helsinská skupina o ženách a vědě, která sdružuje státní úředníky a úřednice a genderové expertky. Doporučení realizovat genderový mainstreaming se objevilo i v první expertní zprávě o genderové rovnosti ve vědě, kterou si Generální ředitelství nechalo vypracovat v roce 2000 (European Commission 2000: vvvi).

Jak ukazují analýzy, které jsme s Alicí Červinkovou provedly (Linková, Červinková 2011: 220–222), byl objekt „ženy a věda“ v této rané fázi (v průběhu implementace 5. a do menší míry 6. RP) uskutečňován v modech rovnováhy, řešení hádanek, ale i interference. Objekt „ženy a věda“ měl být dle dokumentů vědních politik uskutečňován ve třech hlavních liniích: věda s ženami, věda pro ženy, věda o ženách⁷⁸ (ibid: 10–15). Dohled nad zavedením tohoto nového systému měly v rámci Generálního ředitelství zajišťovat nejen nově ustavený sektor Ženy a věda, ale i pracovní skupina sestávající z úřednic a úředníků, jejichž rolí mělo být zavést tzv. „systém dohledu nad tématem gender a věda“ (gender and science watch system). V těchto raných dokumentech na úrovni Evropské komise je vidět pocit nového příslibu a příležitostí, snaha řešit problematiku „ženy a věda“ i nová očekávání. Jak uzavíral tento dokument:

„Komise věří, že tento proces, který nyní započíná, přinese pozitivní výsledky: vždyť jde o to dát výzkumu novou tvář pro příští milénium.“ (European Commission 1999: 15)

78 Tuto klasifikaci v politickém kontextu poprvé použila tehdejší komisařka Edith Cresson na konferenci v roce 1998 (Glover 2002: 40). Věda s ženami odkazuje k nutnosti zvýšit počet žen ve vědě a jejich prosíťování, věda o ženách k podpoře genderového výzkumu a věda pro ženy odkazuje k nutnosti reflektovat priority a zájmy ženských populací ve výzkumu.

Podobně pozitivní náhled na možnost změny a důležitost genderové rovnosti nejen pro Evropskou komisi, ale i pro Radu a Parlament, byl patrný na konferenci Women and Science: Making Change Happen, která se konala v Bruselu v dubnu 2000 (European Commission 2001a), i na další konferenci Gender & Research, která se konala v listopadu 2001 v Bruselu (Linková 2001). Na obou konferencích vystoupily přední feministické a genderové badatelky jak z Evropy, tak USA⁷⁹. Pokud si dnes obsah i vystupující těchto dvou konferencí srovnám například se zaměřením prvního Evropského genderového summitu, který se konal na podzim roku 2011, změna je to zásadní. K tomu se vrátím v dalších částech kapitoly.

V tomto počátečním období hrály velice důležitou roli tzv. femokratky. Pojem femokratka kombinuje slovo feministka a byrokrat ve smyslu úředník a popisuje úřednice ve státní a veřejné správě, které zastávají profeministické názory, agendu genderové rovnosti podporují a hájí uvnitř své instituce. Úřednice v sektoru a později oddělení Ženy a věda v Generálním ředitelství pro výzkum a technologický rozvoj (Pollack, Hafner-Burton 2000, Klinge, Bosch 2005) byly přesně takové femokratky a s podporou externích aktérů a aktérek začaly propagovat zhmotnění objektu „ženy a věda“ v jeho interferenčním modu. Vedle toho byl objekt „ženy a věda“ zhmotňován dalšími, méně kritickými a méně kontroverzními způsoby spadajícími zejména do modu řešení hádanek (důraz na sběr statistik, mentoring, výměnu zkušeností a informací, kam by zejména spadaly aktivity v části věda s ženami). Aktivity, které do spadaly do režimu interference, se rozvíjely zejména pod rubrikou věda o ženách a věda pro ženy. Tyto aktivity stavěly na nutnosti kontextualizace, předpokladu lokální situovanosti a nejednoznačnosti reality a neustálé nutnosti vyjednávání. Evropská komise v této době například ustavila pracovní skupinu, jež se věnovala otázce vztahu genderu a vědecké kvality a jejíž práce vyústila v publikaci *Gender and Excellence in the Making* (European Commission 2004a). Ta poukazuje na podmíněnost a kontextuálnost definic kvality a excellence, na to, že fakt, jaká kritéria kvality používáme, je konstitutivní pro to, co bude vůbec z hlediska hodnocení vidět, jaký typ aktivit a hodnot bude proces hodnocení informovat. V této době byla také vypsána (poprvé a naposledy, přes přísliby Evropské komise o opaku) výzkumná výzva, jejímž cílem bylo „vyvinout lepší pochopení genderového tématu ve vědeckém výzkumu“. Ta nabízela možnost celkem čtyřem typům výzkumného zaměření (komparativní analýzy politických opatření na podporu genderové rovnosti, výzkum genderových předsudků v hodnocení vědecké

⁷⁹ Např. Londa Schiebinger, Rosi Braidotti, Teresa Rees, Liisa Husu, Isabelle Stengers, Mary Osborn, Mineke Bosch, Joan Mason, Judith Glover, Margo Brouns, Agnes Wold a další.

excelence, pilotní studie nových oblastí sběru dat a analýzy a nakonec sociologie, psychologie, filozofie a historie žen ve vědě) (European Commission 2004b). Interferenční zhmotňování bylo obsaženo i v Usnesení Rady o vědě a společnosti a ženách ve vědě (the Council of the European Union 2001), které se týkalo genderové dimenze (a ne žen ve vědě!) a které vyzvalo Evropskou komisi, aby zahrnula genderovou dimenzi do 6. rámcového programu. V návaznosti na tento dokument i na tzv. Studie hodnocení dopadu genderu pro 5. rámcový program⁸⁰ se femokratkám podařilo prosadit genderovou dimenzi jako hodnotící kritérium do závazného právního dokumentu k 6. RP. A přestože, jak uvedla tehdejší vedoucí oddělení Nicole Dewandre, „musely bojovat o každou zmínku [slova] gender“ (terénní poznámky), vzbudil tento fakt v genderové a feministické výzkumné komunitě očekávání, že dochází k důležité proměně (Klinge, Bosch 2005: 381–2). Pocit vítězství byl patrný i v oddělení Ženy a věda. Časem se ovšem ukázalo, že šlo o Pyrrhovo vítězství.

Z hlediska dalšího vývoje je důležité si uvědomit, že způsob zhmotňování objektu „ženy a věda“ v této fázi se nijak nevztahoval k dominantním politickým cílům a prioritám Evropské komise v oblasti výzkumu. Některé dokumenty sice v té době již obsahovaly i náznaky argumentace založené na efektivitě, které se začaly prosazovat v dalším období – jako například Sdělení Komise „Ženy a věda: mobilizace žen s cílem obohatit evropský výzkum“ (European Commission 1999). Tento argument ale nebyl v té době navázán na jiné priority prosazované Generálním ředitelstvím pro výzkum a technologický vývoj. Byl to právě tento fakt, který vedl k posunu v uskutečňování objektu „ženy a věda“ v Evropské komisi v dalším období.

Evropská vědní politika 2006–2008: příkopy a hradby proti genderové rovnosti

Politika genderové rovnosti ve vědě byla ve svém počátku v Evropské komisi propagována femokratkami, které prosazovaly i interferenční uskutečňování objektu „ženy a věda“, s důrazem na politiky lokace, podmíněnost a kontextuálnost vědeckého poznání, na což právě genderová dimenze v obsahu znalosti i z hlediska profesního uplatnění a hodnocení výkonu měla upozornit. Na přelomu 6. a 7. RP v letech 2006 a 2007 však došlo k zásadní personální obměně v oddělení Ženy a věda a spolu s femokratkami se vytratilo i toto in-

⁸⁰ Tyto studie zjistily zásadní nedostatky z hlediska toho, jak byl gender ošetřen v designu výzkumných otázek a interpretaci dat v jednotlivých prioritních oblastech, a zároveň poukázaly na velice nízké zastoupení žen ve výzkumných týmech (European Commission 2001b). Jak tyto studie, tak výše zmíněná zpráva z roku 2000 proto obsahovaly doporučení, jak zahrnout genderovou dimenzi do dalšího rámcového programu.

terferenční zhmotňování objektu „ženy a věda“. V této části se nejprve obrátím k roli femokratek a poté představím pojem *zakopání pozic (retrenchment)*, který jsme s Alicí Červinkovou vyvinuly pro popis způsobu, jakým byl objekt „ženy a věda“ zhmotňován v Evropské komisi a jejích vědních dokumentech v letech 2007–2008.

Názory na roli femokratek se v odborné literatuře liší. Na jedné straně se uvádí, že jsou často izolované od jiných priorit a agend uvnitř byrokracie. Soustřeďují se ve speciálních odděleních, která mají na starosti pouze rovné příležitosti žen a mužů nebo genderovou rovnost. Je jich málo a jejich ekonomické i politické zdroje uvnitř byrokracie jsou ve srovnání s jinými odděleními menší. Existence takových speciálních oddělení proto může vést k „marginalizaci feministických požadavků a ke konsolidaci necitlivosti k ženským záležitostem, která se projevuje u většiny státních úředníků“ (Valiente 1997: 128). Další překážkou prosazování feministických požadavků uvnitř byrokracií je to, že femokratky, aby se vyhnuly vlastní marginalizaci, se postupně kooptují do dané instituce a snižují své feministické požadavky (ibid: 129, Stratigaki 2004). Prügl dále poukazuje, že „jejich moc měnit instituci je omezena klíčovými institucionálními zájmy a potřebami, které je nutné sledovat v kontextu institucionálních mocenských politik“ (Prügl 2004: 75), což je aspekt, kterému se budu věnovat zejména v následující části v souvislosti s prosazováním tak zvané strukturální změny.

Na stranu druhou ale teoreticky argumentují, že existence těchto femokratických oddělení skýtá feministkám „materiální a lidské zdroje, které hnutí nikdy před tím nemělo“ (Threlfall 1985 citováno ve Valiente 1997: 128). Femokratky svoje možnosti jednat vytvářejí nejen díky své institucionalizované pozici, ale také díky své roli v rámci feministických a genderových aktivit. Stávají se tak jakýmsi překladatelkami v tom smyslu, že „cíle hnutí překládají do institucionálních cílů a institucionální omezení do strategií hnutí“ (Prügl 2004: 78). Externí aktérky a aktéři jsou pro femokratky životně důležité, protože „tvůrci politik s ostatními státními úředníky soupeří o zdroje“ (Valiente 1997: 129). Pokud se mohou opřít o skupinu mimo byrokracii, pro kterou je téma důležité, mohou posílit svoji pozici v rámci byrokracie (což, jak jsem uvedla v předchozí části, je přesně to, co se stalo na konci 90. let 20. století s objektem „ženy a věda“ v rámci Evropské komise). Femokratky mohou v rámci institucí jen zřídka předkládat radikální návrhy, a proto je pro ně tlak zvenčí důležitý.

Oddělení Ženy a věda v rámci Generálního ředitelství pro výzkum a technologický vývoj bylo přesně takovou oddělenou skupinou femokratek. Jejich zdroje byly nepříliš veliké (v pozdějším období se ale ještě zmenšily a v současné době se tématu opět věnuje pouze sektor Gender, což je útvar o řád níž

než oddělení), ale díky mobilizaci externích aktérů a akterek (prominentních vědkyň, političek, ženských neziskových organizací, sítí žen ve vědě, genderových a feministických badatelek) se jim během 5. RP podařilo rozšířit definici objektu „ženy a věda“ od „ženy a věda“ k „gender ve vědě“. Jak jsem ukázala výše, objekt „ženy a věda“ se jim začalo dařit vedle dalších režimů uskutečňovat i interferenčně. Pro připomenutí, v režimu interference jde o proměnu reality, o důraz na lokálnost a situovanost. Již zmíněná zpráva *Gender and Excellence in the Making* tak poukázala na situovanost a konstruovanost hodnocení vědecké práce a tímto faktem konfrontovala úředníky a úřednice v rámci Evropské komise, kteří – jak je ostatně běžné – si často myslí, že gender žádnou roli v hodnocení vědecké práce nehraje (European Commission 2004a: 7). Zahrnutí genderové dimenze do hodnocení mělo potenciál proměnit to, jak lidé uvažují o vlastním výzkumu z hlediska role genderu. Toto zhmotňování pak femokratky protlačily do závazných právních a politických dokumentů i do konkrétních financovaných akcí (studie hodnocení dopadu genderu, zahrnutí genderové dimenze do 6. RP jako hodnotící kritérium, vypisované výzvy atd.) a následně se projevilo ve financovaných projektech (zejména ve výzvě Science and Society 9 v roce 2004).

Jak nejistá je ve skutečnosti pozice femokratek, ukázalo další období. Schopnost femokratek prosazovat určitá zhmotnění genderové rovnosti není omezována pouze jejich pozicí a zdroji, ale i úředními pravidly. V důsledku korupčního skandálu v Evropské komisi byla zavedena nová pravidla pro rotaci úředníků a úřednic tak, aby si nemohli vytvářet klientelistické vazby. A protože sektor a posléze oddělení Ženy a věda bylo ustaveno v určité době, došlo po cca pěti letech k poměrně rychlé výměně osob, které se tématu od počátku věnovaly. Jak k tomu poznamenala jedna z tehdejších zástupkyň České republiky v Helsinské skupině pro ženy a vědu z MŠMT:

„Já nevím, kdy přesně to bylo, ale můj osobní dojem je, že jakmile Brigitte [Degen] s Nicole [Dewandre] odešly, tak ta aktivita byla mnohem menší, nikdo po nás nic nechtěl, nikdo nic neorganizoval...přestaly se konat konference, až do té doby, pamatuješ, ty HUGE konference, to bylo skoro každé dva roky a pokaždé se tam mělo co řešit. Pokaždé něco nového.“ (skupinový rozhovor, 12. 3. 2008)

Pozice genderově senzitivních nebo feministických přístupů je v byrokraciích nejistá. V případě oddělení Ženy a věda nespočíval problém v redukcí zdrojů nebo v kooptaci femokratek a jejich agendy, ale v tom, že femokratky byly nahrazeny byrokraty, úředníky bez většího zájmu o téma genderové rovnosti ve vědě. Jak mi k tomuto vývoji ostatně řekla jedna z odcházejících femokra-

tek, která měla na starosti region střední a východní Evropy a jižního Balkánu, „mám podezření, že z hlediska Komise jde o strategický krok“ (terénní poznámky).

Nešlo ovšem pouze o postupnou a prakticky úplnou obměnu oddělení Ženy a věda, svoji roli sehrál i fakt, jak byla dále v rámci Evropské komise i navenek vůči akademické komunitě nově zavedená „genderová dimenze ve výzkumu“ realizována. Dosažení integrace genderové dimenze do 6. RP jako hodnotícího kritéria mohlo vyvolat dojem, že cíle bylo dosaženo. To však bylo daleko od pravdy. Jak genderovou dimenzi zahrnout a jak ji hodnotit, bylo na určitou dobu ponecháno bez odpovídající pozornosti. Zahrnutí genderové dimenze nebylo vysvětlováno a projednáváno po určitou dobu ani uvnitř Generálního ředitelství pro výzkum. Až v roce 2003, kdy již byly zveřejněny tři výzvy pro podávání projektů, bylo vydáno tzv. Gender Vademecum (European Commission 2003), dokument, který byl zamýšlen pro úředníky a úřednice uvnitř Evropské komise a který vysvětloval zahrnutí genderové dimenze a jak toto hodnotit. Tento dokument byl posléze zpřístupněn i akademické komunitě. Mezi výzkumníky a výzkumníci se ovšem mezi tím vytvářely negativní představy a mýty, že jde o vnučování padesátiprocentního zastoupení žen v týmech. Zveřejnění Genderového vademeka tak již nemohlo zvrátit negativní emoce, které zahrnutí genderové dimenze vyvolávalo. To, co genderové a feministické badatelky vnímaly jako příležitost se nově podívat na výzkumné otázky a interpretace a tím vytvářet odpovědnější a lepší znalost, bylo často vnímáno (jak v rámci Evropské komise, tak mimo ni) jako úzce definovaný problém zastoupení žen v týmech, a jako takové napadáno jako neopodstatněné, úzce zaměřené, špatné. Příklad Genderového vademeka tak podtrhuje, že pro agendy, reality, které nejsou stabilizované, je důležitý nejen charakter sítí zainteresovaných aktérů, ale především také způsoby vzájemného působení, komunikace a „překlada“ kontextově vytržených výpovědí.⁸¹ K této povaze objektu „ženy a věda“ jako hraničního předmětu utvářeného v poměrně široké zóně směny, do které pochopitelně spadá i Evropská komise, se vrátím v poslední části.

Tyto negativní postoje se posléze promítly do vyjednávání o 7. RP pro období 2007 až 2013. Ze strany akademické komunity i uvnitř Generálního ředitelství byl velký tlak na to, aby téma nebylo zahrnuto, rozhodně ne jako závazný aspekt nebo hodnotící kritérium. Bylo to zároveň již v době, kdy tomuto tlaku neměl (či nechtěl) v oddělení kdo čelit. Postoj k zahrnutí genderové dimenze v průběhu vyjednávání 7. RP v rámci Evropské komise ukazuje výrok tehdejšího komisaře pro výzkum Janesze Potočnicka na konferenci

81 Děkuji recenzentovi za zdůraznění tohoto aspektu tvorby veřejných politik.

o ženách v průmyslovém výzkumu a technologiích, která se konala v květnu 2005. Na otázku, proč bude genderová dimenze v 7. RP zrušena, komisař uvedl: „Výzkumná komunita se necítila pohodlně“⁸². Oficiální vysvětlení, které se objevilo později, nehovořilo o pocitech pohodlnosti, ale o nutnosti snížit komplexitu aplikačního procesu, o nutnosti proces zjednodušit (ostatně tento proces simplifikace pokračuje dodnes).⁸³

Postavení žen ve vědě a genderová dimenze ve výzkumu byly tedy sice v právním dokumentu ustavujícím 7. RP uvedeny (ne jako hodnotící kritérium, ale jako jedna z oblastí politického zájmu spolu s podporou pro malé a střední podniky, udržitelný vývoj, stárnoucí populaci atd.), prosazování tématu uvnitř úřadu se však zproblematizovalo. Objekt „ženy a věda“ byl ukotven, dokonce i oddělení, které mělo téma na starosti, se přejmenovalo na „Vědecká kultura a genderová témata“. Přesto se materiálně-diskurzivní prostor pro prosazování interferenčního zhmotňování zmenšil, až vytratil. To mělo dalekosáhlé důsledky z hlediska prosazování genderové rovnosti a vykazatelnosti Evropské komise. Zmínka postavení žen ve vědě a genderové dimenze ve výzkumu v právních dokumentech ustavujících 7. RP vytvořila dojem, že pro Evropskou komisi jde o důležitou oblast zájmu. Evropská komise tak nemohla být kritizována, že téma neřeší. Na druhou stranu bylo ale téma řešeno úřednicemi a úředníky, kteří nebyli v této oblasti experty nebo nebyli nakloněni interferenčním zhmotněním objektu „ženy a věda“. Tato situace se promítla do typu a témat grantových výzev vypisovaných v letech 2006 až 2008. Zhmotňování objektu „ženy a věda“ v tomto režimu nazýváme s Alicí Červinkovou zakopání pozic (retrenchment). Jeho cílem je udržet status quo, vyčistit realitu, potlačit různorodost přístupů, kontingence a lokální podmíněnosti a svoje vlastní zájmy zhmotňovat jako hodnotově nezaujaté, zřejmé, neideologické. V tomto směru režim zakopání pozic rozvíjí režim kritiky, nejde mu ovšem o přehodnocení reality, o jiný morální příběh, ale o udržení stávající reality a nenapadnutelnosti její morálnosti. Jde o režim zhmotňování reality, kterému jde o udržení vlastní moci a symbolické interpretace skutečnosti, kterou prosazuje. V kontextu analýzy objektu „ženy a věda“ je zakopání pozic genderově slepé: jeho imaginace nepřesahuje podporu vstupu žen do přírodních a technických věd s cílem zajistit maximální využití lidských zdrojů pro vědu, případně vytvářet takové podmínky, aby ženy ve vědě mohly napodobit mužskou profesní dráhu. V žádném případě

82 Doslova: „The research community did not feel comfortable.“

83 Je paradoxní, že důvodem pro vyloučení genderové dimenze z aplikačního a hodnotícího procesu bylo zjednodušení (simplifikace, proces, který běží doposud), když to bylo právě předcházející „zjednodušení“, okleštění širšího pojmu genderová dimenze pouze na otázku zastoupení žen ve výzkumných týmech, které vedlo k jeho odmítnutí.

neobsahuje kritické přístupy, jejichž cílem je poukázat na relevanci genderu v organizaci výzkumné práce, profesních kariér či produkce znalostí. Sama Evropská komise posléze v roce 2009 uznala, že „[A]kce k genderové rovnosti byly v posledních letech malé rozsahem a zaměřovaly se pouze na ženy-vědkyně a na to, jak by mohly být jejich role a obraz posíleny prostřednictvím ambadorských schémat⁸⁴, mentoringových aktivit, síťovacích snah atd.“ (European Commission 2009a: 16)

Evropská vědní politika od roku 2009: strukturální změny a neoliberalní náboj⁸⁵

Program modernizace univerzit a strukturální změny se v Evropské komisi v souvislosti s genderovou rovností objevil poprvé v roce 2008 během „inventarizace“ při příležitosti 10. výročí aktivit Evropské komise v oblasti genderové rovnosti, kdy byla ustavena poradní skupina ke konferenci *Changing Research Landscapes to Make the Most of Human Potential: 10 years of EU Activities in „Women and Science“, and BEYOND⁸⁶*. Bylo to právě během přípravy této konference, práce expertní skupiny a přípravy zprávy *Inventarizace politiky Evropské komise v oblasti „ženy ve vědě“ 1999–2009* (European Commission 2010a), kdy oddělení Vědecká kultura a genderová témata začalo téma modernizace univerzit a strukturální změny poprvé explicitně používat v souvislosti s tématem genderové rovnosti. Pojem modernizace měl odkazovat jak na gender v obsahu výzkumu jako příklad modernizace výzkumných metodologií a přístupů, tak z hlediska kariérního uplatnění žen jako příklad modernizace správy lidských zdrojů. Modernizace a strukturální změna se tak v jiném, pro Komisi čitelném hávu vrátila k triádě „věda s ženami, věda pro ženy, věda o ženách“. Zhmotňování, která měl tento přístup ambici využívat, rozhodně spadají do režimu interference až avantgardy.

Od té doby se toto pojetí objektu „ženy a věda“ jako genderové strukturální změny objevilo v Usnesení Rady EU z května 2010 (the Council of the European Union 2010), přihlásila se k němu nová komisařka pro výzkum (Geoghegan-Quinn 2010) a bylo přítomno na prvním Evropském genderovém summitu v roce 2011. Zároveň Evropská komise v rámci 7. RP financovala několik projektů strukturální změny ve výzkumných a vysokoškolských

84 Evropská komise v jednom období financovala tzv. ambasadorky vědy, většinou ustavené vědkyně z přírodních a technických věd, jejichž úkolem bylo propagovat vědu mezi mladými dívkami.

85 Tyto analýzy navazují na moje předchozí analýzy (Linková 2011a) a rozvíjejí je.

86 Konference byla zorganizována Evropskou komisí, konkrétně oddělením Vědecká kultura a genderová témata, a českým předsednictvím Radě EU v květnu 2009 v Praze.

institucích. V roce 2012 byla také vydána expertní zpráva *Strukturální změna ve výzkumných institucích: Podpora excelence, rovnosti a efektivity ve výzkumu a inovacích* (European Commission 2012).

Modernizace univerzit a strukturální změna se ale v evropské vědní politice objevují již od roku 2006 (Evropská komise 2006) jako součást Lisabonské strategie pro růst a pracovní místa. Jsou pevně navázány na současné neoliberační směřování Evropské unie s důrazem na ekonomický růst prostřednictvím výzkumu a vysokého školství, které se mají orientovat na spolupráci s průmyslem, geografickou a intersektorální mobilitu a výchovu flexibilních mladých lidí pro potřeby výzkumného a inovačního trhu práce. V rámci této modernizace se univerzity pro Generální ředitelství staly „aktéry v krajíně globálních ekonomických vztahů a transakcí“ (European Commission 2009b: 6).

V rámci Evropské komise se tedy pojmy modernizace a strukturální změny staly hraničním objektem. Koncept hraničního objektu (boundary object) zavedli Susan L. Star a James R. Griesemer v roce 1989, když odkazovali k objektům, které slouží jako rozhraní mezi různými komunitami praktik. Jde o objekty, které cestují „mnohostí komunit s různými, někdy protichůdnými etickými vizemi a morálními slovníky“ (Keulartz 2009: 35).

„Hraniční objekty jsou objekty, které jsou dostatečně ohebné na to, aby se mohly adaptovat na lokální potřeby a omezení vyplývající z toho, že je používá několik stran, a zároveň dostatečně robustní, aby udržely společnou identitu na různých místech. Jsou slabě strukturovány v obecném užívání, ale stávají se silně strukturovaným objektem při použití v konkrétních místech. Mohou být abstraktní nebo konkrétní. Mají různé významy v různých sociálních světech, ale jejich struktura je dostatečně společná ve více než jednom světě tak, aby byly rozpoznatelné, jde o nástroj překladu. Utvoření a správa hraničních objektů jsou klíčem pro rozvoj a udržení koherence v rámci protínajících se sociálních světů.“ (Star, Griesemer 1989: 393)

Pojem strukturální změny a modernizace je rozpoznatelný v rámci různých částí Evropské komise a je obsažen v různých dokumentech evropské vědní politiky, které staví na různých etických a morálních vizích (těch zaměřených na dosažení genderové rovnosti a feministické proměny vědecké kultury a těch propagujících nutnost proměnit vědu a vysoké školy tak, aby fungovaly na tržních principech a principech konkurence a soutěže). Přestože se využívání pojmů modernizace a strukturální změny tehdejšími odděleními Vědecká kultura a genderová témata může zdát „neupřímné“, jak to formulovala jedna z tehdejších pracovnic v roce 2008 (terénní poznámky), jde také

o strategický krok učinit objekt „ženy a věda“ v rámci Evropské komise rozpoznatelným a čitelným. Poté, co byly objekty „ženy a věda“ zhmotňovány v režimu řešení hádanek, interference a pochopitelně rovnováhy, aby se tato zhmotnění vytratila při proměně podmínek směrem k režimu zakopání pozic, stávající zhmotňování se uskutečňuje prakticky výhradně v režimu rovnováhy, který ostatně John Law situuje primárně do oblasti veřejných politik.

Jak argumentuji jinde (Linková 2011a), je takto uskutečňovaný objekt „ženy a věda“ silně navázán na cíl ekonomického růstu a konkurenceschopnosti: Genderová rovnost se vyplácí, doslova (European Commission 2010b: 7). Strukturální změna je potřeba, neboť „důkazy ukazují, že výzkumný výkon je omezován pokračující přímou a nepřímou diskriminací na základě pohlaví a že podpora genderové rovnosti na všech úrovních přispívá k dosahování excelence a efektivity“ (European Commission 2012: 6). Na cíl ekonomického růstu a konkurenceschopnosti je vázán i druhý aspekt strukturální změny, totiž genderová dimenze v produkci znalosti a inovací. Tento aspekt byl přítomný v prvním období evropské politiky genderové rovnosti ve vědě (viz např. the Council of the European Union 1999, European Commission 2005), v období zakopání pozic byl ale úplně vymístěn. Bylo to až v souvislosti s modernizací a strukturální změnou, kdy se objevuje znovu, tentokrát jako motor evropských inovací. Stejně jako v případě využití lidských zdrojů je hlavním argumentem zahrnutí genderu do produkce znalostí a inovací ekonomická užítost: vždyť nové, inovované produkty šité přímo na míru ženám vytvoří nový trh a povedou k vyšší spotřebě. Takový jednostranný pohled ale nestačí, projekt strukturální změny pro genderovou rovnost se daří prosazovat i v interferenčním, genderově citlivém režimu. Důkazem je například nově se rozvíjející portál Gendered Innovations in Science, Health and Medicine, and Engineering.⁸⁷ Projekt genSET⁸⁸, který zpracoval materiály týkající se genderu a vědecké excelence, nábory a zaměstnávání a hodnocení práce, tyto aspekty projednává s vedením výzkumných a vysokoškolských institucí v Evropě s cílem inspirovat je k přijetí opatření na podporu genderové rovnosti.

Navázání agendy genderové rovnosti ve vědě na hlavní cíle evropské vědní politiky poukazují na možnosti a obtíže hraničních objektů. Na jednu stranu je zřejmé, že neoliberální náprah evropské vědní politiky je důležitým stavebním kamenem zhmotnění objektu „ženy a věda“, který ho může zásadně neutralizovat. Na stranu druhou ale navázání politiky genderové rovnosti

87 Viz <http://genderedinnovations.stanford.edu/people.html>. Cílem projektu je v konkrétních případech studií ukazovat, jak genderová analýza přispívá k vytváření lepší, odpovědnější a úplnější znalosti, která nebude mít jednostranně negativní dopady na ženy a jejich životy, a přispěje k pochopení komplexních a komplikovaných vazeb mezi pohlavím a genderem v různých oblastech výzkumu

88 Viz <http://www.genderinscience.org/>.

na rozpoznatelný, čitelný koncept zajišťuje jeho nepoměrně snadnější mobilizaci a zároveň menší možnost jej napadat. V různých částech Evropské komise je tak dnes tento hraniční objekt uskutečňován různě, udržuje si ovšem svoje kontury.

Při zpětném srovnání konferencí z roku 2000 a 2001 a Evropského summitu v roce 2011 je nicméně hmatatelná proměna. Přestože se určitá skupina osob věnujících se tématu genderové rovnosti ve vědě mohla potkat tehdy i nyní, feministické teoretičky a výzkumnice v hlavním programu summitu v roce 2011 vystupovaly minimálně, oproti nim se ale objevili zástupci soukromých komerčních společností, které například využívají genderový výzkum pro porozumění spotřebitelskému chování žen na ještě neobsazených trzích. Jednou z původních tváří byla prof. Teresa Rees, členka projektu genSET, z Fakulty sociální věd Univerzity v Cardiffu, která se ve své řeči vrátila k první zprávě o genderové rovnosti ve vědě z roku 2000 (zmiňované v úvodu textu). Jak uvedla, tenkrát, při prezentaci zprávy, nebyli přítomni zástupci žádných důležitých organizací, nebyl o ni ani příliš zájem, a to ani v médiích. Ve srovnání s tím je dnešní situace dramaticky odlišná. *„Dnes zde hovoříme o strukturální změně. Po deseti letech tedy vidíme obrovský posun od toho, že jsme chybu hledali v ženách (proč nechtějí do vědy, co nemají a měly by mít atd.), k tomu, že zkoumáme strukturální bariéry a překážky, které ženám brání v rovnocenném uplatnění ve vědě.“* Interferenční zhmotňování objektu „ženy a věda“, které bylo tehdy možné právě proto, že o téma byl malý zájem a že nebylo navázáno na žádnou prioritní oblast Generálního ředitelství, je zde ale právě pro mnohost přítomných komunit velice obtížné. Zatímco tedy první konference na počátku milénia objekt „ženy a věda“ zhmotňovaly interferenčně, avantgardně a, místy, chvílemi, vtěleny do jednotlivých řečnic, i inspirativně, jeho zhmotnění v rámci Evropského genderového summitu bylo striktně v režimu rovnováhy, kde interferenční režim hrál spíše vedlejší roli, přičemž prim držel režim zakopání pozic v podobě důrazu na využití ženských talentů, inovace a ekonomický růst (Linková 2001, Linková 2011b). Na závěr se zamyslím nad tím, jakou genderovou rovnost je dnes možné uskutečňovat na pozadí neoliberálních proměn vědy a univerzit (stavících na klíčových pojmech excellence, efektivita, inovace a konkurenceschopnost) a co to znamená pro uskutečňování objektu „ženy a věda“.

Závěr: objekt „ženy a věda“ v zónách směny

Koncept zón směny navrhl Peter Galison (1999) jako nástroj pro porozumění tomu, jak spolu komunikují vědci z různých disciplín nebo typů výzkumu

(teoretický, experimentální, vývojářský), kteří pracují na společném výzkumném tématu. Zóny směny jsou lokace, „ve kterých komunity s hlubokým problémem komunikace zvládají komunikovat“ (Collins et al. 2007: 658). Galisonův koncept přivádí naši pozornost k lokálním podmínkám a dočasnosti významů, které jsou různými komunitami společně vytvářeny. Zóny směny nenacházíme ale pouze při tvorbě znalosti, i když právě v této oblasti je tento koncept široce relevantní.⁸⁹

Koncept zón směny byl dále rozvíjen. Michael Gorman (2002) analyticky rozlišuje mezi třemi zónami směny na základě toho, jaký typ objektu společně vzniká. Prvním typem je zóna kontrolovaná elitou, experty, kteří využívají svoji pozici a znalosti k tomu, aby určovali podoby systému. V druhém případě žádná ze skupin v zóně směny nemá dominantní postavení a vzniká tak hraniční objekt, který je vyjednáván všemi zainteresovanými pospolu. Jde o dočasnou stabilizaci s pružnými významy. V posledním případě vzniká objekt, který je sdílenou reprezentací. Zainteresovaní aktéři dojdou společného významu, každý přispívá svojí znalostí a v procesu vyjednávání se ladí i cíle aktérů v zóně směny. Pakliže v této práci nebyla otázka moci ještě explicitně uchopena, v návazném textu Michaela Gormana s Collinsem a Evansem jsou zóny směny rozpracovány právě z hlediska moci a stejnorodosti či různorodosti aktérů v zóně směny.

Komunity, které se účastní zhmotňování objektu „ženy a věda“ v evropské vědní politice a politice genderové rovnosti ve vědě, jsou velice různorodé, často mají skutečně hluboký problém komunikovat, mají různou míru moci, ne vždy dochází ke spolupráci, vycházejí z různých epistemických a ideologických pozic, ale žádná z nich nemá dostatek moci na to, aby mohla objekt „ženy a věda“ kontrolovat úplně. Zároveň ale nejsou schopny dojít jednoho sdíleného uskutečnění objektu „ženy a věda“. Jednou takovou zónou směny je v současné době vyjednávání dalšího finančního rámce, tzv. Horizontu 2020. V této zóně směny nalezneme aktivistky a jejich organizace (např. ATGENDER, Evropská platforma žen ve vědě), tvůrce a tvůrkyně politik (např. Helsinská skupina pro ženy a vědu, která vypracovala svoje stanovisko a návrh úprav dokumentu, vyjednávací týmy členských států a národní reprezentace v Bruselu), nejvyšší politické představitele a představitelky v exekutivní sféře, členky a členy Evropského parlamentu a v podstatě celou Evropskou komisi

⁸⁹ Vysoce relevantní je z hlediska analýz vztahu vědy a společnosti, kdy se v rámci demokratizace klade stále větší důraz na integraci zainteresovaných občanských skupin do tvorby znalosti: v zónách směny se tak setkávají například lékařská sdružení, vědci a vědkyně v medicínském výzkumu a vývoji, nebo farmáři, ochránci životního prostředí, vědci a vědkyně v zemědělských a přírodních vědách a političtí zastupitelé a zastupitelky. Příklady je mnoho a ženské a feministické organizace do těchto interakcí pochopitelně vstupují také.

s jejími různorodými zájmy. Objekt „ženy a věda“, který v tomto procesu vzniká, bude pravděpodobně velice nesourodý a jeho uskutečnění bude spadat do režimu rovnováhy. Interferenční zhmotnění, prosazovaná zejména feministickými a ženskými aktérkami, pokud budou prosazeny, budou v dokumentu bok po boku se zhmotněními, která budou spadat do řešení hádanek či zakopání pozic. Genderová rovnost bude i zde hraničním objektem, který v sobě bude tato různá zhmotnění obsahovat.

Co tedy program modernizace a strukturální změny přináší z feministického hlediska, z hlediska, které považuje genderovou rovnost a demokratizaci organizace a procesů vytváření vědění a tvorby vědních politik za zásadní? Evropská komise od roku 2009 financovala šest projektů strukturální změny a tento typ podpory chce prosazovat i ve spolupráci s národními vládami. Jde o projekty samotných univerzit a výzkumných pracovišť, které si připraví vlastní genderový akční plán, který v průběhu projektu zavedou a nadále musí udržovat. Program strukturální změny tímto způsobem opouští prostor politických dokumentů a uskutečňuje se mimo prostředí Evropské komise. V některých případech jde o změny malé, kdy ne všechna zavedená opatření jsou systémová⁹⁰, v případech jiných jde ale o ambiciózní projekty, které se týkají profesního uplatnění žen ve vědě a výzkumu, participace žen na rozhodovacích procesech i genderové dimenze v tvorbě znalosti na dané instituci, a místo v nich má i tělesnost a afektivita režimu inspirace (pro různá zhmotnění strukturální změny viz např. prezentace projektu WHIST s názvem Gendering Science & Technology: Experimental Horizons of Structural Change, která se konala v listopadu 2011).

Režimy zhmotňování umožňují zkoumat mikropolitiku uskutečňování a proměn objektů „ženy a věda“ v sítích aktérů s důrazem na procesualnost, dočasnost, proměnlivost a nejistotu. Faktorů, které rozhodují o úspěchu a neúspěchu určitého zhmotnění, je mnoho a nelze je vždy předvídat (viz příklad Genderového vademeka, který jsem zmínila výše). Od roku 1999 a zejména pak v posledních deseti letech od roku 2001 došlo k zásadní proměně, jak je objekt „ženy a věda“ v Evropské komisi uskutečňován. Politické dokumenty nenesou stopy dřívějších interferenčních způsobů zhmotňování a na summitech a dalších fórech se projevují slabě, jako jeden ze způsobů zhmotňování, vedle zhmotnění v režimu zakopání pozic. Tato fóra pak dohromady vytvářejí hraniční objekt „ženy a věda“ uskutečňovaný v režimu rovnováhy, kdy ani jedna z komunit není s to prosadit svoji vizi.

90 Jedna z výzkumných organizací účastnících se jednoho projektu strukturální změny např. zavedla „uvítací balíček“ pro novorozené děti svých zaměstnanců a zaměstnankyň. Takový krok samozřejmě k systémové proměně genderové kultury nepovede.

Zároveň ale dochází k různorodým dopadům zavádění strukturální změny: přestože někde může být strukturální změna zhmotňována jako zakopání pozic ve snaze zachovat status quo, v jiných institucích se daří prosazovat interferenční, avantgardní i inspirativní zhmotnění. Pokud uvažujeme o účinnosti stávajících proměn z hlediska snah o prosazení genderové rovnosti ve vědě, musíme mít na paměti, že feministky jsou součástí těchto vyjednávání. V rámci feministických přístupů nalezneme ty, které nezpochybňují dominantní východiska a staví na tom, že je potřeba napravit pouze určitá pochybení minulosti (režim řešení hádanek v podobě liberálního feminismu). Vedle toho stojí ty, které kriticky zkoumají argumentační linie a východiska a poukazují na to, jak jsou tato implicitně součástí udržování stávajícího nerovného stavu (režim avantgardy). Přístup rozvíjený Johnem Lawem a jeho kolegy a kolegyněmi tak poukazuje na neřešitelnost úvah o tom, zda se například jako aktivistka účastnit uskutečňování objektu „ženy a věda“ v kontextu politického procesu, a spíše nás důrazně staví tváří v tvář tomu, že jsme součástí procesu uskutečňování objektů „ženy a věda“, a tudíž za ně neseme odpovědnost.

Kriticky uskutečňované projekty strukturální změny, pokud bude jejich počet růst, pokud se k nim budou přidávat další instituce a jednotlivci, mohou v dalším období vytvářet tlak na to, aby se takováto zhmotnění postupně stávala normou a mohou do budoucna více ovlivňovat to, jaký objekt „ženy a věda“ bude uskutečňován i v rámci Evropské komise nebo například na Evropských genderových summitech. V současné době je ovšem na místě skepse, minimálně ve vztahu k přístupu Evropské komise. Přestože program genderové strukturální změny se zdá být poměrně silně ukotven, stabilizován a bylo by poměrně obtížné jej vymístit, je vetkán do politického přediava, kde prim hrají obchodní zájmy, zájmy průmyslových podniků a ekonomické aspekty znalosti a inovací. Argumentem pro strukturální změnu se uvnitř Evropské komise stal obchodní argument a analýza ekonomického dopadu. Je tedy zřejmé, že pro prosazení interferenčního objektu bude zapotřebí silná mobilizace aktérů a akterek mimo Evropskou komisi.

Jak jsem předeslala v úvodu, tato analýza uskutečňování objektu „ženy a věda“ v evropské vědní politice se z našeho pohledu může zdát vzdálená – v České republice žádnou diskusi o zavádění programů strukturální změny nevedeme, neexistuje zde ani jeden program podpory pro genderovou rovnost ať již na MŠMT či u jiných hlavních aktérů, třeba GAČR. Přitom poskytovatelé veřejné podpory jsou v zahraničí klíčovými aktéry v této oblasti (např. Výzkumná rada Norska, Švýcarská grantová agentura, Holandská organizace pro vědecký výzkum a další). Kde ale podobnosti nalezneme, jsou argumenty. Pokud se v České republice problematika genderové rovnosti ve veřejném prostoru objeví, argumentuje se často marněním ženských talentů

a nutností využívat ženský potenciál, i když argumenty zvýšení české konkurenceschopnosti tak často jako v zahraničí nenalezneme. Tyto argumenty se objevují zejména ve vztahu k trhu práce, v souvislosti s kombinací práce a rodiny, případně v souvislosti se zabezpečením mimorodinné péče o malé děti. Tuto argumentaci často používají i genderové badatelky a ženské a feministické organizace, právě proto, že jde o rétoriku čitelnou a srozumitelnou z hlediska hlavních argumentačních linií české i evropské veřejné politiky. Podobně se ostatně (někdy) chovají i zahraniční organizace na podporu žen ve vědě (velice silně tento důraz nalezneme např. v UK Resource Centre).

Obchodní argumenty a argumenty ekonomického dopadu nenacházíme pouze v politikách genderové rovnosti, ať již ve vědě nebo na trhu práce. Objevují se i v argumentech Evropské komise týkajících se ochrany životního prostředí a tzv. zelené ekonomiky, ale i z hlediska ochrany kulturního prostředí nebo kultury jako takové. V tomto směru je vědní politika předmětem podobných politických zájmů jako jiné oblasti veřejné politiky a odkazuje na dominanci neoliberální Nové veřejné správy věcí veřejných. Pokud jsou tedy politické dokumenty dočasnou stabilizací významů a praktik, pak je zřejmé, že ve veřejných politikách na úrovni EU i ČR dnes primárně záleží na ekonomickém hledisku. Budování genderové férové vědy je tedy uznatelné pouze jako příčina rostoucí konkurenceschopnosti a inovativnosti, ne však samostatně jako hodnota inherentně nutná pro děláni kvalitní a společensky odpovědné vědy.

Literatura

- Anderson, E. 2011. „Feminist Epistemology and Philosophy of Science [online].“ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2011 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.). [cit. 19. 7. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/feminism-epistemology/>>.
- Barad, K. 2003. „Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28 (3): 801–831.
- Barad, K. 1999. „Agential realism: Feminist interventions in understanding scientific practices.“ Pp. 1–11 in M. Biagioli (ed.) *The Science Studies Reader*. New York: Routledge.
- Collins, H., R. Evans, M. Gorman. 2007. „Trading Zones and Interactional Expertise.“ In H. Collins (ed.). *Case studies in expertise and experience, special issue of Studies in History and Philosophy of Science* 38 (4): 657–666.
- The Council of European Union. 2010. The Council conclusions on Various issues related to the development of the ERA [online]. Official Journal of the European Communities [cit. 21. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/10/st10/st10246.en10.pdf>>.
- The Council of the European Union. 2001. Council Resolution of 26 June 2001 on science and society and on women in science (2001/C 199/01) [online]. Official Journal of the European Communities [cit. 21. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2001/c_199/c_19920010714en00010002.pdf>.
- The Council of the European Union. 1999. Council Resolution of 20 May 1999 on women and science (1999/C 201/01) [online]. Official Journal of the European Communities [cit. 21. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/council-resolution-may-1999_en.pdf>.

- European Commission. 2012. *Structural change in research institutions: Enhancing excellence, equality and efficiency in research and innovation* [online]. Luxembourg: Official Journal of the European Communities [cit. 21. 5. 2012]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/structural-changes-final-report_en.pdf>.
- European Commission. 2010a. *Stocktaking 10 years of "Women in Science" policy by the European Commission 1999–2009* [online]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities [cit. 24. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/stocktaking-10-years-of-women-in-science-book_en.pdf>.
- European Commission. 2010b. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Strategy for Equality between Women and Men 2010–2015 (COM(2010) 491 final)* [online]. [cit. 24. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:EN:PDF>>.
- European Commission. 2009a. *Work Programme 2010 Capacities Part 5 Science in Society* [online]. [cit. 2011-07-26]. Dostupné z WWW: ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/fp7/docs/wp/capacities/sis/s_wp_201001_en.pdf>.
- European Commission. 2009b. *Commission Staff Working Dokument Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A new partnership for the modernisation of universities: the EU Forum for University Business Dialogue* [online]. [cit. 2011-07-26]. Dostupné z WWW: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2009:0425:FIN:EN:PDF>>.
- Evropská komise. 2006. *Sdělení komise evropskému parlamentu a radě plnění programu modernizace pro univerzity: vzdělávání, výzkum a inovace (KOM(2006)208)* [online]. [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0208:FIN:CS:PDF>>.
- European Commission. 2005. *Commission Staff Working Document Women and Science: Excellence and Innovation – Gender Equality in Science (SEC(2005) 370)* [online]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/research/science-society/women/wir/pdf/sec_2005_370_en.pdf>.
- European Commission. 2004a. *Gender and Excellence in the Making* [online]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities [cit. 5. 8. 2005]. Dostupné z WWW: http://ec.europa.eu/research/science-society/pdf/bias_brochure_final_en.pdf>.
- European Commission. 2004b. *Work Programme 2004* [online]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities [cit. 30. 10. 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.cordis.europa.eu/fp6/dc/index.cfm?fuseaction=UserSite.FP6DetailsCallPage&call_id=131>.
- European Commission. 2003. *Vademecum. Gender Mainstreaming in the 6th Framework Programme – Reference Guide for Scientific Officers/Project Officers* [online]. [cit. 4. 6. 2008]. Dostupné z WWW: <<ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/science-society/docs/gendervademecum.pdf>>.
- European Commission. 2001a. *Women and science: Making change happen. Proceedings of the conference*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission. 2001b. *Gender in Research: Gender Impact Assessment of the Specific Programmes of the Fifth Framework Programme – An Overview*. Brussels: Director-General for Research.
- European Commission. 2000. *Science Policies in the European Union: Promoting excellence through mainstreaming gender equality. A report from the ETAN Expert Working Group on Women and Science* [online]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/improving/docs/g_wo_etan_en_200101.pdf>.
- European Commission. 1999. *Communication of the European Commission „Women and Science“: Mobilising women to enrich European research of 17 February 1999 (COM(1999)76 final)* [online]. [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/improving/docs/g_wo_co_en.pdf>.
- Ferree, M.M. 2009. „Inequality, Intersectionality and the Politics of Discourse: Framing Feminist Alliances.“ Pp. 86–104 in E. Lombardo, P. Meier, M. Verloo (eds.). *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending and Policymaking*. London: Routledge.
- Galison, P. 1999. „Trading Zone: Coordinating Action and belief.“ Pp. 137–160 in M. Biagioli (ed). *The Science Studies Reader*. New York: Routledge.
- Geoghegan-Quinn, M. 2010. *Webstreaming event* [online]. [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/geoghegan-quinn/headlines/news/2010/20100617_innovation_untion_en.htm>.

- Glover, J. 2002. „Women and Scientific Employment. Current Perspectives from the UK.“ *Science Studies* 15 (1): 29–45.
- Gorman, M.E. 2002. „Levels of Expertise and Trading Zones: A Framework for Multidisciplinary Analysis.“ *Social Studies of Science* 32 (5–6): 933–938.
- Harding, S. 1991. *Whose Science, Whose Knowledge?: Thinking from Women's Lives*. Cornell University Press.
- Jarkovská, L., K. Lišková, I. Šmídová. 2010. *S genderem na trh. Rozhodování o dalším vzdělání patnáctiletých*. Praha – Brno: Sociologické nakladatelství.
- Kampichler, M. V tisku. „Za hranice feministických diskuzí mezi Východem a Západem.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 13 (2).
- Klinge, I., M. Bosch. 2005. „Transforming research methodologies in EU life sciences and biomedicine: Gender-sensitive ways of doing research.“ *European Journal of Women's Studies* 12 (3): 377–395.
- Keulartz, J. 2009. „Boundary Work in Ecological Restoration.“ *Environmental Philosophy* 6 (1): 35–55.
- Latour, B. 1987. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Law, J. 1994. *Organizing Modernity: Social Ordering and Social Theory*. Oxford and Cambridge: Blackwell.
- Law, J. 2004. *Matter-ing, Or How Might STS Contribute?* [online]. Lancaster: Centre for Science Studies, Lancaster University [cit. 14. 5. 2007]. Dostupné z WWW: <<http://www.heterogeneities.net/publications/Law2004Matter-ing.pdf>>.
- Law, J., J. Urry. 2003. *Enacting the Social* [online]. Lancaster: Centre for Science Studies, Lancaster University [cit. 14. 5. 2007]. Dostupné z WWW: <<http://www.heterogeneities.net/publications/LawUrry2004EnactingTheSocial.pdf>>.
- Linková, M., A. Červinková. 2011. „What matters to women and science? Gender, power and bureaucracy.“ *European Journal of Women's Studies* 18 (3): 215–230.
- Linková, M. 2011a. „Genderová rovnost v evropské vědní politice: politická ekonomie strukturální změny.“ *AULA: časopis pro vysokoškolskou a vědní politiku* 19 (2): 8–18.
- Linková, M. 2011b. „Zpráva z konference European Gender Summit.“ Nepublikovaný dokument.
- Linková, M. 2001. „Zpráva z konference Gender & Research.“ Nepublikovaný dokument.
- Lombardo, E. 2005. „Integrating or Setting the Agenda? Gender Mainstreaming in the European Constitution-Making Process.“ *Social Politics* 12 (3): 412–432.
- Mills, C.W. 2000. *Sociologická imaginace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mol, A. 2002. *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham, New York, London: Duke University Press.
- Outshoorn, J., J. Kantola (eds.) 2007. *Changing State Feminism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pollack, M.A., E.M. Hafner-Burton. 2000. „Mainstreaming gender in the European Union.“ *Journal of European Public Policy* 7: 432–456.
- Prügl, E. 2004. „International institutions and feminist politics.“ *Brown Journal of World Affairs* 10 (2): 69–84.
- Rees, T. 2005. „Reflections on the Uneven Development of Gender Mainstreaming in Europe.“ *International Feminist Journal of Politics* 7 (4): 555–574.
- Squires, J. 2005. „Is Mainstreaming Transformative? Theorizing Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation.“ *Social Politics* 12 (3): 366–388.
- Star, S., J. Griesemer. 1989. „Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907–39.“ *Social Studies of Science* 19 (3): 387–420.
- Stratigaki, M. 2004. „The Cooptation of Gender Concepts in EU Policies: The Case of Reconciliation of Work and Family.“ *Social Politics* 11 (1): 30–56.
- Tenglerová, H. 2011. „Politiky nečinnosti: genderová rovnost v české vědní vědě.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (1): 63–73.
- Threlfall, M. 1985. „The Women's Movement in Spain.“ *New Left Review* 151: 44–74.
- Valiente, C. 1997. „State feminism and gender equality policies (the case of Spain 1983–1995).“ Pp. 127–141 in F. Gardiner (ed.). *Sex Equality Policy In Western Europe*. London: Routledge.
- Verloo, M. 2005. „Displacement and Empowerment: Reflections on The Concept and Practice of The Council of Europe Approach to Gender Mainstreaming and Gender Equality.“ *Social Politics* 12 (3): 344–365.

Závěr: důsledky stávajících proměn vědecké profese pro genderovou rovnost

Kateřina Cidlinská, Marcela Linková, Hana Tenglerová, Marta Vohlídalová

V této knize jsme z různých hledisek zkoumaly genderové podmíněnosti ve fungování výzkumných institucí, utváření výzkumných kariér, vědních politik a mediálních obrazů vědy v proměňujícím se akademickém prostředí. Soustředily jsme se zejména na situaci ve veřejném výzkumném sektoru, i když vysokoškolský sektor úplně nepojímáme. Disciplinárně se věnujeme zejména přírodním vědám. Jedním z důvodů je fakt, že mnohé z tendencí, které se projevují v celkovém prostředí vědy a výzkumu, vycházejí z praktik přírodních věd a jsou v nich akcelerovány, do jiných oblastí vědy a výzkumu pronikají též, ale komplikovaněji, pomaleji a často bolestněji. Tyto analýzy nás upozorňují na často protichůdné představy o výzkumu a jeho roli v soudobých „znalostních“ společnostech. Některé tyto proměny jsou v České republice podobně jako v dalších zemích poměrně nedávné, jiné jsou již stabilizovanější. O to více se na ně upírá výzkumná, politická i občanská pozornost.

V našem zkoumání různých aspektů vědeckých kariér jsme použily koncept epistemických životních prostorů, který naši pozornost směřuje k různým symbolickým, diskurzivním, materiálním a sociálním aspektům života ve vědě. Tento koncept klíčovým způsobem poukazuje na propojenost vědy a ostatního života a je zřejmé, že v důsledku rozdílné strukturace maskulinního a femininního genderového řádu si ženy a muži mohou utvářet své epistemické životní prostory jinak.

V tomto závěru se zastavíme u genderových implikací a důsledků některých změn, které jsme v této publikaci diskutovaly. Nejde nutně o popis současného stavu. Jde spíše o zamyšlení nad možnostmi dalšího vývoje a implikacemi stávajících podmínek pro budoucnost. Za prvé, viděli jsme, že v obecných představách vědců a vědkyň se udržuje tradiční představa vědy jako mise, které se člověk musí cele oddat. Tento obraz často pomáhají budovat i média. Na druhou stranu ale nastupující generace doktorandů a doktorandek a postdoků a postdocěk v rostoucí míře přemýšlí o vědě jako o povolání, sice specifickém, ale přece jen povolání, které se jako ostatní segmenty trhu práce mění směrem k menším zaměstnaneckým jistotám, rostoucí flexibilizaci a nejistotě. Za druhé, tyto představy stojí v českém kontex-

tu v příkrém rozporu s nastavením a očekáváními svázanými s rodičovstvím a výkonem „správného“ mateřství. Za třetí, v úvodní kapitole jsme se věnovaly stereotypu, podle něhož je z hlediska kvality vědecké práce jedno, kdo ji vykonává, že kvalita je bezpříznaková. V našich analýzách rozkrýváme, že excellence a kvalita se váží k určitým představám a očekáváním, která jsou silně genderována. Za čtvrté, genderově podmíněné problémy, se kterými se vědkyně a vědci ve vědě potýkají, by měly řešit vědní politiky. Na rozdíl od české politiky výzkumu a vývoje, která otázku genderové rovnosti vůbec neřeší, se problematika genderové rovnosti do evropské vědní politiky vepisuje stále silněji. Činí tak ale v kontextu, který je nám dobře známý i z české vědní politiky. Zdůrazňuje spolupráci veřejného výzkumného sektoru s průmyslem, financování soukromého průmyslového sektoru z veřejných peněz, vizi role vědy ve společnosti jako nástroje ekonomického rozvoje a vědců a vědkyň jako lidských zdrojů, které mají svojí kreativitou a inteligencí tento ekonomický rozvoj zajistit. Takové nastavení politiky výzkumu a vývoje sice může vytvářet zdání, že genderová rovnost je považována za prioritní téma, může ale vést k proměně vědecké kultury směrem k vyšší genderové rovnosti? Na tyto klíčové aspekty se nyní zaměříme.

Prekarita a mobilita: nejisté vyhlídky

Rozhovory se začínajícími vědci a vědkyněmi ukázaly, že plány a výhledy mladých lidí ve vědě jsou prostoupeny všeobjímající nejistotou. Tato nejistota je přímo spojena s proměnami systému fungování vědy. Ustavení normativního modelu pracovní dráhy, jež by měla postupovat od doktorského studia přes postdoktorskou pozici k pozici vedoucího pracovníka, je provázeno mizením stálých pozic samostatných vědeckých pracovníků ve veřejném výzkumném sektoru (tedy seniorských vědeckých pracovníků, kteří mají své vlastní výzkumné téma, vychovávají své studenty, ale zároveň nejsou vedoucími týmů). Mizení těchto stálých pozic a obecně narůstající prekarizace vědecké profese znamená rozšiřování sekundárního akademického trhu práce, pro nějž je charakteristická vysoká míra flexibilizace pracovníků a nízké pracovní standardy. Naopak primární trh práce se stabilními pozicemi a vysokou mírou zabezpečení se začíná zužovat a hrozí, že bude sekundárním trhem práce zcela nahrazen. V současné době nejsou pro Českou republiku dostupná data, která by mohla zodpovědět otázku, jak jsou tyto jednotlivé segmenty akademického trhu práce genderovány. Tomu bude třeba věnovat pozornost v dalších výzkumech. Systém vědecké práce a normalizace pouze jednoho kariérního modelu, který spočívá v lineární, nepřerušované a vze-

stupné dráze, jsou ale postaveny na představě maskulinního subjektu trhu práce, který profesi může a chce věnovat všechny svůj čas a energii, neboť není vázán povinnostmi vyplývajícími z jeho širších sociálních a rodinných vazeb. Lze proto předpokládat, že na nejistých pozicích sekundárního trhu se budou kumulovat spíše ženy než muži, neboť se díky svým biografím spíše dostávají na pozice s nejasným systémovým zařazením a nejasnou možností postupu a také proto, že (jak ukázal náš výzkum) muži kladou ve svých pracovních plánech velký důraz na pracovní nezávislost, mají vyšší nároky na ekonomický standard a pokud by jim toto akademická oblast neměla poskytnout, jsou spíše připraveni ji opustit.

Ustavení mobility jako normotvorné složky akademické dráhy má také zásadní genderové dopady. Ženy častěji než muži žijí v dvoukariérních partnerstvích, v nichž ale vlivem genderových stereotypů bývá přičítána jejich kariéře menší váha než kariéře muže a zároveň ekonomický přínos mužovy práce pro domácnost bývá kvůli platové diskriminaci žen významnější. Ženy proto častěji než muži následují svého partnera za jeho prací či se zřeknou možnosti vlastní zahraniční stáže kvůli tomu, že jejich partner nechce či nemůže opustit svou práci. Ženy tak častěji než muži nahlížejí na rodičovství a mobilitu jako vzájemně se vylučující biografické projekty. Na rozdíl od vědců-mužů totiž prakticky nemohou počítat s možností přesunu celé rodiny, kdy partner zajišťuje péči o děti a domácnost, a varianta, že by vyjely do zahraničí bez dětí, je pro vědkyně spíše nepřijatelná. Pokud tedy neabsolvování dlouhodobé stáže znamená omezení dalších vyhlídek na akademickou dráhu, jsou vyhlídky žen oproti mužům ještě nejistější.

Vlivem představy o ideální rychlosti akademické kariéry a s tím související možnosti postoupit na stabilní pozici se však „v zemi nikoho“ ocitají všichni, kdo postdokují příliš dlouho, tedy absolvují více než dvě postdoktorské pozice. Z hlediska statusu nejsou řetězíci se postdoktorské pozice vnímány jako plnohodnotná akademická kariéra a z hlediska „přežití“ není v akademickém systému pro trvalé postdoky místo (Garforth, Kerr 2009). Vyhlídky na budoucnost v akademickém prostředí znejistuje v případě nemalého množství vědců a vědkyň i fakt, že se jejich profesní cíle neslučují s normalizovaným kariérním postupem. Ne všichni totiž stojí o získání vedoucí pozice. Někteří vnímají vedoucí pozice jako spíše manažerské než vědecké, jako něco, co odvádí pozornost od výzkumné činnosti, která je na práci v akademické sféře láká nejvíce. Je tedy zřejmé, že v rostoucí míře z různých důvodů úplně selhává ekonomie příslibu, tedy představa, že obětování se vědě obzvláště na začátku vědecké dráhy bude odměněno stálou a samostatnou výzkumnou pozicí.

Vědecký trh práce, nastavení rodinné politiky a uspořádání genderových rolí v párech

Kvalitativní analýza rozhovorů s dvoukariérními akademickými páry (tedy páry, v nichž oba partneři působili ve veřejných výzkumných organizacích nebo na veřejných vysokých školách) ukázala, že problematika kombinace práce a rodičovství může být ve vědecké profesi skutečně tvrdým oříškem, který má negativní dopady na postavení žen ve vědecké profesi.

Vědci a vědkyně v našem výzkumu refleктоvali, že ve vědě je ve srovnání s tím, jak byla vědecká dráha nastavena před rokem 1989, stále více patrný důraz na lineární pracovní kariéru, maximální pracovní nasazení a soutěživost – tedy na charakteristiky, které jsou v rozporu s předpoklady a požadavky mateřství, aktivního otcovství a kombinace práce a péče o malé děti. Skutečnost, že s mateřstvím a aktivním rodičovstvím se v této oblasti stále příliš nepočítá (v ČR např. není běžné, aby grantová schémata nebo kariérní řády umožňovaly přerušování financování z důvodu péče o malé děti), nebo že je někdy mateřství a aktivní rodičovství dokonce stavěno do přímého protikladu k výkonu špičkové vědecké kariéry, se spolu s dalšími genderovými bariérami vůči ženám podílí na tom, že jsou nejen vědkyně-matky, ale i bezdětné ženy (u nichž jejich okolí jakoby automaticky předpokládá, že se matkami stanou) nepřímou vylučovány z participace (zejména na vyšších kariérních pozicích) v oblasti vědy a výzkumu. Skutečnost, že se určitá profese profiluje (byť je to často nepřímou a „mezi řádky“) jako nepřátelská vůči aktivnímu rodičovství, pak může vést i k odrazování potenciálně nadaných žen (a mužů) orientovaných na rodinu od vědecké kariéry.

Moderní sociální státy disponují institucemi, které mohou pomoci alespoň částečně vybalancovat výše popsaný problém střetu mezi požadavky rodinného a soukromého života a jejich (vědeckou) profesí. Příkladem takové instituce je i rodinná politika, která hraje důležitou roli v procesu ustanovování genderových vztahů ve společnosti a nese v sobě velký potenciál pro zlepšení postavení matek na pracovním trhu. Česká rodinná politika je však vystavěna na úplně jiném předpokladu, než od žen vyžaduje vědecká profese. Namísto možnosti volby rychlejšího návratu zpět do zaměstnání po narození dítěte vychází z normy dlouhodobé mateřské péče o malé děti na plný úvazek po dobu minimálně tří let, bez reálné možnosti využívat formy nerodinné péče o děti. Rodinná politika, která nereflektuje specifické potřeby žen, které si přejí věnovat se své profesi, k nimž vědkyně obvykle patří, tak ve svém důsledku nerovnosti mezi muži a ženami v oblasti vědy a výzkumu ještě prohlubuje, místo aby je vyrovnávala.

Kromě rodinné politiky má do určité míry potenciál zmírnit dopady nevhodně nastaveného systému rodinné politiky i samotné vědecké profese způsob uspořádání genderových rolí v páru. Jak se totiž ukázalo, ženy, které žijí v partnerstvích s egalitárnější dělbou rolí mezi partnery, mají obecně příznivější podmínky pro budování své vědecké kariéry, než ženy žijící ve spíše tradičních partnerstvích. Rozdělení genderových rolí v české společnosti je však většinou spíše tradiční, přičemž, jak vyšlo najevo, výjimkou v tomto ohledu nejsou ani dvoukariérní akademické páry. Více než polovinu sledovaných partnerství by bylo možné charakterizovat jako tradiční – kariéra ženy byla v těchto partnerstvích chápána jako ta vedlejší a na ženách spočívala obvykle většina péče o děti a domácnost. Způsob uspořádání genderových rolí v rodinách přitom nepochybně může mít dopady také na postavení žen ve vědě, zejména pak na jejich možnosti budovat špičkovou vědeckou kariéru. Pokud by totiž ženy mohly sdílet se svými partnery povinnosti týkající se péče o děti a domácnost, zbylo by jim také více času a fyzických i intelektuálních sil, které by mohly investovat mimo jiné do své práce. Pokud by se takový egalitární model partnerství dostatečně rozšířil, mediální obraz vědců a vědkyň, který v současné době chápe rodičovství téměř výhradně jako její problém, který je primárně tematizován v souvislosti s její kariérou, *jeho* však jakoby se netýkal, by se možná stal minulostí.

Jeho excelence: kvalita z genderového hlediska

Jednou z vysoce hmatatelných proměn soudobého vědeckého prostředí je změna jen zdánlivě pouze diskurzivní. Slovo „špičkový“ či „kvalitní“ zhruba od nového milénia stále častěji nahrazuje slovo „excelentní“. Změna to není nevinná, ani není pouze slovní. Je indexem transformace výzkumného prostředí, kterou zachycujeme v této publikaci. Excelence je výrazem vědy modu 2 (Gibbons et al. 1994, Nowotny et al. 2001) se svým zaměřením na překračování disciplinárních hranic, aplikace, užitnost výzkumu a vliv mimo-vědních aktérů (zejména státu a průmyslu). Tento důraz vidíme i v českém systému hodnocení, tzv. Metodice hodnocení výzkumných organizací a hodnocení výsledků ukončených programů. Jak ukazují Linková a Stöckelová (2012), snaha eliminovat či alespoň maximálně redukovat hodnocení akademických výstupů, zejména těch typických pro sociální a humanitní obory, je zřejmá z procesu přípravy jednotlivých verzí metodik, které se od roku 2004 obměňovaly prakticky každoročně. Nástup excelence a její opanování diskusí o kvalitě vědy neznamená, že tradiční způsoby hodnocení vědecké práce zmizely nebo zmizí. Interní systém hodnocení akademickou komunitou (tzv.

peer review) si nadále udržuje svoje postavení v hodnocení akademických článků předkládaných odborným periodikům, v hodnocení grantových žádostí či posuzování habilitačních a profesorských řízení. Často se ale stává součástí externích, manažerských typů hodnocení vědy a výzkumu, kdy jsou výzkumné instituce, vědecké týmy či dokonce jednotlivci hodnoceni pro účely rozdělování financí výzkumným a vysokoškolským institucím na státní úrovni. V České republice byl tento typ kultury auditu (Power 2003) prosazen Reformou výzkumu, vývoje a inovací z roku 2008 (Reforma 2008).

Koncept excellence není politický pouze svojí návazností na neoliberalní proměnu oblasti vědy a výzkumu v kvazitržně až tržně orientované prostředí s rostoucím důrazem na marketizaci a komodifikaci výstupů vědeckého bádání, který spatřujeme i v české metodice hodnocení. Excellence je politická i tím, jak je genderovaná. Staví na hodnotách, jako jsou ostrá konkurence, konkurenceschopnost, prvenství, rychlost, ostré lokty v soutěži. Jde o výraz, který konotuje ambicióznost a sebevědomí. Všechny tyto vlastnosti v našem kulturním prostředí asociujeme spíše s hegemonní maskulinitou a muži. Jak jsme ukázaly v části úvodní kapitoly věnované stereotypům, pokud maskulinní vlastnosti (zejména ambice) vykazují ženy, jsou pak nezřídka za takové chování svým okolím trestány, a ambice tudíž mají na jejich kariérní postup spíše negativní dopad (viz též Fine 2008, Lorenz-Meyer 2009).⁹¹ Být excelentní vědkyní tedy není to stejné jako být excelentním vědcem. Tato maskulinní genderovanost excellence tak dále podtrhuje tradiční maskulinní orientaci vědy stavící na objektivitě, racionalitě, nezaujatosti a univerzalizismu. Komplementárně k tomu v našem kulturním prostředí stojí femininně konotovaná subjektivita, emocionalita, zatíženost a parciálnost, které jsou podsouvány ženám.

Na individuální úrovni vede excellence k ostré konkurenci a nutnosti soutěžit, zejména na počátku vědecké dráhy, kdy o prestižní postdoktorská místa soutěží doktoři a doktorky prakticky z celého světa. V této rané fázi vědecké dráhy musí prokázat téměř neomezenou flexibilitu, ochotu pracovat prakticky neustále a soustředit se pouze na svůj výzkum či přesněji výzkum svého vedoucího. Takto vtělená excellence se má překládat do atributů, které budují excelentní curriculum vitae bez jakýchkoli výpadků: odborných článků v recenzovaných či ještě lépe imaktovaných časopisech, knih, případně prototypů či patentů. Jak ukazují naše analýzy osob na počátku vědecké dráhy, je toto prostředí auditovaného a auditovatelného výzkumu pro mnoho lidí spojeno s negativními konotacemi. Jen minimum jedinců na počátku dráhy akcen-

⁹¹ Jak ukazuje Fine (2008), femininní chování ovšem ženám také nepomáhá. Vykazovat typicky feminní vlastnosti v profesi vede k tomu, že jsou ženy považovány za nekompetentní a neschopné.

tuje pouze kariérní výzvy a zejména kariérní postup na manažerské vedoucí pozice. Mladí vědci a vědkyně považují za důležité hledat určitou rovnováhu mezi profesním a soukromým životem a staví vysoko hodnotu pocitu autenticity ve vědecké práci. Jak hodnota autenticity, tak rovnováhy ale často stojí v protikladu k hodnotám, na kterých staví excelence. Je proto nutné se ptát, komu důraz na excelenci konvenuje, kdo v tomto kontextu může prospívat a jak takto organizované vědecké prostředí bude do budoucna fungovat.

Česká vědní politika: s vyloučením (ženské) veřejnosti

„Věda dělá z peněz znalosti, inovace dělají ze znalostí peníze.“ To je stávající heslo vědních politik v České republice, které bylo uvedeno v život během funkčního období vlády premiéra Mirka Topolánka a současné vedení země v tomto směřování pokračuje. Redukce vědy na producenta zboží, resp. znalostí, ovšem jen těch, které jsou okamžitě zpeněžitelné, se výrazně promítá do všech stávajících strategií, které určují, kam se má věda a díky ní také naše společnost ubírat. Kritické myšlení, rozvoj nebo alespoň udržení vzdělanosti, nové poznatky, u nichž není předem jasné, jak je ztržnit, to vše a mnoho dalšího je upozadováno v prospěch zlatého telete Trhu a Růstu. Neoliberální doktrína uplatňovaná v oblasti vědy, jak ukazuje ve své kapitole o evropských politikách genderové rovnosti ve vědě Marcela Linková, není výsadou České republiky, dokonce ani evropského kontinentu ne. Do fanatické a frenetické soutěže o ekonomické prvenství a udržitelný, resp. věčný Růst se zapojuje (nebo je v důsledku působení globalizačních sil zapojováno) stále více zemí. Vědní politiky tlačí na zpružnění zaměstnaneckých poměrů, což vede k nejistotě, kterou je stále méně osob schopno a ochotno akceptovat. V oblastech, kam plynou v České republice značné finanční prostředky, jako jsou přírodní a technické vědy a inovace, je obrovský tlak na konkurenci. Řada oblastí sociálních a humanitních věd, jejichž znalosti neústí v zisk, je naopak utlumována. Lidské měřítko přichází v úvahu jen výjimečně, rozhodně však není prioritou českých vědních politik a vtěluje se do nich spíš prostřednictvím co do rozsahu i hloubky nedostatečných appendixů. Opomíjení této oblasti kritizoval ostatně i nedávný *Mezinárodní audit výzkumu, vývoje a inovací* (MŠMT 2011).

Jak v takovém nastavení prosazovat feministické cíle? Pokud je ve stávající koncepci vědních politik téma tzv. lidských zdrojů tématem relativně okrajovým, genderová rovnost stojí zcela mimo. Nanejvýš tu a tam zazní, že ženy představují potenciál vědecké pracovní síly, který je dosud trestuhodně nevyužit, případně že genderová diverzita se ekonomicky vyplácí. Takové

diskurzivní strategie znějí především z Evropské unie, u nás dosud hluboké kořeny nezapustily, a pokud je zmíní ústně některý z významných představitelů vědních politik, pak ve strategických dokumentech bychom podobná prohlášení hledali marně. Autoři českých vědních politik trvale ignorují povinnost provádět genderový mainstreaming, a to má do jisté míry svoji logiku. Valná většina opatření, která tyto strategie prosazují, totiž má negativní dopad na možnost vědkyň účastnit se nejen výzkumu a volby výzkumných témat, ale i na přípravu samotných vědních politik. Při snaze eliminovat veškeré negativní dopady stávajících vědních politik na genderovou rovnost by se totiž ukázalo jako nutné přemyslet převládající neoliberální koncepce vědních politik: přehodnotit jejich priority a především hodnotové orientace na nejvyšší úrovni.

Genderové hledisko vědecké kariéry, prekarizace a mobility i definice excellence představují jen několik příkladů, jak současné nastavení vědy definované namnoze vědními politikami vylučuje ženy, ale i muže, kteří se odmítají podrobit normativní představě flexibilního a kompetitivního pracovníka ochotného stěhovat se za prací napříč světem a být kdykoli k dispozici. Důraz na zpeněžitelnou hodnotu výstupů vědecké práce nebo tlak na vysokou rychlost vzniku znalostí nemusí vyhovovat značné části vědkyň i vědců. Věda produkuje také celou řadu nezpeněžitelných, byť významných znalostí, které mohou při jednostranné orientaci na finanční zisk v budoucnu chybět. Výzkumy ukazují, že ženy často nerady vstupují do vysoce konkurenčního prostředí (např. Royal Society of Chemistry 2008a, 2008b), zejména pokud mají pocit, že nemají šanci uspět (Balafoutas, Sutter 2012), a pokud bude pokračovat podpora přírodních a technických věd, v nichž převažují muži, a zároveň marginalizace oborů, v nichž mají ženy vyšší zastoupení, vliv žen na vznik znalosti a určování vědních politik může ještě více slábnout. Ostatně již dnes jsme z hlediska zastoupení žen při rozhodování o vědní politice předposlední z dvacetipěti evropských států, které sleduje publikace Evropské komise *She Figures 2012* (European Commission 2012).

Je legitimní se ptát, kdo ve vědě, jež bude sledovat výše nastíněné cíle a hodnoty, je a bude v budoucnu schopen a ochoten pracovat. Jaké znalosti takto vyselektovaný typ vědeckého pracovníka přinese? A budou takové znalosti k užítku všem skupinám obyvatelstva i celé společnosti? Již dnes vědecké pracovníky tvoří ze tří čtvrtin muži, v rozhodovacích pozicích jich je často i 90 %. A jak ukazují analýzy obsažené v této publikaci, stávající nastavení podmínek a pravidel fungování oblasti výzkumu, vývoje a inovací genderové nerovnosti přetváří a dále posiluje.

Literatura

- Balafoutas, L., M. Sutter. 2012. „Affirmative Action Policies Promote Women and Do Not Harm Efficiency in the Laboratory.“ *Science* 335: 579–582.
- European Commission. 2012. *She Figures 2012, leaflet* [online]. [cit. 25. 8. 2012]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/research/sciencesociety/document_library/pdf_06/she_figures_2012_en.pdf>.
- Fine, C. 2008. *A mind of its own. How your brain distors and deceives*. New York: W. W. Norton & Company.
- Gibbons, M. et al. 1994. *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Garforth, L., A. Kerr. 2009. *Constructing careers, creating communities: findings of the UK KNOWING research on knowledge, institutions and gender* [online]. University of Leeds [cit. 23. 12. 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.knowing.soc.cas.cz/static/article/data205/files/constructing_careers__creating_communities.pdf>.
- Linková, M., T. Stöckelová. 2012. „Public accountability and the politicization of science: The peculiar journey of Czech research assessment.“ *Science & Public Policy* 39 (5): 618–629.
- Lorenz-Meyer, D. 2009. „Nový pohled na problém „žen ve vědě“: Tři mody genderového jednání v akademickém výzkumu.“ Pp. 101–133 in T. Stöckelová (ed.) *Akademické poznávání, vykazování a podnikání. Etnografie měnící se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. 2011. *Mezinárodní audit výzkumu, vývoje a inovací* [online]. [cit. 5. 3. 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.czaudit.cz/>, <http://audit-vav.reformy-msmt.cz/>.
- Nowotny, H., P. Scott, M. Gibbons. 2001. *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Power, M. 2003. „Evaluating the Audit Explosion.“ *Law & Policy* 25 (3): 185–202.
- Reforma výzkumu, vývoje a inovací v ČR [online]. 2008. [cit. 7. 7. 2008]. Dostupné z WWW: <<http://www.vyzkum.cz/Priloha.aspx?idpriloha=497386>>.
- Royal Society of Chemistry. 2008a. *The Chemistry PhD: the Impact on Women's Retention*. London: The Royal Society of Chemistry.
- Royal Society of Chemistry. 2008b. *The Molecular Bioscience PhD and Women's Retention: A Survey and Comparison with Chemistry*. London: The Royal Society of Chemistry, UK Resource Centre for Women in SET and the Biochemical Society.

O autorkách

Mgr. Kateřina Cidlinská vystudovala obor genderová studia na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, kde se zaměřovala zejména na oblast státní politiky rovných příležitostí žen a mužů, její institucionální zajištění a rodinnou politiku. V současné době je doktorandkou na katedře sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. V rámci svého dizertačního projektu se zabývá tematikou ustavování akademické dráhy a kariérního plánování se specifickým zaměřením na fenomén odcházení vědkyň a vědců z akademické vědy.

Mgr. Alice Červinková pracuje na výzkumných a podpůrných projektech Sociologického ústavu AV ČR od roku 2002, kdy dokončila studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Výzkumně se zaměřuje na studia vědy a technologií, konkrétně se zabývá ustavováním akademické dráhy a akademickou mobilitou. Je doktorandkou na katedře sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Je spolueditorkou publikací *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt* (2005, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.).

Mgr. Marcela Linková vystudovala anglistiku a amerikanistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v současné době je studentkou doktorského programu sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Je koordinátorkou Národního kontaktního centra – ženy a věda. V Sociologickém ústavu AV ČR pracuje od roku 2000. Její výzkum se zaměřuje na genderové aspekty proměn akademického prostředí a analýzy vědních politik z genderové perspektivy. Je spolueditorkou publikací *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt* (2005, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.) a *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů* (2006, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.). Publikuje v odborných časopisech.

Mgr. Hana Tenglerová vystudovala veřejnou a sociální politiku na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a genderová studia na Fakultě humanit-

ních studií Univerzity Karlovy. V NKC – ženy a věda působí od roku 2006. Zabývá se analýzou českých vědních politik z genderové perspektivy, podílí se na připomínkování strategických dokumentů a na vypracovávání podnětů pro instituce v oblasti výzkumu, vývoje a inovací. Je (spolu)autorkou Monitorovacích zpráv o postavení žen v české vědě.

PhDr. Marta Vohlídalová vystudovala sociologii na Fakultě sociálních věd UK, kde v současné době dokončuje doktorské studium. Od roku 2005 působí v oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Ve své práci se zabývá sociologií rodiny a soukromého života, genderovými nerovnostmi na trhu práce a rodinnou politikou. Je spoluautorkou několika odborných monografií, publikuje v odborných časopisech. Je editorkou knihy *Sexuální obtěžování ve vysokoškolském prostředí: analýza, souvislosti, řešení* (2010, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.), autorkou publikace *Akademické duety: o profesním a soukromém životě ve vědě* (2010, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.) a spoluautorkou publikací *Práce a péče: Proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie* (2008, SLON) a *Vědci a vědkyně v pohybu: o akademické mobilitě* (2012, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.).

Summary

Uncertain expectations: Changes in the research profession from a gender perspective

The first Research Assessment Exercise took place in the United Kingdom in 1985. Two decades later the Czech government adopted the Methodology for the Assessment of Research and Development and Its Results. In between, various systems for assessing research have been implemented almost everywhere in the world, and the consequences of this change are an area of keen research interest today. The implementation of these audit practices in science signifies a turn which has introduced changes of such magnitude into the research culture that analytical concepts have been developed to capture them. These include Mode 1 and Mode 2 science* (Gibbons et al 1994, Nowotny et al. 2001) or academic versus post-academic science (Ziman 2000). It is a turn that we can see in other areas of public policy toward the audit society (Power 2000). Various authors reflect this transformation as a key change in the organization of science and research work, with far-reaching consequences for how we define the role of science in society, what we value in research work and what types of answers and societal benefits we expect from science. One such example of this shift is the symbolic change in terminology: while at the beginning of the 1990s the Czech legislation worked with the terms 'scientific activity and technological development' (Provazník et al. 1998: 56), now it employs only the collocation 'research, development and innovation'. The word science has disappeared from the Czech legislation and science policy language. The difference between science and research can be seen reflected in the concepts of Mode 1 and Mode 2 science mentioned above. While the word science refers to the traditional, disciplinary academic science created in a community of peers, research is a term more open to external actors and especially open to commercial and industrial interests.

* Mode 1 science refers to the traditional notion of academic science, disciplinary, enclosed in a community of scientists where what is studied comes primarily from the academic community, and the cooperation between academic science and commercial and industrial actors is low. Science is typical of a specific scientific ethos of Mertonian norms of communitarianism, universalism, disinterestedness and organised scepticism (Ziman 1996). Mode 2 science is contextual, problem oriented, interdisciplinary, applied and open to cooperation of various actors (the industry, State, civic society), reflexive and socially accountable or auditable. The concept of academic and post-academic science developed by John Ziman charts similar shifts.

Alongside these changes we see another one, and that's the attention devoted to gender equality and the position of women in science. For some (e.g., Liessman 2011) it is part of the above-described changes in the scientific culture, which is increasingly audited according to 'non-scientific' factors—in some European countries, for example, by the number of professorships given to women or the composition of research teams (obviously, the Czech Republic is very far from this). Such a view is, however, simplistic and misleading. Changes in science we can see today generally touch upon something called the relationship between science and society. Instead of maintaining the traditional notion of science as an ivory tower where men of science engage freely in scholarly work and communicate only amongst themselves, divorced from society and its various particular interests, the predominating view today is one which anchors science firmly in the mesh of society and insists on its openness and communication, mutuality with society, democratisation and public accountability. This approach is the result of several decades of pressure and research which underscores the fact that science does not enjoy a special position which allows it—objectively, disinterestedly and without prejudice—to generate knowledge about our social and natural worlds. On the contrary, it is of this world; it creates it and is created by it, and thus embodies its social values, prejudices and problems. In this respect attention focused on gender equality is an attempt to describe, understand and change the historical exclusion of women and the feminine from science. In terms of gender equality, we can see the impact of the current transformations of science especially in the stress in science policy on the technical and natural sciences, because it is these fields where science policy sees the potential for economic profit, an aspect that is deemed today to be the cornerstone of scientific efforts. Many topics and views of the issue of gender equality in science are thus silenced (e.g., feminist insistence of equal rights, reflection of inequalities in disciplines where the percentage of women is higher etc.). Science is still largely a men's club, especially in some disciplines and especially in leadership positions. Women have far fewer opportunities to determine research priorities and directions of research. Even today, we encounter gender stereotypes pertaining to science and women scientists. Similar to other segments of the labour market, women's and men's performance is measured according to different standards and women receive significantly lower pay for their work. Science, it should be kept in mind, has historically established itself as an arena where prejudices, stereotypes and inequalities should not exist, as an arena where everyone is measured equally based on individual merit.

Using Ulrike Felt's concept of *epistemic living spaces* this publication explores the gender aspects of academic career paths in science, science poli-

cies and the media image of researchers. The introductory chapter sets the stage by presenting the main gender issues in science in terms of all career stages, even though in some chapters we later focus specifically on the early stages of research careers where we see the most insecurity and precarity and where the shifts in the academic landscape are best visible. It covers gender stereotypes related to science and scientists, looks into the horizontal and vertical gender segregation in science, examines the ‘politics of inactivity’ adopted by Czech policy-makers in relation to gender issues in science and introduces the concept of epistemic living spaces. The second chapter by Kateřina Cidlinská and Marcela Linková focuses on career plans of early stage women and men researchers in the doctoral and post-doctoral phase. Against the backdrop of contemporary changes in the academic environment in the Czech Republic and abroad, and the gender culture of Czech society, the authors examine the notions people at the beginning of their research path have about their future in science, and factors and values which affect the way they go about creating their epistemic living spaces. It turns out that planning a professional path in science is a deeply gendered process. The professional aspirations of women and men differ. Men have a tendency to aspire to independent leadership positions while women plan their employment in middle positions. The family and providing for the family are a strong presence in early stage researchers’ epistemic living spaces; men tend to accentuate the financial provision for a family while women focus on ensuring the day-to-day care for the household and children. In shaping their professional plans, men and women appeal to gendered and socially available frameworks for the performance of gender roles; by making these choices they further reinforce the gendered social expectations. Moreover, early stage researchers are today confronted with growing precarity. Thus, leaving academic science is a constant presence. As a result of the growing uncertainty and demands on the flexibility on researchers, science ceases to be the only life ‘mission’ despite the dominant notions about the scientific profession still extant in Czech research and lay communities, and becomes ‘work’ which, while it has its specificities, it just that—work.

Alice Červinková’s chapter charts geographic mobility. She follows the mutual co-constitution of professional and personal biographies against the backdrop of transnational academic paths. Mobility has become a regular part of the academic career (at least in some disciplines) and so the demands on moving and movements among institutions affect a growing number of early stage researchers. Post-doctoral fellows as ‘contemporary journeymen’ travel among academic institutions, in an expectation of a future more permanent and more independent research position. Their motion among insti-

tutions is a result of socio-material practices which define the routes of their movements and places of their abode. The author follows scientists' movements along disciplinary and especially gender coordinates. She argues that academic mobility results in various re-configurations of partnerships, and using concrete examples shows how early stage researchers navigate their movement among research institutions depending on care practices. Building on the concept of the tied mover (Mincer 1978), she presents the concept of tied moving which goes beyond the dyad of the partnership and takes into account other actors and practices which affect researchers' mobility. These primarily involve practices and politics of care. She shows that parenthood has consequences for the choice of a place, which subsequently affects the further course of one's professional path, motility and research progress.

In the third chapter Marta Vohlídalová poses the question: what conditions do Czech women researchers have for combining work and motherhood? In a qualitative study which builds on her analysis of in-depth interviews with sixteen academic couples where both partners work in science, research or teach at a university, she focuses on three narrowly inter-related areas: the organization of the research profession vis-à-vis researchers' needs to combine their work and parenthood, the institutional conditions of parenthood and the norms related to the performance of the maternal role and, last but not least, gender relations in the academic couple. She reaches the conclusion that the conditions for combining work and parenthood in the research profession are unsatisfactory. Women researchers find themselves between a rock and a hard place, between two antagonistic value systems. On the one hand, there are the institutional conditions and general ideologies of motherhood which, in the Czech case, prefer a long parental leave and women's presence in the home for the duration of three and more years. On the other hand, women researchers are demanded to return quickly to their profession which is tailored to the masculine work biography. If women researchers decide to take a longer career break, their professional roles and scientific competences are questioned. Their real possibilities to make free choices between the organization of work and care are severely curbed, and the conditions for combining work and parenthood unsuitable, which is reflected (not only) in their ability to fully unfold their research potential and reach the top echelons of academic science.

Hana Tenglerová analyzes the content of popular Czech newspapers in terms of the presentation of figures of women and men researchers. The text is one of the first studies of the issue in the Czech environment and is therefore more descriptive in nature. Inspired by foreign research studies, it examines the messages that popular newspapers *Mladá fronta Dnes*, *Deník Právo*,

Hospodářské noviny a *Lidové noviny* present to readers about women and men researchers. The results of the quantitative study show a high degree of invisibilization of women researchers. Women are presented significantly less often than men, mentions of them are concentrated in the back pages of newspaper content. Men are presented in positions of authority significantly more often than women. While a large portion of articles does not contain any evaluative or stereotypical presentations because it does not portray figures of women or men researchers but their work and expert comments, those that do suggest that references to age, looks and motherhood contribute in important ways to the construction of women as exceptions in science. In the case of men, articles about researchers relatively often refer to their intellectual fatherhood in the sense of authorship and discovery; in the case of women, they thematize only their maternal duties. The issue of children appears rarely in relation to men, and if it does, children are an inspirational source for research and discovery. This disproportion, the author argues, leads to the fact that through fatherhood men are symbolically drawn into science and their children enter science in their pursuit, while motherhood takes women away and disengages them from science. In this way not-belonging to science and women's problematic status in science are reproduced because, due to their children, they are never able to fully devote themselves to science. Conversely, the separation of men researchers from the concerns of family life is also reproduced.

In the last chapter Marcela Linková analyzes European policies of gender equality in science since the 1990s when the issue first captured the attention of science policies and politicians, until today. Using John Law's concept of *modes of matter-ing* she explores how the policy of gender equality in science has been formed in the European Commission from modes that embodied a transformative promise, to enactments which do not have such a potential and, on the contrary, have striven to maintain the status quo. In the last section she focuses on the current programme of 'structural change' for gender equality. On the one hand, it refers to the structural nature of the gendered organisation of scientific traffic, and thus the need to work on changing institutional conditions in a systematic manner to make them non-discriminatory. On the other hand, it is deeply entangled in the neo-liberal programme of structural change which, in its consequence, deepens gender inequalities in science and beyond. In conclusion, the author considers the feminist transformative potential of structural change in relation to the current European policy of research, development and innovation, and the implications for the Czech Republic.

The book is intended for a wide public. It is targeted primarily at those who are in positions where they can influence the working conditions of

researchers—policy makers, leaders of academic institutions and research teams, doctoral supervisors. We believe that the book will offer them a new look at the various aspects of the professional paths in science and organization of research work and reflection of the ongoing gender inequalities in science. At the same time, it is intended for anyone active in the academic sphere and those interested in science and/or gender studies. The publication aims to contribute to increasing the attention paid to gender relations in the academic workplace, to the subtle nuances which can have grave consequences for careers of individuals.

References

- Felt, Ulrike (ed.) 2009. *Knowing and Living in Academic Research. Convergences and Heterogeneity in Research Cultures*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P., and Trow, M. (1994) *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage.
- Law, John. 2004. *Matter-ing, Or How Might STS Contribute?* Lancaster: Centre for Science Studies, Lancaster University [online]. [cit. 14. 5. 2007]. Available at: <<http://www.heterogeneities.net/publications/Law2004Matter-ing.pdf>>.
- Liessman, Konrad Paul. 2008. *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Praha: Academia.
- Mincer, J. 1978. Family Migration Decisions. *The Journal of Political Economy* 86 (5): 749–773.
- Nowotny, H., Gibbons, M., Scott, P. (2001) *Re-thinking science: Knowledge and the public in the age of uncertainty*. Oxford, UK: Polity Press.
- Power, Michael. 2003. Evaluating the Audit Explosion. *Law & Policy* 25 (3): 185–202.
- Provazník, S., Filáček, A., Křížová-Frýdová, E., Loudín, J. and Machleidt, P. 1998. *Transformace vědy a výzkumu v České republice*. Praha: Filosofia.
- Ziman, John. 2000. *Real Science: What It Is and What it Means*. Cambridge University Press.

Jmenný rejstřík

A

Acker, Sandra 20, 56, 82–83, 91, 99, 106, 108

B

Barad, Karen 152

C

Collins, Harry 168

Č

Čada, Karel 131, 133

Červinková, Alice 12, 17, 34, 44, 58, 62, 69, 70,
81, 90, 109, 131, 133, 150, 155, 157, 160,
163, 183

D

Dudová, Radka 99, 104, 110–111, 113–115

E

Evans, Robert 168

F

Felt, Ulrike 17, 43

Fiske, John 129–130, 132

G

Galison, Peter 149, 167–168

Gorman, Michael 168

Griesemer, James 149, 165

H

Hašková, Hana 28, 29, 99–100, 107, 110–115

Hays, Sharon 114, 123

L

Lam, Alice 52

Law, John 46, 129, 150–155, 166, 170

Linková, Marcela 12, 17, 31, 34, 41–42, 44, 46,
67, 101, 105, 109, 150, 155, 157–158, 164,
166–167, 178, 180, 183

Lombardo, Emanuela 150

M

Mincer, Jacob 44, 86–87, 96, 119, 121–122

Moen, Phyllis 56–58, 96, 116–117

Mol, Annemarie 152

R

Rees, Teresa 131, 150, 158, 167

S

Shachar, Orly 128, 132, 136–137, 139–142

Shapin, Steven 54, 77

Squires, Judith 150

Star, Susan 149, 165

Stöckelová, Tereza 31, 51, 178

Stratigaki, Maria 160

T

Tenglerová, Hana 12, 30–34, 38–40, 42, 45–46,
131, 148, 183

V

Valiente, Celia 160

Verloo, Mieke 150

W

Webber, Michelle 99, 106, 108, 124

Y

Young, Iris Marion 60

Věcný rejstřík

A

Autenticita 52, 61–62, 64, 66–67, 180

Č

částečné úvazky 25, 103–104, 114

D

diskriminace

Přímá 33, 36, 166

nepřímá 33, 35–36, 166

duchovní otcovství (viz také otcovství) 45, 46,
139, 143,

dvoukariérní páry 88, 100, 112, 116–118,
122–124, 176–178

E

ekonomie příslibu 51, 78, 176

F

femokratky 158–161

flexibilita 44, 57–58, 70–71, 108–109, 179

G

genderový mzdový rozdíl 31, 36

H

hraniční objekt 149, 165–169

I

indikátor hrnce mezi 31

K

kariéra bez hranic 58, 70

kariérní mystika 58, 96

M

mateřství

- intenzivní mateřství 114–116, 123–124
média 29, 42, 54, 127–128, 132–136, 139, 167,
174

mobilita 13, 16, 19, 29, 34, 38, 44–45, 53–55,
58, 69–70, 78, 81–92, 94–97, 105, 119,
121–122, 141, 165, 176, 181, 183

N

nerovnosti

horizontální 26, 30, 32, 152

vertikální 27, 30, 33

O

otcovství 46, 99, 101, 122–123, 141–144, 177

P

péče 23, 25, 26, 28, 29, 33, 34, 35, 44, 45, 46,
56, 69, 70, 71, 72, 76, 77, 79, 86, 95, 96,
100, 102, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119, 120

politiky genderové rovnosti ve vědě 13, 17, 38,
42, 46, 148–150, 156, 159, 166, 168, 171,
180–181

politiky nečinnosti 37–38
prekarizace 55, 175, 181

R

režimy zhmotňování

režim avantgardy 152, 154–155, 164, 170

režim inspirace 152, 154–155, 169–170

režim interference 152, 154, 158–159, 161,
163–164, 167, 169–170

režim kritiky 152–154, 163

režim rovnováhy 152–153, 166–167, 169

režim řešení hádanek 152–154, 157–158, 166,
169–170

režim zakopání pozic 160, 163, 166–167, 169–170

rétorický tokenismus 137, 140

rodičovství 33–34, 45, 59, 69, 73, 81, 89–90,
96, 99–101, 104–106, 108–110, 112–113,
115–117, 119, 120–124, 139, 143–144,
175–178

rodinná politika 34, 39, 99–100, 107, 110–111,
113–114, 123, 177–178, 183–184

rovnováha mezi soukromým a profesním životem
52, 77–78, 180

S

segregace (viz nerovnosti) 26–27, 30, 32, 33, 77,
152, 156

serializace 60

strukturální změna 46, 149, 153, 155, 160,
164–167, 169–170

T

Tisk 13, 127–128, 130, 132–135, 137, 139, 141,
143

token (viz rétorický tokenismus) 137, 140–141

U

uskutečňování reality 152

V

vázaná kariéra 58

vázané setrvání 86–89

vázané stěhování 44, 86–90, 95–96, 119–121

věda jako poslání 44, 54–55, 75–79, 105

věda jako práce 44, 67, 73, 76, 78

Z

zařízení péče o děti 29, 34, 111–114, 121

zóna směny 149, 162, 167–168

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)**, Praha 2013.
Vydání první.

Ediční řada *Studie*, 92. svazek. Redigují Jiří Ryba a Alena Miltová.
Jazyková redaktorka Jitka Uhrová. Odpovědný redaktor Jiří Ryba.

Návrh obálky, grafická úprava a sazba studio Designiq.
Vytiskla tiskárna Aleš Zápotocký – az servis, Mendiků 9, Praha 4.

Adresy vydavatelů:
Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha-Kamýk.
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha-Zbraslav.

Adresa nakladatelství:
Jilská 1, 110 00 Praha 1
slon@slon-knihy.cz
www.slon-knihy.cz

Kniha zkoumá genderové aspekty profesních plánů vědců a vědkyň, akademické mobility, kombinace vědecké profese a rodičovství, obrazu vědy v médiích a politiky genderové rovnosti ve vědě. Úvodní kapitola odkrývá kontext současného měnícího se světa vědy a jeho genderové aspekty, představuje základní stereotypní představy o vědě a vědkyních, analyzuje početní zastoupení žen v české vědě či přístup k genderovým otázkám v rámci české vědní politiky. Druhá kapitola obrací pozornost ke kariérním plánům začínajících vědkyň a vědců v doktorské a postdoktorské fázi. Třetí kapitola se zabývá tématem akademické mobility, čtvrtá se věnuje možnostem kombinace vědecké práce a mateřství v České republice, pátá je sondou do prezentace vědkyň a vědců v českém tisku. Šestá kapitola ukazuje vývoj evropských politik genderové rovnosti od konce 90. let do současnosti. Závěrečná kapitola pak shrnuje hlavní zjištění a věnuje se dopadům proměňujícího se charakteru vědecké profese na genderovou rovnost a na profesní vyhlídky žen a mužů ve vědě v České republice.

- Zůstává věda stále více méně mužským klubem?
- Jak se proměňují profesní vyhlídky začínajících vědců a vědkyň v kontextu rostoucí pracovní nejistoty ve vědě?
- Proč mají ženy mnohem menší šanci podílet se na určování priorit a směřování vědy a výzkumu?
- Jaké mají dnes vědci a vědkyně podmínky pro kombinaci vědecké práce a rodičovství?
- Jaké jsou genderové aspekty proměn akademické profese?
- Vedou proměny akademické profese k prohlubování genderových nerovností ve vědě?
- Podílí se česká tištěná média na udržování stereotypních obrazů vědců a vědkyň?

Autorský tým tvoří členky Národního kontaktního centra – ženy a věda Sociologického ústavu Akademie věd ČR, které se zabývají akademickou mobilitou, genderovými aspekty proměn akademického prostředí, analýzou vědních politik z genderové perspektivy a dalšími tématy, souvisejícími s postavením žen a začínajících vědců a vědkyň.

ISBN 978-80-7419-145-9

9 788074 191459

Doporučená cena 325 Kč

EDICE STUDIE

Nejisté vyhlídky

M. Linková, K. Cidlinská, H. Tenglerová
M. Vohlídalová, A. Červinková

Marcela Linková
Kateřina Cidlinská
Hana Tenglerová
Marta Vohlídalová
Alice Červinková

Nejisté vyhlídky

*Proměny vědecké profese
z genderové perspektivy*